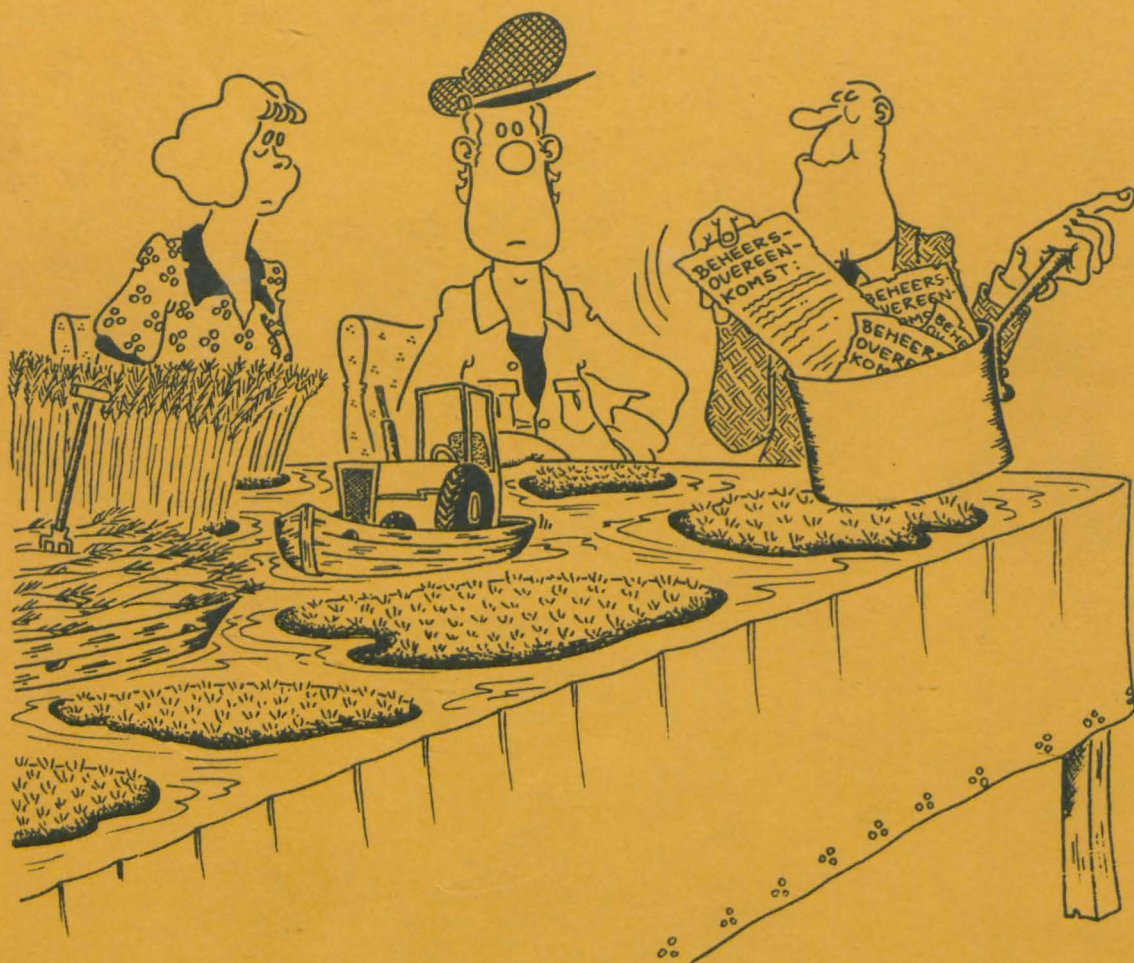

ETEN WAT DE POT SCHAFT

VERSLAG VAN EEN ENQUETE ONDER BOEREN IN WATERLAND
OVER HET AFSLUITEN VAN BEHEERSOVEREENKOMSTEN

SAMENWERKINGSVERBAND VAN:

WERK GROEP JONGE BOEREN WATERLAND
CONTACT MILIEUBESCHERMING NOORD-HOLLAND
MILIEU CENTRUM LANDBOUW EN MILIEU

LILIAN VAN DEN AARSEN
RINY BUS
PAUL TERWAN

UITGAVE:

Samenwerkingsverband van

Werkgroep Jonge Boeren Waterland (WJBW)
p/a Riny Bus, Burg. Ter Laanstraat 109, 1501 TJ Zaandam
RABO-rekening 3107.53.678, Broek in Waterland

Contact Milieubescherming Noord-Holland (CMN)
Stationsstraat 6, 1506 DG Zaandam
Postgiro 1945544, Zaandam

Centrum Landbouw en Milieu (CLM)
Oudegracht 42, 3511 AR Utrecht
RABO-rekening 3942.82.388, Utrecht
Postgiro 4204713, Utrecht

Dit rapport is te verkrijgen door overmaking van f 28,50 (inclusief porto) op één van bovengenoemde rekeningen onder vermelding van "Enquêteverslag Waterland".

Op bovenstaande adressen kan men ook terecht voor bestelling van:

- het beheersplan van het Samenwerkingsverband (f 7,50);
- de brochure "Beheersovereenkomsten in Waterland", waarin de belangrijkste enquêteresultaten zijn samengevat (f 2,50).

Tekening omslag: Henk Groeneveld

E T E N W A T D E P O T S C H A F T

Verslag van een enquête onder boeren in Waterland
over het afsluiten van beheersovereenkomsten

Lilian van den Aarsen

Riny Bus

Paul Terwan

Samenwerkingsverband van:

Werkgroep Jonge Boeren Waterland

Contact Milieubescherming Noord-Holland

Centrum Landbouw en Milieu

Zaandam, oktober 1984

voorwoord

Voor u ligt het volledige verslag van de enquête over beheersovereenkomsten in Waterland. Centraal bij deze enquête stond de vraag: waarom sluiten Waterlandse veehouders een beheersovereenkomst af of wat weerhoudt ze ervan om dit te doen? Voor de bedrijven met beheersovereenkomst was de ervaring maar kort (een half jaar) en waren de omstandigheden verre van optimaal door het natte voorjaar van 1983. Hoe aanpassingen op bedrijfsniveau zijn gerealiseerd, was op het tijdstip van enquêteren nog onvoldoende duidelijk.

Het Samenwerkingsverband heeft zelf veel geleerd van deze enquête. Een groot deel van de uitkomsten vormt een ondersteuning voor het eigen beheersplan van het Samenwerkingsverband. Ook blijkt in Waterland terreinbraak te liggen voor landbouw- en natuurbeschermingsorganisaties wat betreft het vrijwillig weidevogelbeheer: de enquête leert dat veel veehouders er positief tegenover staan.

Het is te hopen dat bij verdere discussies over de beheerslandbouw in Waterland de enquêteresultaten en de aanbevelingen serieus worden genomen.

Henk de Gier

veehouder te Broek in Waterland

lid van de Werkgroep Jonge Boeren Waterland

dankwoord en verantwoording

Het initiatief tot dit onderzoek komt van het Samenwerkingsverband Waterland, bestaande uit Werkgroep Jonge Boeren Waterland (WJBW), Contact Milieubescherming Noord-Holland (CMN) en Centrum Landbouw en Milieu (CLM). Dit Samenwerkingsverband draagt ook de inhoudelijke verantwoordelijkheid voor het onderzoek.

De voorbereiding van de enquête begon in mei 1983. September 1984 werd de laatste hand gelegd aan het verslag. Het enquêteren vond plaats van half augustus tot begin september 1983.

Het onderzoek is uitgevoerd door drie studenten aan de Landbouwhogeschool Wageningen:

Lilian van den Aarsen, als zesmaands stage bij het CLM voor de vakgroep Natuurbeheer;

Riny Bus, als onderdeel van een zesmaands doctoraalvak voor de vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden;

Paul Terwan, als viermaands stage bij het CLM voor de vakgroep Natuurbeheer.

Riny Bus maakt tevens deel uit van de WJBW. Paul Terwan heeft, dankzij een onderzoekssubsidie van de Landbouwhogeschool, gedurende 5 maanden na zijn afstuderen kunnen werken aan de 'professionalisering' van het verslag.

Bij de voorbereiding, uitvoering en verwerking van de enquête zijn veel mensen behulpzaam geweest. Hun namen verdienen hier vermelding.

Het onderzoek is begeleid vanuit het Centrum Landbouw en Milieu te Utrecht en de Landbouwhogeschool Wageningen.

Vanuit het CLM hebben begeleid:

Ir. R.R.G. Schröder;

Drs. W.J. van der Weijden.

Vanuit de LH begeleiden:

Dr. ir. J.P. Groot (vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden);

J.G. van der Made (vakgroep Natuurbeheer).

Onze dank gaat uit naar de Landbouwhogeschool voor het ter beschikking stellen van de onderzoekssubsidie, en in het bijzonder naar de vakgroep Planologie voor de hiertoe getrooste moeite en ter beschikking gestelde faciliteiten. R.R.G. Schröder heeft hierin een belangrijke rol gespeeld en was in de desbetreffende periode begeleider vanuit genoemde vakgroep. Ook zijn we dank verschuldigd aan de vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden, die het computergebruik heeft gefinancierd.

Onze bijzondere dank gaat uit naar W.J. van der Weijden voor zijn hulp bij de arbeidsintensieve eindredactie van het rapport en naar C.C. Flor-schütz (CLM) voor het vele typewerk.

Een speciaal woord van dank is op zijn plaats voor de boer(inn)en die hebben meegewerkt aan de enquête, en die hier niet allen met name kunnen worden genoemd. In de weken die we in Waterland op pad zijn geweest, zijn we overal gastvrij ontvangen. We hebben veel informatie gekregen, veel meer dan strikt genomen nodig was voor het onderzoek. Gevolg hiervan is dat we een goed beeld hebben kunnen krijgen van een groot aantal Waterlandse bedrijven. De hartelijkheid en openheid van veel boeren en boerinnen hebben we zeer op prijs gesteld.

Inmiddels is medio september '84 aan alle boeren met grond in reser-vaats- en/of beheersgebied een brochure toegezonden waarin de belang-rijkste enquêteresultaten zijn samengevat.

Rest ons nog de volgende personen dank te zeggen:

- voor het verstrekken van methodologische adviezen:

Prof. dr. A.T.J. Nooij (vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden, LH Wageningen);

Ir. G.M.J. Loeffen (Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag);

Ir. L.H. Boerma (Instituut voor Sociale Geneeskunde, KU Nijmegen);

Drs. T. van Leeuwen (Provinciale Planologische Dienst, Haarlem);

- voor inwijding in, hulp en geduld bij het gebruik van de LH-computer:

Drs. J.W. te Kloeze (vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden);

G.J. Stemerding (Rekencentrum);

voorlichters, baliemedewerkers en posttypisten van het Rekencentrum;

- voor medewerking aan een proefenquête:

P. Praag en P. Smit (veehouders in Waterland).

We hopen dat dit rapport, ondanks de niet geringe omvang, door velen zal worden gelezen. Wie het te veel vindt, leze alleen de samenvatting, conclusies en aanbevelingen.

Met de publicatie hopen we een bijdrage te leveren aan de discussie over de beheerslandbouw in Waterland en, meer algemeen, in Nederland.

Lilian van den Aarsen

Riny Bus

Paul Terwan

Lijst van gebruikte afkortingen

AC	Adviescommissie (nu PCBL)
BBL	Bureau Beheer Landbouwgronden
b.o.	beheersovereenkomst
CBL	Commissie Beheer Landbouwgronden
CBTB	Christelijke Boeren- en Tuindersbond
CCC	Centrale Cultuurtechnische Commissie
CI(N)	Cultuurtechnische Inventarisatie (Nederland)
CLM	Centrum Landbouw en Milieu
CMN	Contact Milieubescherming Noord-Holland
DBL	Directie Beheer Landbouwgronden
DBO	Dienst voor de Bedrijfsontwikkeling (in de provincie Noord-Holland)
g.v.e.	grootvee-eenheden
HLO's	Hollandse Landbouworganisaties
HMvL	Hollandse Maatschappij van Landbouw
LTB	Land- en Tuinbouwbond
n.b.	natuurbescherming
NBO	(een) natuurbeschermingsorganisatie
NHL	Stichting Het Noordhollands Landschap
NM	Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland
PCBL	Provinciale Commissie Beheer Landbouwgronden
r.v.k.	ruilverkaveling
SBB	Staatsbosbeheer
s.b.e.	standaardbedrijfseenheden
SBL	Stichting Beheer Landbouwgronden (nu BBL)
SV	Samenwerkingsverband (van WJBW, CMN en CLM)
VBW	Vereniging tot Behoud van Waterland
WJBW	Werkgroep Jonge Boeren Waterland

Terminologie

Waterland-Oost is een planningsterm voor het eigenlijke Waterland: het gebied ten oosten van het Noordhollands Kanaal. Deze naamgeving is ontstaan bij de voorbereiding van de (oorspronkelijk twee) ruilverkavelingen, waarbij Waterland-Oost werd onderscheiden van Waterland-West (Oostzanerveld, Ilperveld) en het Wormer- en Jisperveld.

Varkensland is van oorsprong de natuurbeschermingsterm voor het reservaatgebied van het Watergangerveld (ten oosten van Watergang). Tegenwoordig worden met de termen "centrale deel" en "overig" Varkensland het hele Watergangerveld en gronden bij De Leek aangeduid.

inhoud

blz.

VOORWOORD

DANKWOORD EN VERANTWOORDING

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

INHOUD

SAMENVATTING

1	INLEIDING	1
1.1	Discussie beheersplan	1
1.2	Samenwerking	2
1.3	Visies	3
1.4	Enquête	4
1.5	Inhoud	5
2	WATERLAND	7
2.1	Inleiding	7
2.2	Ontstaansgeschiedenis	7
2.3	Ontginning en bedijking	8
2.4	Bewoning	10
2.5	Grondgebruik	10
2.6	Huidige karakter van Waterland	11
2.6.1	Waterland-Oost-Zuid	14
2.6.2	Waterland-Oost-Noord	18
2.6.3	Ilperveld	19
2.6.4	Oostzanerveld	20
2.6.5	Wormer- en Jisperveld	22
2.6.6	Engewormer	23
2.6.7	Kalverpolder	23
2.7	De ruimtelijke planning	24
2.8	Reacties vanuit de streek; activiteiten Werkgroep en Samenwerkingsverband	27
3	VRAAGSTELLING EN VERONDERSTELLINGEN	31
3.1	Inleiding	31
3.2	Verschillen	31
3.3	Onderzoeksvragen en veronderstellingen	32
4	METHODE	37
4.1	Inleiding	37
4.2	Opzet	37
4.3	Projectbeschrijving	38
4.4	Mondelinge enquête	39
4.5	Vragenlijst	40

4.6 Steekproef	42
4.7 Uitvoering	47
4.8 Verwerking	48
5 RESPONS EN REPRESENTATIVITEIT	51
5.1 Inleiding	51
5.2 Respons	51
5.3 Motieven voor weigering	54
5.4 Beheersovereenkomsten	56
5.5 Representativiteit	59
6 RESULTATEN	63
6.1 Inleiding en verantwoording	63
6.2 Bedrijfshoofden en arbeid	66
6.2.1 Algemeen	66
6.2.2 Bedrijfshoofden	66
6.2.3 Arbeid	71
6.3 Bedrijven en bedrijfsvoering	75
6.3.1 Algemeen	75
6.3.2 Grond, vee en gebouwen	76
6.3.3 Bedrijfsvoering	103
6.3.4 Bedrijfsontwikkeling	113
6.4 Weidevogels en natuurbescherming	120
6.4.1 Algemeen	120
6.4.2 Soorten	120
6.4.3 Maatregelen	122
6.4.4 Nestbeschermers en plastic zakken	125
6.4.5 Verhouding tot natuurbeschermingsorganisaties	128
6.5 Meninge n over beleid	133
6.5.1 Algemeen	133
6.5.2 Ruilverkaveling	133
6.5.3 Relatienotagronden	138
6.5.4 Beheersplan	140
6.5.5 Invloed van planning op opvolgingssituatie	153
6.5.6 Verbanden	154
6.6 Aard van de afgesloten overeenkomsten	157
6.6.1 Algemeen	157
6.6.2 Algemene gegevens	157
6.6.3 Licht beheer	161
6.6.4 Zwaar beheer	161
6.6.5 Maadata zwaar beheer	166
6.7 Bergboerenregeling en COAL-onderzoek	169
6.7.1 Bergboerenregeling	169
6.7.2 COAL-onderzoek	169
7 VERBANDEN	171
7.1 Inleiding	171
7.2 Verschillen tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst	172
7.2.1 Algemeen	172
7.2.2 Kenschets van de bedrijven met beheersovereenkomst	172
7.3 Overwegingen	175
7.3.1 Algemeen	175
7.3.2 Besluitvormingsproces	175
7.3.3 Overwegingen om wel te tekenen	184
7.3.4 Overwegingen om niet te tekenen	188
7.4 Verband tussen overwegingen en bedrijfsgegevens	194
7.4.1 Algemeen	194

7.4.2 Bedrijfshoofden (bedrijven) met beheersovereenkomst	194
7.4.3 Bedrijfshoofden (bedrijven) zonder beheersovereenkomst	197
7.5 Gevolgen en mogelijkheden beheersovereenkomsten	202
7.5.1 Algemeen	202
7.5.2 Effecten en waardering	202
7.5.3 Beheersovereenkomsten in 1984	206
7.5.4 Plan van het Samenwerkingsverband	208
7.5.5 Inpasbaarheid	213
7.6 Toetsen van de veronderstellingen	216
8 CONCLUSIES EN DISCUSSIE	223
8.1 Inleiding	223
8.2 Conclusies en discussie	225
9 AANBEVELINGEN	241
LITERATUUR	251
BIJLAGE 1: Projectbeschrijving	
BIJLAGE 2: 1. Samenvatting geldende beheersplan 2. Samenvatting beheersplan Samenwerkingsverband	
BIJLAGE 3: Introductiebrief	
BIJLAGE 4: Vragenlijst	
BIJLAGE 5: Vergelijking van enkele enquêteresultaten met BBL-gegevens	

samenvatting

Aanleiding en doel

Begin 1983 is door de Commissie Beheer Landbouwgronden het Beheersplan Waterland vastgesteld. In de voorgaande jaren was het ontwerpplan in de streek uitgebreid bediscussieerd en bekritiseerd. Centraal hierbij stonden de inpasbaarheid en flexibiliteit van de beheersmaatregelen. Voorjaar 1983 hebben 52 van de 209 boeren met grond in reservata- en/of beheersgebied op het plan een beheersovereenkomst afgesloten.

Betekent dit nu dat het beheersplan voldoende flexibel en inpasbaar is voor de Waterlandse bedrijven? Of zijn het alleen specifieke groepen bedrijven die nu een beheersovereenkomst hebben? Om deze en andere vragen te beantwoorden is door het Samenwerkingsverband Waterland (bestaande uit Werkgroep Jonge Boeren Waterland, Contact Milieubescherming Noord-Holland en Centrum Landbouw en Milieu) een enquête gehouden onder Waterlandse boeren. Voornaamste doelen hierbij waren:

- meer inzicht krijgen in wat er bij de betrokken boeren leeft ten aanzien van beheerslandbouw;
- inzicht krijgen in de toekomstmogelijkheden van beheersovereenkomsten in Waterland.

Meer specifiek zijn hierbij de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke factoren en overwegingen hebben bepaald of boeren al dan niet een beheersovereenkomst hebben afgesloten?
2. Welke typen beheersovereenkomsten zijn er veel afgesloten en welke weinig of niet?
3. Wat zijn de verschillen tussen de verwachtingen die boeren van een beheersovereenkomst hadden en de ervaringen na één seizoen?
4. Op welke punten vinden boeren dat het beheersplan kan worden verbeterd?

5. Vergroot of verkleint de ruilverkaveling de inpasbaarheid van beheersovereenkomsten in de bedrijfsvoering?
6. Wat zijn boeren op vrijwillige basis, onbetaald, bereid voor weidevogels te doen?

Opzet

Omdat niet alle Waterlandse bedrijfshoofden konden worden geïnterviewd, moest een steekproef worden getrokken. Hiertoe is aan de hand van de Cultuurtechnische Inventarisatie (grondgebruikerskaart) een lijst opgesteld van bedrijven met grond in Relatienotagegebied (m.a.w.: bedrijven die de mogelijkheid hebben een beheersovereenkomst af te sluiten). Uit deze bedrijven is vervolgens per deelgebied* de volgende steekproef getrokken:

- 100% van de bedrijven waarvan op grond van informatie van de Werkgroep werd verwacht dat ze een beheersovereenkomst hadden (38 stuks);
- 60% van de bedrijven waarvan werd verwacht dat ze geen beheersovereenkomst hadden (85 stuks).

Van de 123 bedrijven in de steekproef zijn uiteindelijk 89 bedrijven (72%) geënquêteerd. Afgaande op enkele bedrijfskenmerken kan worden gesteld dat de niet-respondenten geen afwijkende groep vormen.

In de beginfase van het onderzoek is door het Samenwerkingsverband een aantal hypothesen geformuleerd met betrekking tot het afsluiten van beheersovereenkomsten. Mede op grond van deze hypothesen is een uitgebreide vragenlijst samengesteld. Omdat in het onderzoek verschillen tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst een belangrijk aandachtspunt vormen, zijn relatief veel vragen opgenomen over bedrijfssituatie en bedrijfsvoering. Voorts is op verschillende manieren gevraagd naar de overwegingen om al dan niet te tekenen en is een aantal vragen opgenomen met betrekking tot het beheersplan.

Begin augustus 1983 is namens het Samenwerkingsverband door de Werkgroep een brief gestuurd aan de te interviewen boeren, waarin de enquête werd

*In het onderzoek zijn de volgende deelgebieden onderscheiden: Waterland-Oost-Zuid, Waterland-Oost-Noord (de delen van Waterland-Oost ten zuiden, resp. noorden van de S11), Ilperveld, Oostzanerveld, Wormer- en Jisperveld, Engewormer en Kalverpolder.

aangekondigd en medewerking werd gevraagd. Hierna zijn de bedrijfshoofden telefonisch benaderd door de enquêteurs. De interviews hebben plaatsgevonden in de periode van half augustus tot begin september 1983.

Resultaten

In totaal zijn 89 boer(inn)en met grond in Relatienotagebied geïnterviewd. Van hen bleken er 37 een beheersovereenkomst te hebben afgesloten. Aangezien in de steekproef de groep bedrijven met beheersovereenkomst is oververtegenwoordigd, moet bij het in ogenschouw nemen van de resultaten worden bedacht dat deze niet zonder meer kunnen worden geëxtrapoleerd naar alle bedrijven met grond in Relatienotagebied.

Als in het volgende wordt gesproken van significante verschillen, wordt de statistische significantie bedoeld. Dit wil zeggen dat de kans dat het verschil niet op toeval berust groter is dan 95%.

Terwille van de bondigheid van deze samenvatting is de presentatie van de resultaten gekoppeld aan de onderzoeksvragen. Dit houdt in dat:

- alleen de resultaten aan bod komen die bijdragen aan de beantwoording van de onderzoeksvragen;
- wordt afgeweken van de volgorde die in het verslag is gehanteerd.

1. Welke factoren en overwegingen hebben bepaald of boeren al dan niet een beheersovereenkomst hebben afgesloten?

Bedrijfsgegevens

Een belangrijke hypothese van het Samenwerkingsverband is dat de bedrijven met beheersovereenkomst geen willekeurig deel vormen van de bedrijven met grond in Relatienotagebied. Om deze hypothese te toetsen is vooral gelet op verschillen in bedrijfsgegevens tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst. Hierbij moet worden opgemerkt dat bij degenen met beheersovereenkomst de gegevens met betrekking tot de bedrijfsvoering de situatie betreffen vóór het afsluiten van de overeenkomst.

Het blijkt dat de bedrijven met beheersovereenkomst zich ten opzichte van de bedrijven zonder beheersovereenkomst onderscheiden door de volgende bedrijfskenmerken:

- een groter deel van de bedrijfsoppervlakte wordt gepacht van natuurbescherming (significants verschil);

- een kleiner deel van het bedrijf is in eigendom en/of wordt gepacht van particulieren (niet-natuurbescherming)(significant);
- relatief meer pacht (zesjarig + éénjarig) met beperkingen (significant);
- relatief meer grond in Relatienotagebied (significant);
- vaker géén huiskavel;
- het overige land op méér verschillende plaatsen;
- kleiner deel van het land onderbemalen (significant);
- meer vaarland (significant);
- minder melkkoeien;
- minder grootvee-eenheden per hectare;
- lagere melkproductie per bedrijf per jaar en een significant geringere spreiding van de productie binnen de groep bedrijven;
- minder vaak vee bij anderen in de kost (significant);
- minder vaak een ligboxenstal gebouwd;
- latere eerste maaidatum;
- lagere kunstmestgift;
- lager maaipercentage (significant);
- hoger percentage gehooïd ruwvoer (significant);
- geringere mate van bedrijfsontwikkeling (in termen van grond, melkvee en nieuwe bedrijfsgebouwen).

Afgaande op deze verschillen, kunnen we dus stellen dat de bedrijven met beheersovereenkomst globaal worden gekenmerkt door:

1. meer pacht van natuurbescherming;
2. een lagere melkproductie per bedrijf;
3. een extensiever graslandgebruik* ;
4. een geringere mate van bedrijfsontwikkeling.

Overwegingen

Veel bedrijfshoofden blijken persoonlijk te zijn benaderd voor het afsluiten van een beheersovereenkomst. Op het eerste gezicht lijkt het erop dat dit benaderen van grote invloed is geweest op de beslissing om al dan niet te tekenen: 3/4 van de boeren die zijn benaderd heeft gete-

*Dit betekent niet zonder meer een arbeidsextensiever grondgebruik; het tegendeel is vaak het geval, bijvoorbeeld waar het vaarland betreft.

kend, 3/4 van degenen die niet zijn benaderd heeft niet getekend. Maar hierbij speelt uiteraard mee dat vooral boeren zijn benaderd waarvan men vermoedde dat ze een beheersovereenkomst konden en/of wilden afsluiten. Vooral in het Wormer- en Jisperveld zijn veel boeren benaderd.

De door boeren zelf genoemde overwegingen om wel te tekenen zijn grofweg te verdelen in 3 categorieën:

1. Men hoefde niet zo veel te veranderen in de bedrijfsvoering (32%).
2. Men had al beperkingen in het pachtcontract (24%).
3. Een beheersovereenkomst was financieel aantrekkelijk (16%).

De 3 categorieën overlappen sterk. In de tweede categorie zitten echter ook degenen die de bedrijfsvoering wél (hebben) moeten aanpassen, maar het geld nodig hebben. Dit zijn bijvoorbeeld bedrijven met zeer veel vaarland, waar beweidingsbeperking en maaiplicht niet zonder meer inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering.

Van de bedrijfshoofden die niet hebben getekend kunnen de overwegingen grofweg worden onderverdeeld in:

1. Wel overwogen, maar niet getekend (42%).
2. Wil geen verlies vrijheid (29%).

De (vrij grote) groep die het afsluiten wel heeft overwogen noemt vervolgens als voornaamste redenen om niet te tekenen:

- a. de financiële onaantrekkelijkheid (13%);
- b. de beweidingsbeperking of de hoge veebezetting op het bedrijf (12%);
- c. de grond die zou kunnen worden aangeboden ligt niet in Relatienota-gebied (6%).

Verbanden

De genoemde overwegingen hangen voor een groot deel samen met de bedrijfssituatie. Daarom is ook gezocht naar verbanden tussen overwegingen en bedrijfsgegevens. Voor de tekenaars blijkt het volgende:

- degenen die zeggen niet veel te hoeven veranderen, hebben inderdaad veelal een type bedrijf dat weinig aanpassing vereist (jongvee- en/of inschaarbedrijven, geringe mate van bedrijfsontwikkeling);
- bedrijven met pachtbeperkingen zijn vaak relatief intensieve bedrijven(!);
- degenen die tekenen uit financiële overwegingen hebben te kampen met relatief slechte externe productie-omstandigheden.

Voor de niet-tekenaars geldt:

- de groep die tekenen wel heeft overwogen, wordt gekenmerkt door een relatief hoge veebezetting en een hoge mate van bedrijfsontwikkeling;
- degenen die vrijheidsverlies noemen, produceren vaak geen melk meer.

2. Welk type beheersovereenkomst is er afgesloten?

Gemiddeld blijken de overeenkomsten te zijn afgesloten voor 72% van de bedrijfsoppervlakte. Precies de helft hiervan is zwaar beheer. Kijken we naar de bedrijfsoppervlakte waarvoor het mogelijk is een beheersovereenkomst af te sluiten (totale bedrijfsoppervlakte minus grond buiten Relatienotagebied minus éénjarige grond), dan is voor gemiddeld maar liefst 93% van deze oppervlakte getekend. Van de 37 tekenaars hebben er zelfs 21 voor de maximale oppervlakte getekend.

Ongeveer 1/3 van de bedrijven blijkt minder dan 30% zwaar beheer te hebben, eveneens 1/3 heeft rond 30% zwaar beheer en 1/3 heeft (veel) meer dan 30% zwaar beheer. Dit laatste komt voornamelijk voor als de beheersovereenkomst een zeer groot deel (meer dan 70%) van het bedrijf beslaat. Zwaar beheer is voor een groot deel, en in sterkere mate dan licht beheer, afgesloten op vaarland.

De meest gekozen maaidatum blijkt 15 juni. Opvallend is het relatief grote aantal boeren dat (mede) heeft gekozen voor 23 en 25 juni (de voorbeweidingsdata).

3. Wat zijn de verschillen tussen de verwachtingen die boeren van een beheersovereenkomst hadden en de ervaringen na één seizoen?

Het blijkt dat de meeste boeren weinig kunnen zeggen over hun ervaringen vanwege het extreem natte voorjaar van 1983. Enkele boeren pleiten op grond hiervan voor een extra proefjaar. Veel boeren hebben echter al wel besloten de beheersovereenkomst in 1984 voort te zetten.

4. Op welke punten vinden boeren dat het beheersplan kan worden verbeterd?

Slechts weinig boeren gaan concreet in op (een) bepaling(en) uit het beheersplan.

Het beheersplan van het Samenwerkingsverband blijkt door meer boeren inpasbaar te worden gevonden dan het PCBL-plan. Vooral pakket I uit genoemd plan (50% maaiplicht zonder maaidatum) blijkt aantrekkelijk te worden gevonden door de arbeidsintensievere bedrijven met een wat hogere melkproductie per hectare. Hiervoor kiezen vooral veel (25%) niet-tekenaars. Voor de vaarlandregeling is belangstelling van tekenaars en niet-tekenaars: gemiddeld 20% van hen kiest ervoor.

Door middel van extrapolatie kan aannemelijk worden gemaakt dat er, als dit mogelijk zou zijn, ongeveer 25 boeren méér op het plan van het Samenwerkingsverband zouden tekenen dan er hebben getekend op het geldende plan.

5. Vergroot of verkleint de ruilverkaveling de inpasbaarheid van beheersovereenkomsten in de bedrijfsvoering?

Afgaande op de beantwoording van de desbetreffende vraag, zou de ruilverkaveling de inpasbaarheid verkleinen: 1/3 van de respondenten denkt dat er door de ruilverkaveling minder beheersovereenkomsten zullen worden afgesloten, slechts 7% denkt het tegenovergestelde.

6. Wat zijn boeren op vrijwillige basis, onbetaald, bereid voor weidevogels te doen?

Deze onderzoeksvraag is opgenomen om de perspectieven na te gaan van vrijwillig weidevogelbeheer (ook buiten Relatienotagebieden).

Veel boeren blijken al uit eigen beweging "iets" te doen voor weidevogels, variërend van "opletten" bij het maaien tot over de sloot gooien van pullen, markeren van nesten en (laten) plaatsen van nestbeschermers. Voorts is gevraagd naar de bereidheid om meer te werken aan twee specifieke maatregelen: het (laten) plaatsen van nestbeschermers en het (laten) plaatsen van stokken met plastic zakken vóór het maaien ter verjaging van pullen. Ondanks twijfels over het nut van dergelijke maatregelen blijkt resp. 3/4 en 2/3 van de boeren hieraan zeker te willen meewerken. In overeenstemming hiermee zegt 1/3 van de respondenten boerengebruik met hulp van vogelwachters als beste manier/beleid te zien om weidevogels te beschermen.

Conclusies en aanbevelingen

1. De groep bedrijven met beheersovereenkomst vormt allerminst een willekeurig deel van de bedrijven met grond in Relatienotagebied. Vooral de relatief intensieve bedrijven hebben vaak geen beheersovereenkomst afgesloten. Voor de tekenaars dreigt stagnatie en uiteindelijk verpaupering.
2. Om dit laatste te voorkomen, is een speciaal beheerspakket nodig voor vaarbedrijven.
3. Om meer levensvatbare bedrijven in de beheersregeling te betrekken, is introductie nodig van ook voor intensievere bedrijven inpasbare beheerspakketten.
4. De bedrijven die hebben getekend blijken vaak te verkeren in relatief slechte externe productie-omstandigheden en een van de natuurbescherming afhankelijke positie (pacht). Dit zet de nodige vraagtekens bij de vrijwilligheid van het afsluiten van beheersovereenkomsten.
5. Het begrip "inpasbaarheid" lijkt toe aan herziening. Met de enquête is getracht meer duidelijkheid te krijgen over de rol van bedrijfstechnische en financiële inpasbaarheid. In veel gevallen blijkt te worden getekend omdat het financieel voordelig of zelfs noodzakelijk is. Bedrijfstechnische inpasbaarheid speelt dan een ondergeschikte rol. Het aantal tekenaars is dan ook volstrekt geen bewijs voor een goede bedrijfstechnische inpasbaarheid van het beheersplan.
6. De beheersvergoeding is gebaseerd op een "gemiddeld" bedrijf. Hierdoor is de vergoeding voor de ene groep bedrijven te hoog en voor een andere te laag. Deze laatste groep tekent dan ook niet. Voor de tekenaars compenseert de beheersvergoeding vaak méér dan volgens de Relatienota de bedoeling is. Hoewel het zeer wel is te verdedigen dat een groep bedrijven op deze wijze financieel wordt gesteund, is het wenselijk op langere termijn beleidsmatig onderscheid te maken tussen inkomens- en beheersdoelen. Het is immers slecht in te zien waarom men inkomensmaatregelen zou beperken tot Relatienotagebieden of beheersbedrijven. Geïntegreerde doelstellingen kunnen beter worden gerealiseerd door middel van andere instrumenten:
 - a. een investeringsregeling voor geïntegreerde investeringen;
 - b. een aangepaste Bergboerenregeling voor gebieden waar de landbouw dreigt te verdwijnen (met name vaargebieden).

7. Volgens de Relatienota is het de bedoeling dat het reservaatbeheer op langere termijn niet meer wordt verricht door zelfstandige boeren. De huidige gang van zaken past maar al te goed in dit beleid. Om deze ontwikkeling een halt toe te roepen is het nodig dat:
- a. er meer gebruikszekerheid komt voor de éénjarige reservaatgrond.
Er blijkt veel onbehagen over de uitgifte van deze grond.
 - b. het afsluiten van beheersovereenkomsten in reservaatgebieden blijvend mogelijk wordt en niet slechts dient als overgangsmaatregel.
8. Opvallend is dat veel boeren al uit eigen beweging iets doen voor weidevogels. Bovendien blijkt er een grote mate van bereidheid om mee te werken aan bepaalde maatregelen. Het is van belang, beter in te spelen op deze bereidheid tot vrijwillig weidevogelbeheer.

1 inleiding

1.1 Discussie beheersplan

Op 11 februari 1983 werd een stevige discussie van enkele jaren over de relatie landbouw-natuurbeheer in Waterland voorlopig afgesloten. Op die datum stelde de Commissie Beheer Landbouwgronden (CBL) het Beheersplan Waterland vast. Het concept-ontwerp-beheersplan en het daarop volgende ontwerp-beheersplan hadden het nodige stof doen opwaaien. Tekenend waren de talrijke reacties tijdens inspraak en tervisielegging en een roerige presentatieavond van de landbouworganisaties. Niet alleen de gevestigde insprekende organisaties en personen hadden commentaar, juist ook betrokkenen uit Waterland zelf leverden kritiek.

De discussie spitste zich toe op de volgende punten:

- de omvang en situering van de reservats- en beheersgebieden (een oud twistpunt);
- de inpasbaarheid van de beheersbepalingen in de agrarische bedrijfsvoering;
- de doelmatigheid van de beheersbepalingen uit een oogpunt van weidevogelbeheer.

BEHEERSPLAN EN BEHEERSOVEREENKOMST

Een beheersplan bevat bepalingen voor de agrarische bedrijfsvoering in bepaalde gebieden. Deze bepalingen hebben betrekking op bijvoorbeeld grondwaterstand, maaidatum en beweidingsintensiteit.

Op grond van dit plan, opgesteld door een provinciale commissie, kunnen boeren een overeenkomst aangaan met de overheid, waarin ze vastleggen zich tegen een financiële vergoeding te houden aan (een aantal van) de bepalingen.

In het plan is tevens de hoogte van de bijbehorende vergoedingen vastgelegd en wordt de begrenzing aangegeven van de gebieden waarvoor de regeling geldt (de beheers- en reservatsgebieden).

Een beheersovereenkomst wordt aangegaan voor een periode van 6 jaar. Het eerste jaar dat men een overeenkomst tekent geldt tegenwoordig als proefjaar.

Gezien het verzet in de streek leek het de CBL niet verantwoord het plan al in 1982 vast te stellen. De vaststelling werd een jaar uitgesteld. Enkele wijzigingsvoorstellen werden overgenomen, andere werden verworpen.

Voorjaar 1983 hebben 52 van de 209 boeren met grond in Relatienotagebied op dit plan een beheersovereenkomst afgesloten. Deze overeenkomsten beslaan tesamen 935 van de 3745 ha Relatienotagebied in Waterland.

1.2 Samenwerking

Drie groepen die zich met name hebben gemengd in de discussie over het beheersplan voor Waterland zijn de Werkgroep Jonge Boeren Waterland (WJBW), het Contact Milieubescherming Noord-Holland (CMN) en het Centrum Landbouw en Milieu (CLM).

De WJBW bestaat uit enkele jonge boeren. De onafhankelijke werkgroep is actief sedert 1979, en publiceerde al in 1980 een eigen Toedelings- en beheersplan voor Waterland.

Het CMN is de provinciale milieufederatie, het overkoepelend orgaan van Noordhollandse miliegroepen. Deelname aan overlegstructuren en schrijven van bezwaarschriften zijn belangrijke activiteiten.

Het CLM is een landelijke stichting die zich mede ten doel stelt samenwerking tussen boeren en natuurbeschermers actief te bevorderen.

De drie groepen werken samen sinds februari 1982 en hebben zich ingezet voor achtereenvolgens uitstel en verbetering van het beheersplan. Mede hiertoe heeft dit Samenwerkingsverband (SV) eind 1982 een eigen beheersplan gepubliceerd. Dit plan was voor een deel gebaseerd op eigen weidevogelonderzoek in het gebied.

Ondanks het feit dat een (in vergelijking met andere gebieden vrij grote) groep boeren een beheersovereenkomst heeft afgesloten, houdt het Samenwerkingsverband grote twijfels over de inpasbaarheid en doelmatigheid van de beheersbepalingen. De verschillen met het eigen beheersplan zijn nog steeds aanzienlijk. Binnen het Samenwerkingsverband gaat de discussie dan ook door.

1.3 Visies

Men kan zich afvragen waarom de twee beheersplannen zo verschillen en waarom het ontwerp-beheersplan in zo geringe mate is gewijzigd. Was de geuite kritiek onjuist of onterecht? Zijn er zo veel verschillen tussen de resultaten van het SV-weidevogelonderzoek en andere weidevogelonderzoeken in Waterland?

Geen van beide is het geval. De oorzaak moet veeleer worden gezocht in verschillen in visie met betrekking tot landbouw, natuur en ruimtelijke planning. Hierna worden vanuit beide visies de beoordeling van de huidige gang van zaken en de achterliggende denkbeelden beschreven. Het beeld is met opzet wat contrastrijker gemaakt dan wellicht in werkelijkheid het geval is.

In de eerste visie, vooral aangehangen door de betrokken natuurbeschermingsorganisaties, kan men tevreden zijn. Er hebben immers verhoudingsgewijs veel boeren getekend (25%) en hun bedrijven blijken representatief voor alle Waterlandse bedrijven (BBL, 1983). Dit bewijst de inpasbaarheid van de beheersbepalingen.

Bovendien is 1983 nog slechts het eerste jaar; als de kat uit de boom is gekeken is zelfs nog een toename te verwachten van het aantal tekenaars.* De intensieve bedrijven bereik je met de beheersregeling niet, maar die hebben uit een oogpunt van natuurbeheer ook weinig te bieden. Niet tekenen vindt deels ook zijn oorsprong in psychologische weerstanden die de beheersregeling opwekt. Voor een deel zijn deze structureel, voor een deel zullen ze wel slijten.

Van belang in dit verband is, dat het beheersplan alleen natuurbeheersdoelstellingen kent en geen agrarische. Landbouw is slechts een middel om deze doelen te bereiken. Op langere termijn wordt dan ook niet verweving, maar scheiding van landbouw en natuur als doel gezien: beheersovereenkomsten als overgangsmatregel naar reservaatvorming. In beheersgebieden zou duurzame verweving door middel van beheersovereenkomsten mogelijk zijn, maar hieraan wordt geen prioriteit gegeven.

Om de diverse belangen goed te kunnen afwegen, is het in deze visie noodzakelijk dat overheid en erkende belangenorganisaties een zwaar stempel blijven drukken op de planvorming. Aan initiatieven vanuit de streek kan slechts in zeer beperkte mate tegemoet worden gekomen.

*Inmiddels heeft voorjaar 1984 al 37% getekend.

Volgens de tweede visie, aangehangen door het Samenwerkingsverband, is de oogst van het beheersplan slechts schijnbaar goed. Het aantal boeren dat heeft getekend is nog geen bewijs van goede inpasbaarheid van het beheersplan, want in Waterland zijn al veel bedrijven beperkt, hetzij door fysieke omstandigheden (o.a. vaarland), hetzij door bepalingen in pachtcontracten. Veel boeren zullen dan ook alleen hebben getekend omdat het financieel aantrekkelijk of zelfs noodzakelijk was.

Het zal dan ook geen willekeurige groep boeren zijn die een beheersovereenkomst heeft afgesloten. Voor veel intensievere bedrijven is het beheersplan slecht inpasbaar. Alleen aanpassing van het plan zou deze boeren over de streep kunnen trekken.

Slechts op deze manier kan ook op langere termijn gestalte worden gegeven aan (vormen van) verweving van landbouw en natuur in reservaat- en beheersgebieden. In deze visie staat voorop dat (óók in reservaten) de agrarische bedrijvigheid blijft gewaarborgd, terwijl zo veel mogelijk (levensvatbare) bedrijven een redelijke bijdrage leveren aan het weidevogelbeheer.

Voorwaarden hiervoor zijn een flexibel stelsel van beheersbepalingen en een grotere invloed van de direct betrokkenen op de totstandkoming van het beheersplan. De specifieke inbreng van zowel boeren als natuurbeschermers is hierbij van essentieel belang.

De visie van de Directie Beheer Landbouwgronden (DBL) staat ongeveer tussen genoemde visies in. Men is niet ontevreden. De beheersbedrijven blijken redelijk representatief wat betreft leeftijdsopbouw en productie-omvang (aantal s.b.e.), dus het beheersplan is er niet alleen voor oudere boeren die hun bedrijf aan het afbouwen zijn. Het afsluiten van beheersovereenkomsten in beheersgebieden wordt door de DBL gezien als een blijvende zaak, in reservaten als overgangsmaatregel.

1.4 Enquête

De discussies tussen SV en (P)CBL vinden hun oorsprong in bovengenoemde verschillen in visie. Een belangrijke rol hierin speelt de "inpasbaarheid" van beheersbepalingen. Het weidevogelonderzoek van het Samenwerkingsverband levert wat dit betreft kennis over de doelmatigheid van beheersbepalingen en de effecten van agrarisch beheer op de diverse

soorten weidevogels. Naar de "inpasbaarheid" van beheersmaatregelen in de agrarische bedrijfsvoering was in Waterland nog geen systematisch onderzoek gedaan.

Daarom en, meer algemeen, om de verschillende visies te toetsen, is door het Samenwerkingsverband een onderzoek opgezet. Gekozen is voor een mondelinge enquête onder Waterlandse boeren. Hierbij zijn vooraf hypothesen geformuleerd. Deze hebben met name betrekking op de typen bedrijven die een beheersovereenkomst hebben afgesloten en de motieven en overwegingen die hierbij een rol hebben gespeeld. Door het interviewen van boeren met grond in Relatienotagegebied die wel resp. niet hebben getekend, kan worden vastgesteld op welke kenmerken de eerstgenoemde groep afwijkt. Met het onderzoek stelt het Samenwerkingsverband zich ten doel:

1. Meer inzicht te krijgen in wat er bij de betrokken boeren in Waterland leeft ten aanzien van beheerslandbouw.
2. Meer inzicht te krijgen in de toekomstmogelijkheden van beheersovereenkomsten in Waterland.
3. Met deze inzichten een bijdrage te leveren aan het beter samengaan van landbouw en natuur in Waterland.
4. De ontwikkeling van beheersplannen door direct betrokkenen te bevorderen.

1.5 Inhoud

In dit rapport wordt verslag gedaan van genoemd onderzoek. De komende hoofdstukken behandelen achtereenvolgens:

- het gebied Waterland, de in het onderzoek onderscheiden deelgebieden, de overheidsplannen voor het gebied en de reacties hierop;
- de onderzoeksvragen en bijbehorende hypothesen, zoals geformuleerd door het Samenwerkingsverband;
- de methode van onderzoek: het opstellen van de vragenlijst, de steekproeftrekking, de uitvoering van de enquête en de verwerking van de gegevens;
- de mate van respons en de mate van representativiteit van de geënquêteerde bedrijven voor alle bedrijven met grond in Relatienotagegebied;
- de uitkomsten van de enquête en verbanden tussen deze uitkomsten;
- de conclusies van het onderzoek en een discussie daarvan;
- beleidsaanbevelingen.

2 waterland

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van Waterland en de daar spelende problemen. Achtereenvolgens komen aan de orde:

- het ontstaan en huidige karakter van Waterland en de deelgebieden zoals deze in het onderzoek zijn onderscheiden;
- de bestaande plannen van rijks- en provinciale overheid voor Waterland;
- de reacties op deze plannen uit de streek;
- de activiteiten van Werkgroep Jonge Boeren Waterland, Contact Milieubescherming Noord-Holland en Centrum Landbouw en Milieu.

De onstaansgeschiedenis van Waterland is hier van belang omdat deze de nu aanwezige landbouwstructuur en natuurwaarden mede heeft bepaald. Per deelgebied wordt ingegaan op relevante aspecten van bewoning, landbouw, landschap en natuur. De verschillen binnen Waterland zijn groot, zodat zij invloed zullen hebben op de enquêteresultaten.

2.2 Onstaansgeschiedenis

Over de geologische ontwikkeling van het gebied kunnen we vrij kort zijn. Deze begint relatief kort geleden. Rond 8000 v. Chr., in de laatste ijstijd, werden in het gebied door de wind zogenaamde dekzanden afgezet. Aan het eind van deze ijstijd veranderde het klimaat en smolten grote hoeveelheden landijs af. Hierdoor steeg de zeespiegel, eerst snel, later langzamer, zodat meer stabiele kustvorming mogelijk werd. In de zo gevormde binnenzee kwam klei tot bezinking; deze oude zeeklei vinden we op uiteenlopende diepten in heel Waterland. Door vegetatie-

ontwikkeling op deze afzetting kwam een proces van veenvorming op gang. Dit proces werd verschillende malen verstoord door het opdringende zeewater, waardoor in het veen zand- en kleilaagjes werden afgezet.

Pas tussen 800 en 1300 n. Chr. echter vond een grote aantasting van het afgezette veenpakket plaats. In deze periode ontstond namelijk de Zuiderzee, die zich ten koste van het omringende land van een meer uitbreidde tot een gevaarlijke binnensee. Via inbraken drong het zoute water Waterland binnen, enerzijds slib afzettend als een kleilaagje over de lagere veengebieden, anderzijds veengrond afkalvend, waardoor talrijke smallere en bredere geulen en kleinere en grotere meren ontstonden. Het zoute grondwater en daardoor brakke veen hebben een grote invloed gehad op het karakter van het gebied.

2.3 Ontginning en bedijking

Mogelijk al in de 8e of 9e eeuw, maar in ieder geval in de 10e eeuw is een begin gemaakt met de ontginning van het gebied. In deze tijd was op de oeverwallen en aan de benedenloop van veenstroompjes de eerste bewoning ontstaan. Vanuit de veenwatertjes groef men parallel aan elkaar lopende sloten, waardoor een strookvormig verkavelingspatroon ontstond. De percelen waren óf haaks op de ontginningsbasis gericht óf loodrecht op de hoogtelijnen, waardoor een veer-vormig verkavelingspatroon onstond (dit patroon komt vooral in Waterland-West veel voor). De achtergrens werd veelal gevormd door een veendijkje dat tot taak had het toestromende water van het hoger gelegen deel van het veenkussen te keren. In een later stadium groef men vanuit dit veendijkje weer sloten, waardoor een nieuw ontginningsgebied, bestaande uit een strokenverkaveling, tot stand kwam. Langs de veendijkjes groef men een dijksloot, die het water zijdelings afvoerde.

Vrijwel nergens werd bij de ontginning een vaste kavellengte toegepast. Meestal lag de grootste lengte haaks op de bebouwing van de dorpen, soms ook evenwijdig aan de bebouwing (zoals bij Zuiderwoude, Ransdorp en Zunderdorp), hetgeen erop wijst dat hier de ontginning werd verricht vanuit de omringende ontsluitingswegen en niet vanuit de dorpen. De bewoning verplaatste zich overigens met de ontginning; de op

veel plaatsen gevonden resten van oude bebouwing wijzen erop dat er in de loop der tijd vele tientallen nederzettingen in Waterland hebben bestaan.

Door de ontginning en ontwatering trad echter inklinking van het veenpakket op. Tesamen met een hernieuwde stijging van de zeespiegel leidde dit in de loop van de 12e en 13e eeuw tot de genoemde overstromingen. Rond 1300 was dan ook als reactie hierop een vrij uitgebreid stelsel van dijken en dammen aangelegd. Slechts enkele buitendijkse landen (bijv. IJdoorn) konden bij hoge waterstanden nog worden overstroomd. Maar omdat het veen bleef inklinken en de zeespiegel bleef rijzen vonden ondanks deze bedijking talrijke overstromingen plaats. Alleen al van de periode 1500 tot 1800 zijn 17 dijkdoorbraken bekend; de laatste vond plaats in 1916.

Eveneens door inklinking van het veen was men genoodzaakt steeds meer ontwateringsloten te graven. Bemaling door windmolens werd in Waterland pas toegepast in de 17e eeuw, toen de eerste droogmakingen al achter de rug waren. Door de grote droogmakerijen (Beemster, Purmer) was men namelijk op het idee gekomen een aantal van de door afkalving ontstane Waterlandse meren droog te leggen. In de eerste helft van de 17e eeuw gebeurde dit bij Broekermeer, Buikslotermeer, Belmermeer, Schaalsmeer en Engewormer. In de 19e eeuw werd nog een aantal kleinere meren droogelegd: Monnikenmeer, Noordmeer, Burkmeer, Blijkmeer en Durgerdammer Die. Deze droogleggingen werden grotendeels gefinancierd vanuit de stad als belegging van handelskapitaal.

Naast de overstromingen hebben ook de verveningen door de eeuwen heen hun stempel gezet op het landschap. Vooral in het westen van Waterland hebben op grote schaal wilde en systematische verveningen plaatsgevonden ten behoeve van de turfwinning. Deze turf was overigens vanwege het zoutgehalte van matige tot slechte kwaliteit, reden waarom er geen echt grootschalige, georganiseerde verveningen hebben plaatsgehad. Door de verveningen ontstond een sterk verbrokkeld landschap, bestaande uit veel open water, trekpaten in allerlei stadia van verlanding en niet of gedeeltelijk afgegraven veengedeelten. Men treft dit aan in het Oostzaner- en Ilperveld, en in mindere mate in het Wormer- en Jisperveld; bovendien in het Watergangerveld, Veenderij Zunderdorp en de Poppendammer Weeren. Veenderij Zunderdorp is het meest recente voorbeeld (afgesloten in 1952) van exploitatie ten behoeve van de turfwinning.

Na het afsluiten van de Zuiderzee in 1932 verdween het gevaar van overstroming. Door de verzoeting van het IJsselmeer nam in Waterland het zoutgehalte van het grondwater langzaam af, waardoor een aantal typerende brakveenvegetaties verdween en, wanneer het jaarlijks onderhoud wegviel, boomgroei mogelijk werd (Ilperveld).

De laatste decennia is Waterland vooral beïnvloed door factoren als industriële ontwikkeling, woningbouw en wegaanleg. Hierop wordt verder ingegaan bij de beschrijving van de deelgebieden (2.6).

2.4 Bewoning

De situering van de bebouwing is in Waterland niet direct gebonden aan bodemtypen. Wel was men gebonden aan open water voor het vervoer van mensen, vee en goederen. Bij de ontginning, die aanvankelijk geschiedde vanaf de waterlopen, werden verschillende plaatsen opgehoogd om bebouwing mogelijk te maken. Nog steeds liggen in Waterland-Oost veel boerderijen langs zulke waterlopen (Gouwen). Op deze wijze onstonden lintdorpen als Oostzaan, Den Ilp, Wormer, Jisp en Watergang. Ook op de hogere oeverwallen langs de brede waterlopen ontstond bebouwing. Door de beperkte oppervlakte kreeg het dorp hier soms de vorm van een kerndorp: Broek in Waterland, Zunderdorp, Ransdorp en Zuiderwoude (beide laatste met gedeeltelijke lintbebouwing). Toen het gebied werd bedijkt, werd ook gebouwd op of langs de dijken. Behalve verspreide bebouwing ontstonden ook dijkdorpen: Ilpendam, Oostknollendam, Neck, Uitdam en Durgerdam. Het later onstane wegenpatroon werd in Waterland dus bepaald door de al bestaande situering van de bebouwing en daardoor indirect door het water. In de oudere droogmakerijen werd de bebouwing meestal gesitueerd langs de ringdijk. In de 19e eeuwse droogmakerijen ligt deze aan een rechte middenweg.

Vanwege de geringe draagkracht van de bodem werd in Waterland overwegend gebouwd met hout. De van oorsprong houten stolpboerderijen zijn later vaak voorzien van een stenen voorgevel of geheel uit steen opgetrokken.

2.5 Grondgebruik

Gedurende de middeleeuwen was de (extensieve) veehouderij een bijbe-

drijf: er werd voornamelijk akkerbouw bedreven. Aan het eind van de middeleeuwen was het land door inklinking zo nat geworden, dat zowel akkerbouw als veehouderij nauwelijks meer mogelijk waren. De daaropvolgende eeuwen geven dan ook een opbloei te zien van de turfwinning. Pas na de eerste droogleggingen en de opkomst van de windmolen in de 17e eeuw kon een verdere verlaging van de waterstand worden bewerkstelligd en nam de productie toe. In de loop van de 18e eeuw ontwikkelde de veehouderij zich tot een hoofdbron van bestaan.

De ligging nabij Amsterdam was er de oorzaak van dat vooral Waterland-Oost lange tijd consumptiemelk aan deze stad heeft geleverd in plaats van, zoals in het Wormer- en Jisperveld en de rest van Noord-Holland, de melk aan de fabriek te leveren voor verkazing. Terwijl de melkfabrieken kwaliteitseisen aan de melk stelden, kregen veel Waterlandse boeren uitbetaald op kwantiteit. Mede hierdoor zijn initiatieven met betrekking tot fokkerij en graslandverbetering pas van de grond gekomen in de jaren vijftig en zestig, later ook in het kader van streekverbeteringsplannen.

2.6 Huidige karakter van Waterland

Het huidige landschap is te omschrijven als een open tot zeer open veenweidegebied. Hierbinnen kunnen we echter een aantal onderling verschillende landschapstypen onderscheiden:

- een veenweidelandschap (met rietvelden en rietkragen langs de grotere wateren, vooral Waterland-Oost);
- een waterrijk verversingslandschap (met veel langgerekte en smalle rietkragen, vooral Waterland-West en Wormer- en Jisperveld);
- droogmakerijen door het hele gebied.

Hierbij wordt de grens tussen Waterland-West en -Oost gevormd door het Noordhollands Kanaal.

De verschillen tussen Waterland-Oost en -West zijn voornamelijk terug te voeren op de volgende factoren (zie ook 2.3):

1. Waterland-Oost is veel sterker beïnvloed door de Zuiderzee: talrijke overstromingen hebben hier hun sporen nagelaten, niet alleen in de vorm van veel open water, maar ook in de vorm van op het veen afgezette kleilaagjes.

2. Omdat in Waterland-West door de geringe invloed van het zeewater een egaler veenpakket was afgezet en dit veen in mindere mate was verzilt, was het veen hier makkelijker te winnen en beter bruikbaar als brandstof: er hebben hier dan ook meer verveningen plaatsgevonden.

In Waterland-Oost komt de waterrijkdom vooral tot uiting in een aantal Aeën, Dieën en Leken; van oorsprong natuurlijke waterlopen, die in de loop der eeuwen door de Zuiderzee-inbraken zijn verbreed en verdiept. In Waterland-West is de waterrijkdom in de vorm van brede, rechte sloten het resultaat van menselijke activiteiten (baggeren en vervenen). Verder valt op dat het wegen- en bebouwingspatroon verschillend is. In Waterland-Oost bevinden zich voornamelijk afwisselend kronkelende en rechte wegen die de dorpen onderling met elkaar verbinden. Waterland-West daarentegen is ontsloten door een gering aantal hoofdwegen, waarlangs een groot deel van de bebouwing is gesitueerd.

Zodoende ontstaat een verschillend beeld. In Waterland-Oost veel "natuurlijke" meren en brede waterlopen, veel smallere kavelsloten en een bebouwing die zich sterk concentreert in de dorpen. In Waterland-West (Oostzanerveld, Ilperveld) en het Wormer- en Jisperveld de intern niet of nauwelijks ontsloten "velden" met brede tot zeer brede sloten, veel los (vaar-)land en een sterk lintvormige bebouwing langs de randen of in het midden (Wormer- en Jisperveld) van de velden.

Het specifieke karakter van de verschillende delen van Waterland komt ook tot uiting in de agrarische structuur. De relatief geringe hoeveelheid vaarland en het voorkomen van een kleilaagje op het veen maakt Waterland-Oost tot het "beste" landbouwgebied. Hier zijn de bedrijven gemiddeld het grootst. In Waterland-West is de situatie ongunstiger. De bedrijven hebben vaak veel vaarland, verdeeld over een aantal "eilanden". Hier zijn ook de kleinere bedrijven, hoewel door de snelle afname van het aantal bedrijven de gemiddelde bedrijfsgrootte de laatste jaren sterk toeneemt. Ook in het Wormer- en Jisperveld is veel vaarland. De bedrijven zijn niet zo klein, maar het land ligt sterk versnipperd.

Tabel 1 biedt een globaal beeld van de ontwikkeling en structuur van de hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 1 . *Ontwikkeling en structuur van de hoofdberoepsbedrijven in Waterland-Oost, Waterland-West en Wormer- en Jisperveld.*

	aantal hoofdberoepsbedrijven			jaarlijkse afname tov 1970 (%)	gemiddelde bedrijfsgrootte(ha)			gem. aantal kavels/bedrijf (1980)	gemiddelde kavelgrootte (ha)
	1970	1975	1980		1970	1975	1980		
Waterland-Oost	207	170	164	2,1	?	20,1	22,9	3	7,6
Waterland-West	150	112	71	5,3	?	15,5	18,2	5	3,6
Wormer- en Jisperveld	87	85	56	3,6	?	19,3	21,4	7	3,1
Totaal	444	367	291	3,4	15,8	18,7	21,5	4	5,4

De ontwikkeling en het karakter van Waterland zijn ook bepalend voor het landschap en de natuurwaarden. Doordat steeds meer grasland in gebruik werd genomen konden zich vogels gaan vestigen die oorspronkelijk alleen voorkwamen in kwelders, langs meren en in hoogveengebieden en toendra's. Dit ging ten koste van de mogelijkheden voor moeras- en moerasbosvogels. Ook het aantal plantesoorten was groot.

Nadat de grotere en kleinere meren waren drooggelegd was het grasland-areaal en de diversiteit aan vogels en planten vermoedelijk maximaal. Halverwege deze eeuw was de dichtheid aan broedende weidevogels voor diverse soorten vele malen hoger dan in hun oorspronkelijke biotoop. Bovendien kreeg het gebied een belangrijke functie voor doortrekkende en overwinterende vogelsoorten die gebonden zijn aan open landschappen met een korte, grazige vegetatie en een voldoende oppervlakte vochtig tot nat grasland. Met de toename van de menselijke gebruiksintensiteit van de graslanden bleken de zich nieuw vestigende vogelsoorten zich redelijk te kunnen aanpassen aan de veranderde omstandigheden. Ook een aantal diersoorten uit het vroegere, nog niet door mensen beheerde Waterlandse milieu bleef. Voorbeelden daarvan zijn Visotter, Bunzing, diverse watervogelsoorten en verschillende rietvogels (o.a. Bruine Kiekendief). Belangrijk in botanisch opzicht was de ontwikkeling van veenmosrietland. Op plaatsen waar jaarlijks afvoer van riet plaatsvond ontstond een plantenwereld die door de afvoer van voedingsstoffen steeds zuurder werd. Plaatselijk resteerde een 'zoutflora'.

Het grootste deel van Waterland wordt en zal worden gebruikt als graslandgebied. Uit een oogpunt van natuurbeheer doen zich hierbij globaal de volgende ontwikkelingen voor:

- door intensiever agrarisch graslandgebruik blijken vooral de meer kritische vogelsoorten (Watersnip, Kempphaan, Slobeend) zich moeilijk te kunnen handhaven;
- plaatselijk leidt juist extensivering en verwaarlozing (niet bemesten, niet maaien) tot achteruitgang van weidevogels;
- het wegvallen van het jaarlijks maaien van veenmosrietlanden (vanwege tijdgebrek en geringe opbrengst) leidt tot verlies van het specifieke karakter van deze rietlanden.

In de volgende paragrafen zal kort worden ingegaan op de voornaamste karakteristieken van de verschillende deelgebieden van Waterland. Hierbij wordt de volgorde aangehouden zoals deze ook bij de uitvoering van de enquête is gehanteerd (vgl. hoofdstuk 4 e.v.). Figuur 1 toont de gehanteerde indeling en de begrenzing van de deelgebieden.

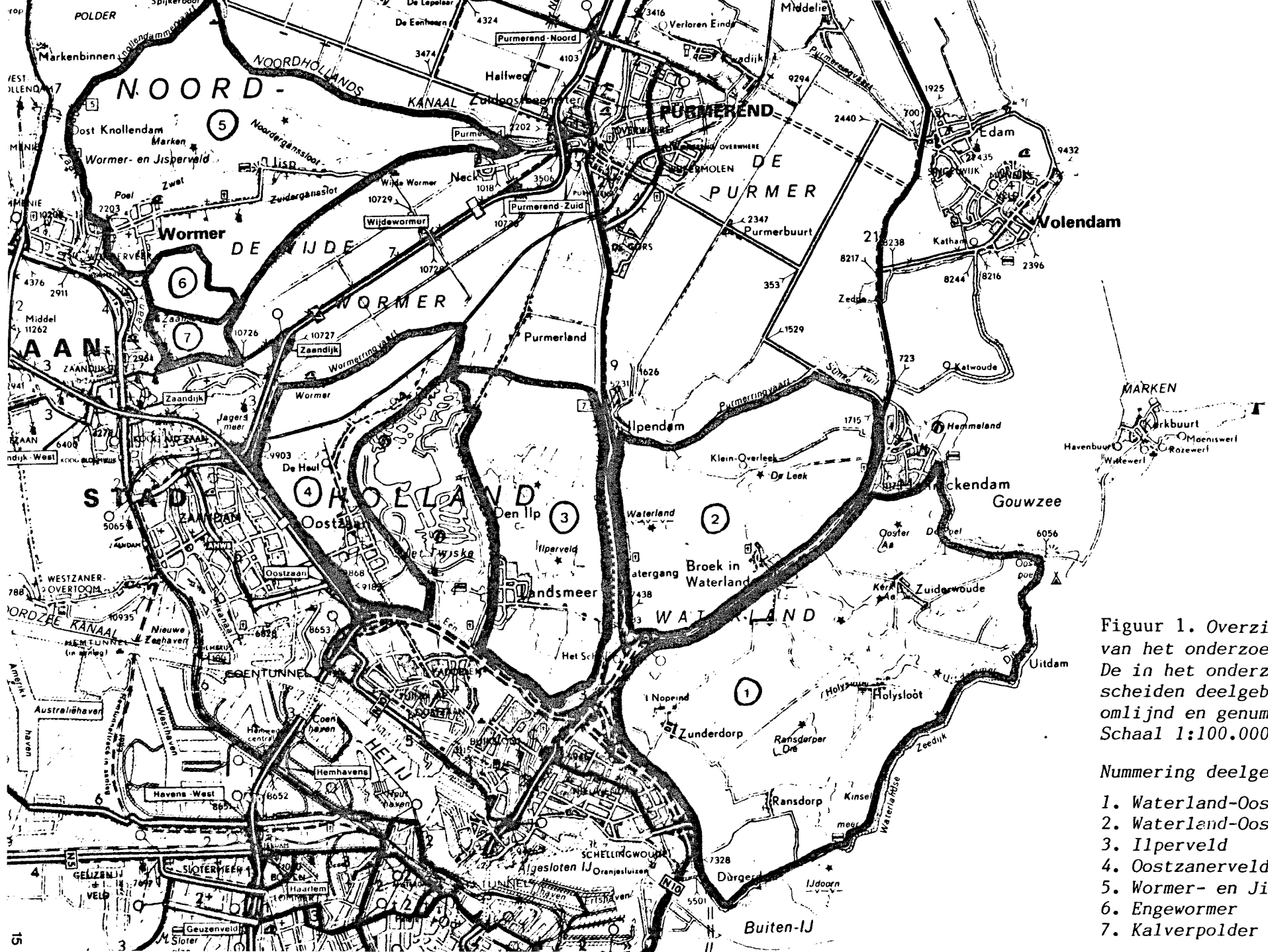
Voor de beschrijving van de deelgebieden (2.6.1 t/m 2.6.7) geldt met betrekking tot de genoemde oppervlakten:

- de oppervlakte gepland Relatienotagebied betreft alleen cultuurgrond; het beheersplan heeft alleen op deze gronden betrekking. Figuur 2 toont de begrenzing van de Relatienotagebieden in Waterland;
- de oppervlakte door de natuurbescherming aangekocht gebied betreft zowel cultuurgrond als water (meren, sloten) en riet; deze oppervlakte kan dus niet direct worden vergeleken met de geplande oppervlakte Relatienotagebied.

Om een indruk te geven om welke verhouding land-water het gaat is per deelgebied aan het begin van de beschrijving steeds de totale oppervlakte van het deelgebied en de oppervlakte cultuurgrond vermeld.

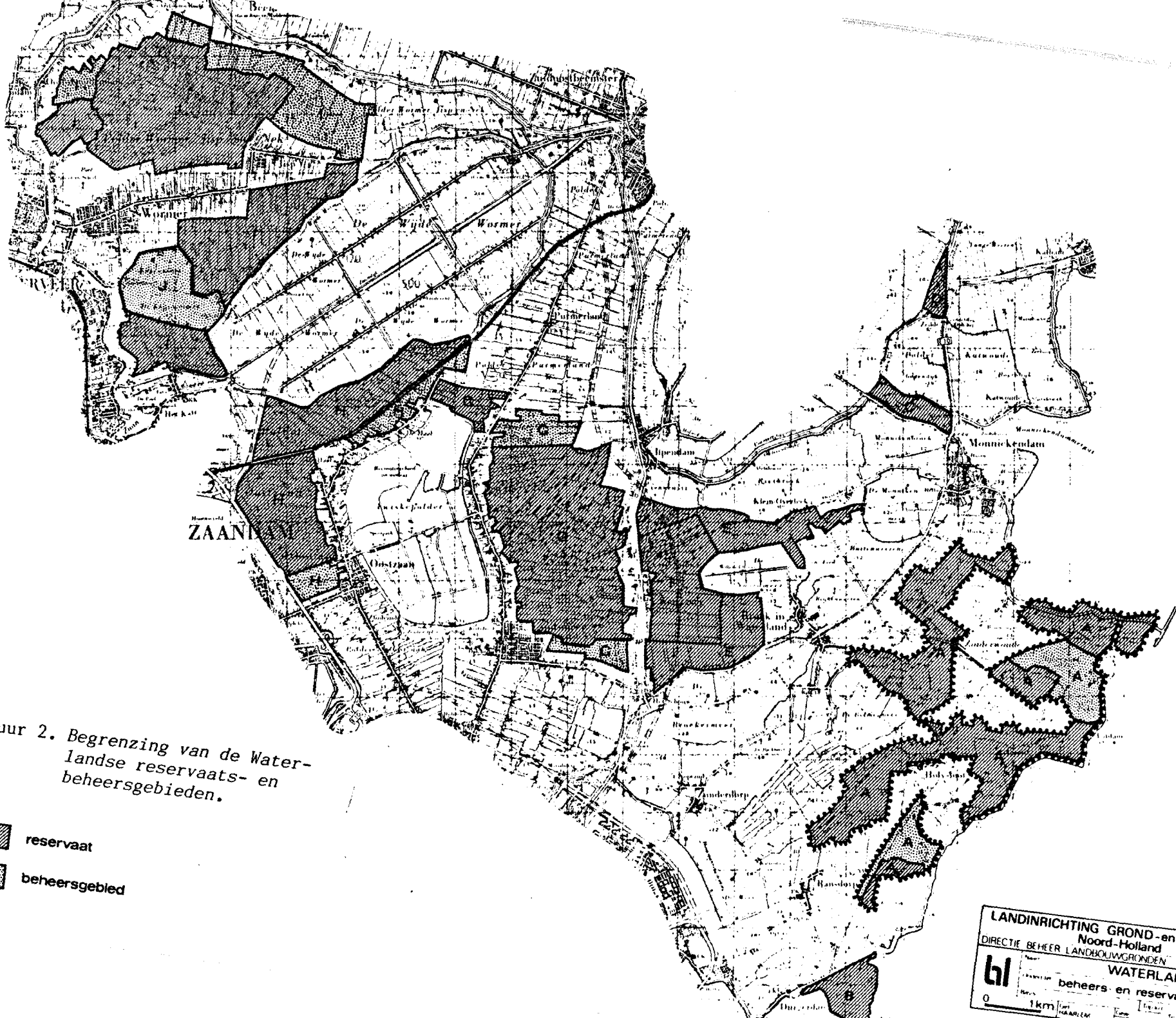
2.6.1 Waterland-Oost-Zuid

Dit deelgebied behoort tot de gemeente Amsterdam (met de dorpen Durgerdam, Ransdorp, Zunderdorp en Holysloot) en Broek in Waterland (met Zuiderwoude en Uitdam) en is gelegen ten zuiden van de weg Amsterdam-Leeuwarden (langs Broek en Monnickendam). Het wordt gekenmerkt door vele meren en meertjes (Aeën en Dieën) en de afwisseling tussen "oud land" en

Figuur 1. Overzichtskaart van het onderzoeksgebied. De in het onderzoek onderscheiden deelgebieden zijn omlind en genummerd. Schaal 1:100.000

- Nummering deelgebieden:
1. Waterland-Oost-Zuid
 2. Waterland-Oost-Noord
 3. Ilperveld
 4. Oostzanerveld
 5. Wormer- en Jisperveld
 6. Engewormer
 7. Kalverpolder

Figuur 2. Begrenzing van de Waterlandse reservaat- en beheersgebieden.

- reservaat
- beheersgebied

LANDINRICHTING GROND- en BOSBEHEER
 Noord-Holland
 DIRECTIE BEHEER LANDBOUWGRONDEN Nr. 81.059
bl WATERLAND
 beheers- en reservaatgebieden
 0 1km HAARLEM

de lager gelegen droogmakerijen. De dorpen liggen alle in het oude land. De overwegend kleine droogmakerijen zijn de Belmermeer (1628), Broekermeer (1628, door de rijksweg in tweeën gedeeld), Burkmeer (1872), Blijkmeer (1875) en Durgerdammer Diepolder (1879); de Buikslotermeer (1628) is goeddeels verdwenen onder de bebouwing van Amsterdam-Noord. Deze bepaalt nu overigens met zijn hoge flats sterk het landschap rond Zunderdorp en Ransdorp. Het gebied beslaat zo'n 3800 ha, waarvan ca. 3300 ha cultuurgrond.

Ten zuiden van Broek in Waterland, in de voormalige Veenderij Zunderdorp en een deel van de Poppendammer Weeren is nu een grote vuilstort van de gemeente Amsterdam (Volgermeer). In welke mate de hier opgetreden chemische verontreiniging van het grondwater ook de omliggende landbouwpercelen beïnvloedt is nog onduidelijk.

De dorpen in het landelijk gebied van Amsterdam-Noord tellen elk enkele honderden inwoners. Het zijn van oudsher hechte agrarische gemeenschappen. Het percentage protestanten (vooral Nederlands Hervormden) is zeer hoog; veel boeren zijn dan ook CBTB-lid. Behalve met landbouw hield en houdt vooral de bevolking van Durgerdam (langs de IJsselmeerdijk) zich bezig met visserij. Wat voorzieningen betreft zijn deze dorpen sterk op Amsterdam gericht.

Ook Zuiderwoude en Uitdam zijn hechte dorpsgemeenschappen. Zuiderwoude is van oudsher agrarisch; de bevolking van Uitdam hield zich in vroeger tijden bezig met het overzetten van koopvaardijsheren over het eiland Pampus.

Landbouwkundig gezien is Waterland-Oost-Zuid een van de betere gebieden met naar Waterlandse begrippen veel intensieve bedrijven. In dit deelgebied wordt vrijwel niet meer gevaren. De mechanisering is hier relatief ver doorgevoerd. Er komen hier steeds meer ligboxenstallen, vooral langs de Bloemendalergouw (tussen Holysloot en Ransdorp). De weg tussen Zuiderwouden en Uitdam (Rijperweg) is aangelegd tijdens de streekverbetering in de jaren zestig. Aan de weg van Broek naar Zuiderwoude (Burg. Peereboomweg) staan geen boerderijen.

Uit natuurlijk oogpunt bezien valt Waterland-Oost-Zuid op door de openheid van het landschap en de afwisseling in bodemgesteldheid. De kleiïgvenige en vochtiger lagere graslandgedeelten langs meren en sloten her-

bergen nog vrij hoge dichtheden kritische weidevogelsoorten (Kemphaan, Watersnip, Zomertaling). Ook de Bruine Kiekendief komt hier voor. In herfst en winter fungeert Waterland-Oost-Zuid als fourageergebied voor o.a. Smient en Goudplevier.

Vooraf in het oostelijk deel van het gebied (rond Holysloot, Uitdam en Zuiderwoude) is veel Relatienotagebied gepland (ca. 800 ha), waarvan het grootste deel reserlaat (ca. 600 ha). SBB heeft hier, ook buiten de "planologische" reserlaatgebieden, ca. 650 ha aangekocht, waaronder aanzienlijke oppervlakten water.

2.6.2 Waterland-Oost-Noord

Waterland-Oost-Noord behoort tot de gemeenten Broek in Waterland (met het dorp Broek in Waterland), Landsmeer (met Watergang), Monnickendam (de buurtschap Overleek) en Ilpendam (met Ilpendam). Het wordt aan de noordzijde begrensd door de weg Ilpendam-Monnickendam en aan de westzijde door het Noordhollands Kanaal. Ook hier weer open water (De Leek, Nonksloot) en droogmakerijen: Broekermeer (1628), Monnikenmeer (1863) en Noordmeer (1865). Waterland-Oost-Noord is ongeveer 1800 ha groot; ca. 1600 ha hiervan is cultuurgrond.

In Broek in Waterland zijn in de loop der tijd veel allochtonen komen wonen, niet alleen in de oude kern, maar ook ten zuiden van de grote weg, waar een nieuwbouwwijk verrees. Hierdoor kent het dorp niet meer zo'n hechte sociale structuur. Dit speelt ook in Watergang, van oorsprong een agrarische gemeenschap. Het vertoont nog wel alle uiterlijkheden van weleer, maar boeren zijn er hier haast niet meer. Van dit alles is geen sprake in Overleek. Deze hechte agrarische gemeenschap is sterk gericht op bedrijfsontwikkeling (veel blijvers en opvolgers). Ilpendam tenslotte is geen "boerendorp", al ligt het centraal tussen Waterland-Oost en Ilperveld. Er wonen weinig boeren en relatief veel allochtonen.

Landbouwkundig gezien wordt ook dit deel van Waterland-Oost gekenmerkt door relatief intensieve bedrijven, hoewel de verschillen tussen de bedrijven hier groter zijn dan in het zuidelijk deel. Dit hangt samen met de aanwezigheid van vaarland bij Watergang en Overleek en de aankoop van land door SBB. Door de moeilijke agrarische omstandigheden en door aan-

koop voor natuurbeschermingsdoeleinden is de agrarische ontwikkeling in Watergang stil komen te liggen; hier vinden we nog slechts enkele inschaar- en jongveebedrijven.

Wat betreft de vogelstand kan worden opgemerkt dat de grote, open graslandgebieden van Waterland-Oost-Noord ongeveer gelijke dichtheden van de meer algemene weidevogelsoorten herbergen. De dichtheden van enkele kritische soorten (Kemphaan, Watersnip) in en rond het Watergangerveld (Varkensland) zijn relatief hoog. Bovendien herbergt het Watergangerveld veel rietbewonende vogelsoorten en fourageren er veel watervogels (Smient, Slobeend, Wintertaling). Ook bij Overleek komen kritische weidevogelsoorten voor, hoewel niet in grote getale. In Broekermeer en Noordmeer broeden vooral de meer algemene soorten (Scholekster, Kievit, Grutto). Wat de vegetatie betreft komen in het Watergangerveld veenmosrietlanden en diverse verlandingsvegetaties voor.

In de westelijke helft van dit deelgebied is veel Relatienotagebied gepland (530 ha reservaat). Dit beslaat het gehele Watergangerveld (ten oosten van Watergang) en een stuk bij De Leek. Deze gronden zijn voor het overgrote deel (485 ha) al eigendom van SBB. Vooral in het Watergangerveld (Varkensland) is SBB al jaren geleden begonnen met het opkopen van gronden. Een deel van dit gebied (ca. 40 ha) wordt al enige tijd als reservaat beheerd door een eigen SBB-vetweiderijbedrijf in Watergang.

2.6.3 Ilperveld

Het Ilperveld, waartoe in dit onderzoek ook het ten noordwesten gelegen Rietveld wordt gerekend, is gelegen in de gemeenten Landsmeer (met het dorp Landsmeer) en Ilpendam (met Ilpendam en Den Ilp). Het wordt begrensd door het Noordhollands Kanaal (in het oosten), de lintbebouwing van Den Ilp (in het westen), de polder Purmerland (in het noorden) en de bebouwing van Amsterdam (in het zuiden). Het Ilperveld beslaat ca. 1000 ha, waarvan zo'n 800 ha cultuurgrond.

Het karakter van Landsmeer is sterk bepaald door allochtonen; er is hier geen sprake van een agrarische gemeenschap. In het zeer langgerekte Den Ilp is dit wel het geval, al is het aantal boeren ook hier sterk verminderd.

Hoewel het Ilperveld topografisch één geheel vormt met Purmerland, zijn de landbouwkundige verschillen aanzienlijk. In Purmerland zijn nog veel goede bedrijven, en is de ontsluiting redelijk. In het Ilperveld daarentegen komen geen interne ontsluitingswegen voor, er is zeer veel vaarland. Vooral naar het midden van het veld toe zijn de gronden "marginaal": er is bosopslag en er ontwikkelen zich allerlei veenmoerasvegetaties. In de loop der tijd is hier het aantal boeren zelfs te gering geworden om al het land te beheren. Langs de Van Beekstraat (van Landsmeer naar 't Schouw) komen nog wat intensievere bedrijven voor.

Het Ilperveld kenmerkt zich door zowel een gevarieerde weidevogelstand (inclusief kritische soorten als Watersnip en Kempshaan) als veel water- en rietvogelsoorten (Bruine Kiekendief, Roerdomp). Ook de diverse stadia van verlanding die zich in veenweidegebieden kunnen voordoen zijn aanwezig. De struik- en boomopslag die op diverse terreinen was ontstaan is de afgelopen jaren door een intensieve aanpak grotendeels verdwenen. Problemen met betrekking tot het weidevogelbeheer kunnen zich gaan voordoen door het verdwijnen van stalmestgebruik en het te weinig maaien van rietvelden en rietkragen. Dit laatste is ook uit botanisch oogpunt ongewenst. Ook de toegenomen waterrecreatie vormt een probleem.

Het Ilperveld is voor een groot deel bestemd als Relatienotagebied (580 ha reservaat en 110 ha beheersgebied). De Stichting het Noordhollands Landschap heeft hier zo'n 600 ha in eigendom. Van de gronden in eigen beheer wordt het administratief beheer verricht door Natuurmonumenten, terwijl het Noordhollands Landschap verantwoordelijk is voor het terreinbeheer.

2.6.4 Oostzanerveld

Dit deelgebied behoort geheel tot de gemeente Oostzaan, met als kernen het dorp Oostzaan en de buurtschappen de Heul en de Haal (lintbebouwing langs de gelijknamige wegen). Het wordt in het zuiden begrensd door de toekomstige ringweg om Amsterdam, in het westen door de Coentunnelweg, in het noorden door de ringdijk van de Wijde Wormer en in het oosten door de polder Purmerland en het recreatiegebied 't Twiske. Het Oostzanerveld is ongeveer 1200 ha groot; ca. 900 ha hiervan is cultuurgrond.

De bevolking van Oostzaan heeft door de jaren heen haar zelfstandigheid (vooral ten opzichte van de gemeente Zaanstad) weten te bewaren. De gemeente heeft een aantal (kleine) eigen industrieën, maar is vanwege de werkgelegenheid in de grotere industrie langs de Zaan toch vrij sterk op Zaandam geöriënteerd. Vanouds kent Oostzaan een vrij grote CPN-aanhang. Behalve in de kern van Oostzaan wonen veel boeren langs de Haal, die doorloopt tot aan Den Iip.

Landbouwkundig gezien werd Oostzaan vroeger gekenmerkt door een groot aantal eendenfokkerijen (productie van eieren voor de voedingsmiddelen-industrie en mesterij met afval van deze industrie), die nu nog slechts sporadisch voorkomen.

Langs de Heul en de Haal bevindt zich aan beide zijden van de weg een wegsloot, waardoor de boerderijen slechts over een brug zijn te bereiken. Direct van achter het bedrijf vaart men naar het land (evenals in het Ilperveld komt hier veel vaarland voor). Het land is erg nat en niet erg productief. Er wordt door veelal oudere boeren nog vrij extensief geboerd. Het verkopen van grond (t.b.v. uitbreiding Zaanstad, Coentunnelweg, Twiske) is voor een aantal boeren een belangrijke bron van inkomsten geweest. Grondaankoop voor diverse doeleinden is mede oorzaak van de vrij snelle afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven in dit deel van Waterland. De spoorlijn Zaandam-Purmerend, die het gebied doorkruist, maakt het varen naar het land (via spoortunnels) extra moeilijk. Wat betreft natuurwaarden doet zich hier nog sterker dan in het Ilperveld, het probleem voor van het wegvallen van rietbeheer en het ruiger worden van de graslandvegetatie. Dit heeft nog niet geleid tot een achteruitgang van de hoge dichtheden Kemphanen en Watersnippen. De Grutto's concentreren zich meer op de nog grazige graslanden. Behalve de kritische en meer algemene weidevogelsoorten broeden in het gebied verschillende water- en moerasvogels en fourageren er diverse soorten watervogels (Lepelaar, Smient). Daarnaast zijn in het Oostzanerveld moeras- en zelfs heidevegetaties te vinden alsmede brakwatervegetaties in diverse verlandingsstadia. Door de afwisseling van land en water, het vele reliëf en de verschillende beheersvormen biedt het Oostzanerveld een gevariëerd natuurlijk milieu.

Een deel van het Oostzanerveld is bestemd als reservaat (350 ha), een klein deel als beheersgebied (70 ha). Al vanaf de jaren vijftig is SBB bezig met het aankopen van gronden; ca. 200 ha is nu SBB-eigendom.

2.6.5 Wormer- en Jisperveld

Het Wormer- en Jisperveld behoort tot de gemeenten Wormer (met Wormer en Oost-Knollendam), Jisp (met Jisp en Spijkerboor) en Purmerend (het oostelijke deel tot aan Neck; dit plaatsje zelf behoort echter tot de gemeente Wijde Wormer). Het wordt begrensd door de ringdijken van Engewormer en Wijde Wormer in het zuiden en oosten, de Zaan in het westen, de Knollendamerdijk (langs de Knollendammervaart, van Oost-Knollendam naar Spijkerboor) in het noordwesten en de Kanaaldijk (langs het Noordhollands Kanaal, van Spijkerboor naar Neck) in het noorden. Ten noorden van Wormer ligt de Schaalsmeer, een 70 ha grote droogmakerij. Het Wormer- en Jisperveld is 2250 ha groot, 1600 ha hiervan is cultuurgrond. Wormer is een groot lintdorp met vrij veel industrie. Verspreid over de lintbebouwing komt nog een beperkt aantal boerderijen voor. Jisp daarentegen is nog veel meer een boerendorp. Evenals in Oostzaan en Den IJp is hier nog een brede wegsloot aanwezig. In het dijkdorp Oost-Knollendam zijn niet erg veel boeren meer over, op enkele wat oudere na. Langs Knollendamerdijk en Kanaaldijk staan verspreide boerderijen.

Landbouwkundig gezien valt op dat de kavels in het Wormer- en Jisperveld aan twee zijden zijn ontsloten. Vanaf de Kanaaldijk kan het meeste land rijdend worden bereikt via verharde kavelpaden en bruggen. Dit is agrarisch gezien de beste kant. Vanaf de weg Wormer-Jisp-Neck kan het land aan de andere zijde worden bereikt. Van hieruit wordt nog erg veel gevaren.

Wat betreft de natuurlijke waarden is van belang dat, doordat het middengedeelte van het gebied altijd vaarland is gebleven en de bodem daar iets veniger is dan aan de randen van het gebied, een duidelijke overgang in het gebruik is te herkennen (intensief aan de randen en extensief in het centrum van het gebied). Door enerzijds een toegenomen recreatie (windsurfen, beplanting rond tuintjes op verlaten akkers) en anderzijds een veranderend graslandgebruik (intensiever op rijland langs de randen en zeer extensief op vaarland in het midden) is de vogelrijkdom onder druk komen te staan.

Toch zijn alle kenmerken van het waterrijke veenweidegebied nog duidelijk aanwezig. Typerend is de afwezigheid van brede rietkragen en rietpercelen, de aanwezigheid van slaapplaatsen voor steltlopers (Grutto, Wulp, Lepelaar), de grote aantallen Smienten (vooral op het plasje De

Merken) en het broeden van Zwarte Sterns. Voorts broeden hier de meeste weidevogelsoorten (inclusief de kritische). De Schaalsmeer, en in het bijzonder de iets veniger percelen, is één van de rijkste weidevogelgebieden van Waterland en de Zaanstreek.

In het grootste deel van het Wormer- en Jisperveld is Relatienotagegebied gepland: 675 ha reservaat en 240 ha beheersgebied. De organisatie die hier al sinds 30 à 35 jaar grond aankoopt is Natuurmonumenten. Deze heeft ca. 500 ha in eigendom, waaronder de hele Schaalsmeer.

2.6.6 Engewormer

De Engewormer behoort tot de gemeente Wormer. Het is een 165 ha grote droogmakerij, drooggelegd in 1637. De bebouwing is geheel gesitueerd langs de ringdijk; andere wegen zijn er niet. Er zijn 19 landbouwbedrijven. Hoewel het redelijke landbouwgrond is, hebben de veelal oudere bedrijvenshoofden vaak nevenberoepen en geen opvolger.

Landbouwkundig gezien is van belang dat al het land rijdend bereikbaar is en de huiskavels relatief groot zijn.

De weidevogelstand in de Engewormer is goed te noemen. Er broeden grote dichtheden van de meer algemene soorten (Scholekster, Kievit, Grutto). Ook Watersnip en Tureluur komen hier tot broeden, maar deze aantallen zijn beduidend lager en nemen langzaam af. Het gebied fungeert als foudrageergebied voor Wulp, Goudplevier, Smient en Lepelaar.

De Engewormer is in zijn geheel bestemd als beheersgebied. Het gebied valt buiten de ruilverkaveling Waterland.

2.6.7 Kalverpolder

Dit deelgebied behoort tot de gemeente Zaanstad en omvat de kernen Haaldersbroek en Zaanse Schans. Het is gelegen ten oosten van de bebouwing van Zaandam, ten zuiden van de Engewormer en ten westen van de Wijde Wormer. Het wordt doorsneden door de provinciale weg Zaanstad-Purmerend. Haaldersbroek is een gerestaureerd, traditioneel Zaanse dorpje, de Zaanse Schans is een museumdorp. De Kalverpolder is ca. 140 ha groot; zo'n 100 ha hiervan is cultuurgrond.

Landbouwkundig gezien is de situatie ongunstig: er zijn nog slechts een paar landbouwbedrijven. Vanuit Haaldersbroek wordt naar het land gevaren; er is veel vaarland. De afwisseling van land en water is groot; er is een hoog percentage plas-dras grasland.

De ecologische kwaliteit van de polder wordt voornamelijk bepaald door het voorkomen van weide- en watervogels en enkele verlandingsvegetaties. Kritische weidevogelsoorten (Tureluur, Watersnip) komen wel voor, maar nemen langzaam in aantal af. De graslanden zijn botanisch gezien in het algemeen niet zo interessant vanwege de intensieve begrazing met schapen en een onregelmatig beheer. Enkele percelen zijn verruigd (met o.a. boomopslag).

Het grootste deel van de polder is bestemd als reservaat. SBB heeft hier ca. 40 ha aangekocht. Het gebied valt buiten de ruilverkaveling Waterland.

2.7 De ruimtelijke planning

In de afgelopen tien jaar zijn er verschillende nota's en plannen verschenen die betrekking hebben op Waterland. De belangrijkste worden hier in het kort beschreven. We beginnen echter met een zeer beknopte beschrijving van de ruimtelijke veranderingen in de jaren vijftig en zestig.

Na zich enkele decennia lang voornamelijk te hebben beziggehouden met de bescherming van natuurgebieden in traditionele zin (woeste gronden, heide, bossen etc.) ging de natuurbescherming (zowel de particuliere als de ambtelijke) na de Tweede Wereldoorlog ook landbouwgronden opkopen. Doel was de in deze gebieden voorkomende plant- en diersoorten te beschermen tegen de gevolgen van de rationalisatie in de landbouw. Waterland was een van de eerste landbouwgebieden waar door verschillende natuurbeschermingsinstanties een actief aankoopbeleid werd gevoerd. In de loop van de jaren vijftig en zestig zijn in Waterland honderden hectaren land, riet en water opgekocht, om vervolgens voor het grootste deel weer te worden verpacht aan boeren, veelal met beperkende bepalingen in de pachtcontracten. Enerzijds verwierf de natuurbescherming zich op deze wijze plaatselijk een machtspositie: door de beperkingen ten aanzien van het grondgebruik en de dreigende werking van het actieve

aankoopbeleid werd de agrarische ontwikkeling in Waterland afgeremd. Anderzijds leverde de grondverkoop de boeren geld op waarmee kon worden geïnvesteerd in (resterende) grond en gebouwen.

Ook de cultuurtechnische situatie heeft de landbouwkundige ontwikkeling in sterke mate beïnvloed. Een ruilverkaveling is, hoewel in de jaren vijftig aangevraagd, in het verleden nooit uitgevoerd. Verkaveling van veenweidegebieden als Waterland werd over het algemeen te duur geacht. Bovendien werd een grootscheepse aanpak à la Geestmerambacht bemoeilijkt door verzet van natuurbeschermingszijde. Wel is er in de jaren zestig in Waterland-Oost een streekverbeteringsproject uitgevoerd. Hierbij werd niet alleen aandacht besteed aan bedrijfsontwikkeling in de vorm van verbetering van de ontsluiting (aanleg Rijperweg, Dijkeinde), ontwatering en verkaveling en initiatieven als fokdagen, maar ook aan sociaal-culturele aspecten: introductie sociaal-economische (waaronder huishoudelijke) voorlichting en stimulering van "maatschappelijk werk" in het algemeen. Mede door deze streekverbetering is in Waterland-Oost nu de veehouderij het sterkst ontwikkeld. Door de aanwezigheid van een vrij dicht wegennet kon en kan hier bijvoorbeeld boerderijverplaatsing worden uitgevoerd.

In de eerste helft van de jaren zeventig kwam de discussie over het instellen van zogenaamde Nationale Landschapsparken op gang. Dit resulteerde in 1975 in de aanwijzing van vijf proefgebieden. Ook Waterland is zo'n Proefgebied Nationaal Landschap. Volgens het Eindadvies Nationale Landschapsparken (1980) is het aan de Provincie om een nadere uitwerking en invulling van het beleid te realiseren. Formeel vindt instelling plaats door de Rijksoverheid, nadat door de Provincie een gedetailleerd beheers- en ontwikkelingsprogramma is gepresenteerd.

Een dergelijk programma zal voor Waterland naar verwachting in 1984 gereed zijn. De ruimtelijke uitwerking zal plaatsvinden in streek- en bestemmingsplannen. Voorlopig is er jaarlijks een budget van f 1 mln. beschikbaar. In Waterland wordt dit geld voornamelijk gebruikt voor restauratie van karakteristieke huizen, bruggen, wegen etc. en voorlichting.

In 1974 verscheen het Streekplan voor Waterland. Hierin wordt reeds een groot deel van het streekplangebied als Nationaal Landschap aangegeven, en worden ten dele gedetailleerde kaders gegeven voor de ruimtelijke

ontwikkeling. In het streekplan wordt een onderscheid gemaakt tussen natuurgebied-kerngebieden en natuurgebied-randgebieden. De eerste zouden moeten worden opgekocht door natuurbeschermingsorganisaties en onttrokken aan het agrarisch gebruik. Dit betreft een oppervlakte van 2500 ha (inclusief 850 ha water). De tweede zouden door de natuurbescherming moeten worden opgekocht, maar in agrarisch gebruik moeten blijven. Dit betreft een oppervlakte van 2200 ha (inclusief 250 ha water).

Naar aanleiding van het verschijnen van de Relatienota (1975) en de Voorrangsinventarisatie Relatienotagebieden (1977) werd in 1980 een Uitwerkingsplan van het Streekplan voor Waterland inzake het Nationaal Landschap gepubliceerd. Hierin blijkt de Provincie 2870 ha reserfaat en 740 ha beheersgebied te willen realiseren.

In 1981 kwam het rapport voor de Ruilverkaveling Waterland gereed, bijna 12.000 ha beslaande. Voor 8500 ha hiervan dateert de aanvraag uit de jaren vijftig en zestig; de rest betreft een achttal recente aanvragen (1976 - 1981). Na de provinciale goedkeuring in 1974 werd een Landinrichtingscommissie geïnstalleerd, die tot taak had een ruilverkaveling-nieuwe-stijl (met een minder eenzijdig agrarische doelstelling) voor te bereiden. Volgens het ruilverkavelingsrapport zal worden voorzien in een beperkt aantal boerderijverplaatsingen en een verbeterde waterbeheersing buiten de Relatienotagebieden. Een belangrijk oogmerk van de ruilverkaveling is de realisering van Relatienotagebieden. Bestemming en situering hiervan komen grotendeels overeen met het voornoemde Uitwerkingsplan. Er zou door de ruilverkaveling ca. 2800 ha reserfaat en ca. 600 ha beheersgebied moeten worden gerealiseerd. In april 1982 is de ruilverkaveling vóórgestemd, daarna is de Plaatselijke Commissie geïnstalleerd.

Nadat in 1981 de begrenzing van de Relatienotagebieden door de CCC was vastgesteld en de SBL de Beschikking Beheersovereenkomsten van toepassing had verklaard, verscheen in februari 1983 het Beheersplan Waterland. Hierin worden voor een oppervlakte van 2980 ha reserfaat en 765 ha beheersgebied (inclusief Engewormer en Kalverpolder) beheersbepalingen vastgelegd met betrekking tot waterpeilen, voorjaarswerkzaamheden, maai-data, beweidingsdichtheden en -data en bemesting. Dit plan, opgesteld door de Provinciale Commissie Beheer Landbouwgronden (PCBL) van Noord-Holland, was voorafgegaan door een ontwerp-beheersplan (december 1981).

Op grond van verzet vanuit de streek is inwerkingtreding van het beheersplan een jaar uitgesteld en is het plan enigszins gewijzigd (zie hieronder).

Vanaf 1980 zijn er enkele proefbeheersovereenkomsten afgesloten; voorjaar 1983 hebben 52 bedrijfshoofden een beheersovereenkomst afgesloten.

2.8 Reacties vanuit de streek; activiteiten Werkgroep en Samenwerkingsverband

De bovenbeschreven plannen trachten (onder meer) oplossingen te bieden voor de verhouding tussen landbouw en natuurbehoud in Waterland. In de streek zelf zijn deze oplossingen niet altijd even goed ontvangen en hebben zij geleid tot reacties van bestaande groeperingen en oprichting van nieuwe.

Op het streekplan uit 1974 kwamen veel reacties. De kritiek richtte zich vooral op een onvoldoende inbreng van de streekbewoners in de planvorming. Ook zou het boerenbelang in het streekplan niet goed tot uiting komen. Naar aanleiding van de inspraak op het streekplan werd de Vereniging tot Behoud van Waterland (VBW) opgericht.

Door onvrede met de bestaande plannen en, meer direct, naar aanleiding van de ruilverkaveling ontstond in 1979 de Werkgroep Jonge Boeren Waterland. In 1980 bracht de Werkgroep een eigen toedelings- en beheersplan uit, dat vooral was bedoeld om discussie onder boeren in de streek op gang te brengen. In dit plan wordt uitgegaan van de volgende stellingen:

- Toedelen over de grenzen: de toedeling van gronden bij de ruilverkaveling mag niet worden belemmerd door de papieren grenzen van de Relatienotagebieden. Daarom moeten pas na de toedeling de grenzen van de natuurgebieden worden vastgesteld.
- Een gebruiksrecht gekoppeld aan een beheersplicht: voor gronden die na 1 december 1977 door de natuurbescherming zijn aangekocht dient een gebruiksrecht voor boeren te komen. Deze boeren zijn dan echter verplicht een beheersovereenkomst af te sluiten en ontvangen een normale beheersvergoeding.
- Een recht op een vaarvergoeding: vanwege geringe verbetering van het vaarland bij de ruilverkaveling (veel vaarland is reseruaat en te duur om te verbeteren) hebben vaarboeren recht op een vergoeding.

Achterliggende gedachte was ook dat het niet goed mogelijk was, berekend over de ruilverkaveling te stemmen zonder dat er iets bekend was over de toedeling van gronden. In het plan werd ook een aantal beheersvoorstellen gedaan, waarbij de nadruk vooral lag op de flexibiliteit van de bepalingen (bijv. niet alleen per deelgebied, maar ook per bedrijf gespreide maaidata).

Naar aanleiding van het concept-ontwerp-beheersplan voor Waterland is er van verschillende kanten kritiek gekomen. Het Contact Milieubescherming Noord-Holland kwam met bezwaarschriften waarin men zich vooral richtte op de, in vergelijking met Streekplan en Voorrangsinventarisatie, geringe oppervlakte Relatienotagebied. Ook de Werkgroep had bezwaren, maar dan tegen de starre situering van de gebieden en de slechte inpasbaarheid en geringe flexibiliteit en doelmatigheid van de beheersbepalingen. In 1981 waren er twee gesprekken tussen het Contact Milieubescherming Noord-Holland en de Werkgroep; hierbij bleken echter grote meningsverschillen. Verder overleg leek zinloos. Begin 1982 kwamen door bemiddeling van het Centrum Landbouw en Milieu opnieuw gesprekken op gang. Er werd besloten een gemeenschappelijk gedeelte in de bezwaarschriften op te nemen. Hierin werd ondermeer gepleit voor uitstel van het beheersplan met één jaar en nader onderzoek naar effecten van grondgebruik en natuurbeheer.

Op grond van felle protesten van boeren tijdens een presentatie-avond van de drie HLO's en bezwaarschriften besloot de Provinciale Commissie Beheer Landbouwgronden (PCBL) in februari 1982 tot uitstel en zegde nader onderzoek toe. Inmiddels had het Samenwerkingsverband van Contact Milieubescherming Noord-Holland, Werkgroep Jonge Boeren Waterland en Centrum Landbouw en Milieu een eigen weidevogelonderzoek opgezet om een aantal veronderstellingen van de Werkgroep over de relatie tussen bedrijfsvoering en weidevogels te toetsen. Bovendien hoopte men zo het beheersplan te beïnvloeden.

Omdat de PCBL en het Samenwerkingsverband de resultaten van het onderzoek verschillend bleken te interpreteren en omdat het Samenwerkingsverband ten aanzien van een beheersplan toch een aantal andere uitgangspunten hanteerde, werd later besloten tot het maken van een eigen beheersplan. Dit is gebaseerd op het oude plan van de Werkgroep, eigen onderzoek en discussie tussen de drie samenwerkende groepen. Met dit eigen

beheersplan, dat eind 1982 tot stand kwam, hoopte men het officiële plan te verbeteren.

In januari 1983 echter stelde de PCBL eerst het officiële ontwerp-beheersplan vast en behandelde pas daarna het beheersplan van het Samenwerkingsverband. Het officiële plan was op enkele punten flexibeler geworden, maar de kritiek van het Samenwerkingsverband bleef grotendeels bestaan. De Commissie Beheer Landbouwgronden (CBL) nam het PCBL-standpunt over; wel werd onderzoek naar een door het Samenwerkingsverband voorgesteld beheerspakket toegezegd. Overleg over dit onderzoek is in 1983 vastgelopen.

Op de gedetailleerde verschillen tussen beide beheersplannen wordt ingegaan in bijlage 2.

3 vraagstelling en veronderstellingen

3.1 Inleiding

Om te achterhalen in hoeverre de visie van het Samenwerkingsverband houdbaar is, zijn verschillende onderzoeksvragen geformuleerd. Bij elke vraag zijn vervolgens veronderstellingen (hypothesen) geformuleerd. Deze vragen en hypothesen komen in dit hoofdstuk aan de orde. Hiertoe wordt eerst kort ingegaan op de verschillen tussen beide beheersplannen.

3.2 Verschillen

De twijfels van het Samenwerkingsverband over de inpasbaarheid van het officiële beheersplan zijn terug te vinden in de verschillen met het eigen beheersplan. Een samenvatting van beide plannen vindt men als bijlage 2. De belangrijkste verschillen tussen het plan van het Samenwerkingsverband en dat van de PCBL betreffen de volgende punten:

1. Het beheersplan van de PCBL staat alleen maaien toe met een datumbeperking. Het beheersplan van het SV daarentegen kent de mogelijkheid van een zogenaamde 50% maaiplicht. Dit wil zeggen dat de boer zich wel vastlegt om in het voorjaar de helft van de bedrijfsoppervlakte te maaien (zonder voorbeweiding), maar daarbij geen maaidatumbeperking heeft. Dit beheerspakket is gebaseerd op sterke aanwijzingen uit recent onderzoek, dat maaien in het voorjaar minder schade toebrengt aan weidevogels dan beweiden.

Dit pakket zou het juist ook voor de meer intensieve bedrijven mogelijk maken een beheersovereenkomst af te sluiten: er treedt geen grasproductieverlies op omdat men niet is gebonden aan een maaidatum.

2. De beweidingsbeperking in het PCBL-plan van maximaal 2 koeien of 6 schapen per hectare, samen met de plicht de desbetreffende percelen eens per 3 jaar te maaien, levert grote problemen op waar het vaarland betreft. Het plan van het Samenwerkingsverband daarentegen kent een afzonderlijke vaarlandregeling: beweiding met maximaal 5 koeien of 5 schapen (met eventuele lammeren) van 10 à 15 mei tot 25 juni, zonder maaiplicht.
3. Het PCBL-plan kent een minimale rustperiode van 8 weken na voorbeweiding. Het Samenwerkingsverband pleit voor een rustperiode van 6 weken na beweiding met koeien en 7 weken na beweiding met schapen. Ook de uiterste uitschaardatum verschilt; deze is in het SV-plan 5 à 10 dagen later voor koeien en ongeveer gelijk voor schapen.

3.3 Onderzoeksvragen en veronderstellingen

Gelet op het voorgaande heeft het Samenwerkingsverband een precieze vraagstelling geformuleerd voor dit onderzoek. Tevens is een aantal hypothesen geformuleerd. Deze komen hieronder aan de orde bij de desbetreffende vraag.

Onderzoeksvraag 1. *Welke factoren en overwegingen hebben bepaald of boeren al dan niet een beheersovereenkomst hebben afgesloten? Wat is daarbij de invloed van "inpasbaarheid in de bedrijfsvoering"?*

Het Samenwerkingsverband veronderstelt in dit verband dat de bedrijven met beheersovereenkomst geen willekeurig deel vormen van alle bedrijven met grond in Relatienotagebied (dit in tegenstelling tot de bevindingen van BBL). Meer in het bijzonder:

- a. Verhoudingsgewijs hebben veel bedrijven getekend die reeds beperkingen hadden. Deze beperkingen kunnen van cultuurtechnische aard zijn (slechte verkaveling, ontwatering of ontsluiting) dan wel van contractuele aard.
- b. Verhoudingsgewijs hebben de volgende categorieën bedrijven vaak een beheersovereenkomst afgesloten:
 - bedrijven zonder opvolger (geen verdere uitbreiding van de productie);
 - nevenberoepsbedrijven (minder intensief grondgebruik);

- vetweiderij- en inschaarbedrijven (vergeleken met melkveebedrijven);
- bedrijven met een laag maaipercentage;
- bedrijven met een hoog hooipercentage;
- bedrijven met relatief weinig land in Relatienotagebied (op een klein deel van de bedrijfsoppervlakte zijn beperkingen beter in te passen);
- bedrijven met relatief veel éénjarige grond (onzekere toekomst);
- bedrijven met weinig nieuwe gebouwen (minder bedrijfsontwikkeling).

Samengevat verwacht het Samenwerkingsverband dat vooral minder intensieve bedrijven met weinig toekomstmogelijkheden een beheersovereenkomst hebben afgesloten.

Wat betreft de overwegingen verwacht het Samenwerkingsverband dat voor de bedrijven die hebben getekend het financiële aspect belangrijk is geweest:

- c. Alleen als de verwachte financiële schade wordt vergoed of meer dan vergoed worden beheersovereenkomsten afgesloten.
- d. Sommige bedrijven hebben een beheersovereenkomst afgesloten omdat het financieel noodzakelijk was.

Het Samenwerkingsverband veronderstelt dat daarnaast de volgende factoren een rol hebben gespeeld bij het afsluiten van een beheersovereenkomst:

- Mening en houding ten aanzien van beleid en overheid (BBL-ambtenaren in het bijzonder), verzet tegen verlies van vrijheid, twijfel over vergoedingen in de toekomst, mening over de wijze waarop het beheersplan tot stand is gekomen, bekendheid met het beheersplan en besluitvorming in buurt en gezin.
- Arbeidsverdeling en arbeidspiek op het bedrijf.
- Het niet willen belasten van de opvolger met een beheersovereenkomst.
- Beperkte ontwikkelingsmogelijkheden door aanwijzing tot Relatienotagebied.
- Houding ten aanzien van natuur en de verhouding met natuurbeschermingsorganisaties; machtspositie van verpachters.

Meer concreet verwacht het Samenwerkingsverband dat:

- e. boeren die een beheersovereenkomst hebben afgesloten positiever staan ten opzichte van overheidsplannen (in het algemeen) dan boeren die niet hebben getekend;

- f. een positieve houding en positief gedrag ten aanzien van weidevogels geen invloed zal hebben op het al dan niet afsluiten van een beheersovereenkomst;
- g. de beslissing om te tekenen binnen het gezin tot stand komt.

Onderzoeksvraag 2. Welk type beheersovereenkomsten is er afgesloten?

Hierbij gaat het voornamelijk om de oppervlakten licht en zwaar beheer, voor welke percelen men zwaar beheer heeft gekozen en met welke maaidatum. Het Samenwerkingsverband veronderstelt dat:

- a. zwaar beheer vooral is afgesloten op slecht bereikbare percelen;
- b. bedrijven die voor meer dan 30% van de bedrijfsoppervlakte zwaar beheer hebben afgesloten al beperkingen hadden in de pachtcontracten.

Onderzoeksvraag 3. Wat zijn de verschillen tussen de verwachting die de boeren van de beheersovereenkomst hadden en de ervaring na één seizoen?

Gezien het tijdstip van de enquête (september 1983) en het natte voorjaar veronderstelt het Samenwerkingsverband dat:

- a. de meeste boeren nog weinig kunnen zeggen over hun ervaring met de beheersovereenkomst na één seizoen, omdat het weer een grotere invloed op de bedrijfsvoering had dan de bepalingen in de overeenkomst;
- b. boeren met beheersovereenkomst grotendeels pas op het laatste moment (voorjaar 1984) zullen beslissen hun overeenkomst al dan niet voort te zetten, omdat:
 - dan pas bekend is wat de invloed is van de kwaliteit van het ruwvoer op de melkgift;
 - dan bekend is of het beheersplan al dan niet wordt aangepast.

Toch is getracht reeds bestaande kritiek op het beheersplan naar boven te halen, zowel van boeren met als zonder beheersovereenkomst.

Onderzoeksvraag 4. Op welke punten vinden boeren dat het beheersplan kan worden verbeterd:

- kan men met de huidige overeenkomst goed werken?
- denkt men beter te kunnen werken met een ander soort overeenkomst, gebaseerd op hetzelfde plan?
- wat moet in het beheersplan veranderen om meer boeren te laten tekenen?

- is er een groep boeren die niet tekent op het huidige beheersplan, maar wel zou tekenen op het plan van het Samenwerkingsverband?

Het Samenwerkingsverband veronderstelt in dit verband dat:

- a. de inpasbaarheid kan worden vergroot door maaidata te vervroegen, meer beweiding toe te staan (vaarland) of het percentage zwaar beheer te verlagen;
- b. het plan van het Samenwerkingsverband voor de meeste boeren beter inpasbaar is dan het PCBL-plan, met name voor de wat intensievere bedrijven;
- c. er meer beheersovereenkomsten zouden worden afgesloten op het SV-plan dan op het huidige plan.

Bij de inpasbaarheid van bepalingen in het beheersplan spelen ook de toekomstige veranderingen als gevolg van de ruilverkaveling een rol.

Onderzoeksvraag 5. *Vergroot of verkleint de ruilverkaveling de inpasbaarheid van beheersovereenkomsten in de bedrijfsvoering?*

Het Samenwerkingsverband veronderstelt in dit verband dat bij een betere verkaveling, ontsluiting en ontwatering de bereidheid tot het afsluiten van een beheersovereenkomst afneemt.

Behalve inpasbaar in de bedrijfsvoering moeten beheersovereenkomsten ook doelmatig zijn uit een oogpunt van weidevogelbehoud. Ook vrijwillig weidevogelbeheer kan aan dit behoud bijdragen. De laatste onderzoeksvraag is bedoeld om na te gaan waarom beheersovereenkomsten nodig zijn en wat de perspectieven zijn van vrijwillige weidevogelbescherming.

Onderzoeksvraag 6. *Wat zijn boeren bereid op vrijwillige basis, onbetaald, te doen voor weidevogels?*

Het Samenwerkingsverband veronderstelt in dit verband dat veel boeren reeds uit eigen beweging "iets" doen voor weidevogels.

Genoemde veronderstellingen zullen worden getoetst in de hoofdstukken 6 en 7. Een systematische samenvatting van deze toetsing biedt 7.6.

4 methode

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een verantwoording gegeven van de methode van onderzoek. Beschreven wordt hoe het overleg is verlopen tussen Samenwerkingsverband, studenten en begeleiders. Tevens wordt inzicht gegeven in de stappen die zijn genomen om van doelstellingen naar conclusies te geraken. Zodoende worden beperkingen en geldigheid van de conclusies duidelijk en controleerbaar.

Achtereenvolgens komen aan de orde:

- de totstandkoming en opzet van het onderzoek;
- de projectbeschrijving;
- de redenen waarom is gekozen voor de enquêtevorm;
- de totstandkoming van de vragenlijst;
- de steekproeftrekking;
- de methode van enquêteren;
- de methode van resultatenverwerking.

4.2 Opzet

Het initiatief tot het onderzoek is genomen door het Samenwerkingsverband, dat er ook de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor draagt. Hoofddoel van het onderzoek was het beantwoorden van enkele vragen en het toetsen van een aantal veronderstellingen zoals deze in de beginfase van het onderzoek door het Samenwerkingsverband waren geformuleerd (zie hoofdstuk 3).

Het houden van een enquête bleek echter ook een middel om beter in contact te komen met Waterlandse boeren en op deze manier meer inzicht

te krijgen in hun mening ten aanzien van de Werkgroep, resp. het Samenwerkingsverband. Dit laatste effect werd versterkt doordat de enquêteurs de respondenten desgevraagd op de hoogte stelden van de activiteiten van Werkgroep en Samenwerkingsverband en hen informeerden over het beheersplan van het Samenwerkingsverband.

Voor de studenten geldt dat zij zich bereid hebben verklaard zich in te zetten voor de doelstellingen van het Samenwerkingsverband. Concreet gezien hadden zij de volgende taken:

1. Het helpen expliciet maken van doelstelling, probleemstelling en vraagstelling van het onderzoek en de formulering van opzet en methode in overleg met het Samenwerkingsverband.
2. De uitvoering van het onderzoek.
3. Het geven van informatie en uitleg aan boeren tijdens of na afloop van het enquêteren.

Overleg met het Samenwerkingsverband over het onderzoek heeft vooral plaatsgehad gedurende de volgende fasen:

- formuleren van doelstelling, vraagstelling en veronderstellingen;
- keuze van de steekproef;
- interpretatie van de resultaten;
- formuleren van conclusies en discussie hierover.

Hierbij werden door de studenten voorstellen gedaan en maakte het Samenwerkingsverband als geheel de uiteindelijke keuzes. De tussenliggende fase van de daadwerkelijke uitvoering van het onderzoek (enquêteren en verwerking van de gegevens) vergde weinig controversiële keuzes en is door de studenten uitgevoerd op eigen gezag (met hulp van de begeleiders).

De begeleiders hebben met de studenten de belangrijkste stappen doorgeproken en adviezen gegeven. Bovendien hebben zij mede geadviseerd over de aanpak en inhoud van het onderzoek. Voor enkele onderdelen zijn adviezen van derden ingewonnen (zie 4.5).

4.3 Projectbeschrijving

Een belangrijke fase in het onderzoek werd gevormd door het opstellen van de projectbeschrijving (Bijlage 1). In nauw overleg met het Samenwerkingsverband werden hierin de probleemstelling, doelstellingen,

vraagstelling en veronderstellingen (hypotheses) van het onderzoek schriftelijk vastgelegd. Ook de organisatie van het onderzoek werd hierin beschreven, zodat de projectbeschrijving tevens het karakter had van een contract tussen Samenwerkingsverband, studenten en begeleiders.

4.4 Mondelinge enquête

Voor het verzamelen van de benodigde gegevens was het enquêteren van boeren noodzakelijk. In de beginfase van het onderzoek is overwogen dit te combineren met een aantal 'diepte-interviews', waarin dieper en uitgebreider zou worden ingegaan op een aantal aspecten van bedrijfsvoering en beheersproblematiek. Uiteindelijk is daar echter van afgezien. Diepte-interviews kunnen weliswaar veel achtergrondinformatie opleveren, maar zouden vanwege het tijdrovende karakter ten koste gaan van het aantal te enquêteren bedrijfshoofden, dan wel de voor het enquêteren benodigde tijd teveel verlengen.

De WJBW had al ervaring met het houden van een enquête in het kader van hun toedelings- en beheersplan uit 1980. Bij deze schriftelijke enquête was gebleken dat veel vragenlijsten incompleet waren ingevuld. Omdat dit de verwerking van de resultaten niet ten goede kwam, is besloten de nieuwe enquête mondeling af te nemen. Hiervoor pleitten tevens de volgende argumenten:

- als er onduidelijk of ontwijkend wordt geantwoord kan verder worden doorgevraagd naar motieven of meningen;
- naast het 'formele' antwoord komt veel achtergrondinformatie beschikbaar in de vorm van toelichtingen, voorbeelden etc.;
- de enquêteurs krijgen een goed 'sfeerbeeld' van een groot aantal bedrijven.

Als nadelen van een mondelinge enquête kunnen worden genoemd:

- vanwege beperkingen qua tijd en menskracht kan een kleiner aantal bedrijven worden geënquêteerd dan bij een schriftelijke enquête;
- de enquêteur beïnvloedt de respondent (op welke manier dan ook).

Bij de afweging tussen voor- en nadelen van het mondeling afnemen van de enquête heeft vooral het laatstgenoemde voordeel (de mogelijkheid

tot het verkrijgen van een goed sfeerbeeld van een aantal bedrijven) een belangrijke rol gespeeld. Het eerstgenoemde nadeel is geaccepteerd als onvermijdelijke consequentie van deze methode. Het tweede nadeel hebben we geprobeerd zoveel mogelijk te ondervangen door de vragen zo eenduidig mogelijk te formuleren en bij enig vermoeden van (wederzijdse) beïnvloeding hier op in te spelen door eventueel aanvullende vragen te stellen of als tendentieus opgevatte vragen iets anders te formuleren. Bovendien was de vragenlijst (vooral met betrekking tot de bedrijfsgegevens) zo opgesteld dat de verschillende vragen een gelijkgerichte beantwoording zouden moeten opleveren (inbouwen van controlevragen).

4.5 Vragenlijst

Voor het opstellen van de vragenlijst zijn eerst de vragenlijsten bestudeerd zoals deze eerder waren gebruikt in Waterland (Werkgroep Jonge Boeren Waterland 1980), Eilandspolder/Uitgeest (Van de Laak 1982) en Twente (Katteler en Kropman 1982). Vooral het tweede onderzoek bleek waardevolle aanknopingspunten te bieden. Op basis van de hypothesen zoals deze waren geformuleerd in de projectbeschrijving, genoemde onderzoeken en eigen ideeën heeft elk van de drie studenten een eerste vragenlijst gemaakt.

Hieruit ontstond vervolgens in onderling overleg een concept-vragenlijst, bestaande uit een algemeen gedeelte en aparte vragenlijsten voor boeren met en zonder beheersovereenkomst. Deze versie is deels met het het gehele Samenwerkingsverband en deels met de WJBW apart doorgesproken. Naar aanleiding hiervan kwamen we tot de conclusie:

- dat het niet zinvol was gescheiden vragenlijsten op te nemen voor bedrijven met en zonder beheersovereenkomst. Wel kunnen op verschillende plaatsen aparte (groepen) vragen voor beide categorieën worden ingevoegd;
- dat de vragen strikter naar thema dienden te worden gerangschikt.

Op grond van dit commentaar is een tweede concept-vragenlijst opgesteld, waarbij de vragen waren gegroepeerd rond de achtereenvolgende thema's bedrijfshoofd/arbeid, grond, bedrijfsgebouwen/machines, vee, bedrijfsvoering, beleid, weidevogels en beheersovereenkomsten. Op deze

versie is commentaar gevraagd en verkregen van Ir. Trudy Loeffen (LEI) en Ir. Lucia Boerma (KU Nijmegen) (vooral ten aanzien van onderzoekstechnische aspecten) en van Drs. Titia van Leeuwen (PPD Noord-Holland).

Bovendien zijn er eind juli en half augustus 1983 twee proefenquêtes gehouden. Doel van deze proefenquêtes was meer inzicht te krijgen in de volgende zaken:

- het al dan niet ontbreken van essentiële vragen;
- de logica in de volgorde van de vragen;
- de eenduidigheid van de vragen;
- het al dan niet ontbreken van voor te structureren antwoordcategorieën;
- de formulering van de vragen in verband met mogelijke sturing en benodigde informatie (d.w.z. kom ik met een bepaalde formulering te weten wat ik weten wil?);
- de structurering van de vragen in verband met de latere verwerking ervan;
- de lengte van de vragenlijst en de duur van het interview.

Bovendien heeft in deze fase een terugkoppeling plaatsgevonden van de vragenlijst naar de veronderstellingen en vraagstelling zoals deze eerder in de projectbeschrijving waren beschreven. Doel hiervan was na te gaan of door middel van de vragenlijst de onderzoeksvragen kon worden beantwoord en de veronderstellingen konden worden getoetst. Waar nodig zijn op grond hiervan vragen aangepast en nieuwe vragen opgenomen. Verder bleek een aantal vragen niet direct benodigd voor het toetsen van de veronderstellingen. Deze bleken echter grotendeels onmisbaar om een voldoende duidelijk beeld te krijgen van bedrijfsvoering en meningsvorming. Hier blijkt het dilemma van werken met veronderstellingen: voordeel is dat de vragenlijst doelgericht kan worden opgesteld; risico is dat er een blikvernaauwing optreedt: je loopt veel informatie mis en er is weinig ruimte voor 'onverwachte' resultaten. Door het opnemen van velerlei aanvullende vragen is getracht dit risico zo veel mogelijk te beperken.

Bij het opnemen van vrij veel vragen speelde echter ook het volgende mee. De veronderstellingen die betrekking hebben op het gepredispo-

neerd zijn voor een beheersovereenkomst (onder 1A in de projectbeschrijving) leidden tot een uitgebreide inventarisatie van de bedrijven. Uiteindelijk is ervoor gekozen deze inventarisatie wat betreft enkele aspecten dan ook maar zo volledig mogelijk te maken. Zodoende is een vrij uitgebreide inventarisatie van de bedrijven en hun ontwikkeling (veranderingen in de afgelopen jaren en verwachte veranderingen in de toekomst) opgenomen. Voordeel is dat niet alleen verschillen in bedrijven met en zonder beheersovereenkomst kunnen worden bekeken, maar dat met deze gegevens ook 'bedrijven met grond in Relatienotagebied' op zich kunnen worden beschreven en eventueel kunnen worden vergeleken met bedrijven elders.

Op grond van de laatste commentaren, terugkoppeling naar vooronderstellingen en proefenquêtes zijn in augustus 1983 verschillende concepten gemaakt, voordat eind augustus de definitieve versie van de vragenlijst tot stand kwam (bijlage 4). In een losse bijlage wordt een beschrijving gegeven van de functie van de enquêtevragen voor het onderzoek.

4.6 Steekproef

Omdat de tijd en het aantal enquêteurs beperkt was stond al van tevoren vast dat niet alle Waterlandse bedrijfshoofden zouden kunnen worden ondervraagd. Het zou nodig zijn een representatieve steekproef te trekken, gestratificeerd naar deelgebied en het al dan niet hebben van een beheersovereenkomst. Van de bedrijven met beheersovereenkomst was de verdeling over de verschillende deelgebieden bekend (zie tabel projectbeschrijving). In principe waren er 3 categorieën bedrijven die in aanmerking kwamen om te worden geënuêteerd:

1. bedrijven met grond in Relatienotagebied met een beheersovereenkomst;
2. bedrijven met grond in Relatienotagebied zonder beheersovereenkomst;
3. bedrijven zonder grond in Relatienotagebied.

Vanwege genoemde praktische beperkingen én omdat het ons er vooral om ging de afweging tussen al dan niet tekenen te analyseren van boeren die thans de mogelijkheid hebben een beheersovereenkomst af te

sluiten, hebben we de derde categorie bedrijven buiten de steekproef gehouden.

Het ging er dus eerst om, te achterhalen welke bedrijven grond in Relatienotagebied hebben. Volgens BBL-gegevens zijn dat er 209. Juli 1983 hadden 52 hiervan een beheersovereenkomst afgesloten (het getal 51 uit de projectbeschrijving dateert van april). Omdat de WJBW de informatie van boeren met een beheersovereenkomst belangrijker acht dan die van boeren zonder, is besloten om de bedrijven met beheersovereenkomst alle in de steekproef op te nemen. Omdat we hadden berekend maximaal ca. 125 enquêtes te kunnen afnemen en dit tevens het minimumaantal was om op een betrouwbare manier statistische bewerkingen te kunnen toepassen, zou dit theoretisch neerkomen op een 50%-steekproef van de groep zonder beheersovereenkomst: 100% van 52 + 50% van $(209 - 52) = 129$ enquêtes.

Bij het Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL) waren echter noch de namen van boeren met grond in Relatienotagebied, noch die van boeren met een beheersovereenkomst vrij beschikbaar. Daarom is aan de hand van de grondgebruikerskaart, behorend bij de Cultuurtechnische Inventarisatie van Waterland (opgenomen in 1976 en 1977) en de begrenzing van de Relatienotagebieden opgezocht welke bedrijven 3 ha of meer Relatienotagebied in gebruik hadden. De ondergrens van ca. 3 ha is vooral ingesteld vanuit praktische overwegingen, namelijk om op de kaarten van de Cultuurtechnische Inventarisatie niet ook de allerkleinste percelen te hoeven meetellen.

Nadat de in de afgelopen jaren beëindigde bedrijven door de Werkgroep waren geschrapt, leverde de inventarisatie een lijst op met 178 bedrijven. Dit nog zónder de Kalverpolder, die niet was opgenomen in de Cultuurtechnische Inventarisatie (de gegevens hierover zijn in een later stadium verzameld). Voorts hebben de Werkgroepleden als eerste indicatie aangegeven welke bedrijven zeker of waarschijnlijk een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Dit leverde resp. 24 en 14, in totaal dus 38, bedrijven op. Volgens de theoretische steekproefpercentages zou dit inhouden dat 100% van 38 + 50% van $(178 - 38) = 108$ bedrijven in de steekproef zouden komen.

Op grond van informatie van geënquêteerden zouden echter misschien de ontbrekende 14 namen van boeren met een beheersovereenkomst bekend

kunnen worden. Als geen daarvan in de steekproef zou zitten, konden 122 bedrijven worden geënuquêteerd. Dit zou goed overeenkomen met de capaciteit, zij het dat de kans groot was dat een deel van laatstgenoemde bedrijven wél al in de steekproef zat én dat we zeker rekening moesten houden met een bepaald percentage uitval. Daarom is ervoor gekozen de steekproef uit te breiden.

Omdat de enquête mede namens de WJBW werd gehouden gingen we ervan uit dat het percentage uitval gering zou zijn. De respons op de schriftelijk door de WJBW gehouden enquête in 1979 bedroeg ca. 80%. Omdat de enquête nu mondeling zou zijn, verwachtten we een hogere respons, hoewel als gevolg van drukke werkzaamheden in de enquêteperiode (maaien) een aantal bedrijven zou kunnen uitvallen. Uitgaande van 10% uitval kwamen we uiteindelijk op een steekproef van 100% van 52 (maximaal) + 60% van 144* = 137 bedrijven. Met 10% uitval zou dit inhouden dat er maximaal 123 bedrijven zouden worden geënuquêteerd. Omdat er 14 bedrijven met beheersovereenkomst onbekend waren, was vooralsnog slechts een steekproef mogelijk van 137-14 = 123 bedrijven, zodat er met 10% uitval 111 bedrijven konden worden geënuquêteerd. Hierbij werd de mogelijkheid opgehouden om, mocht de respons geringer blijken, tijdens de uitvoering van de enquête de steekproef aan te passen.

Bij de uiteindelijke steekproeftrekking is het onderscheid in deelgebieden aangehouden. Het BBL-onderscheid tussen "centrale deel" en "overig" Varkensland blijkt in de praktijk echter moeilijk hanteerbaar; deze gebieden zijn daarom samengevoegd. Zo bleven er 6 deelgebieden over: Waterland-Oost, Ilperveld (incl. Rietveld), Oostzanerveld, Wormer- en Jisperveld (incl. Schaalsmeer), Engewormer en Kalverpolder. Omdat Waterland-Oost erg groot is, is hier voor de steekproeftrekking een onderverdeling per "kern" gemaakt; voor de uitvoering van de enquête is de helft hiervan samengevoegd tot Waterland-Oost-Zuid en de andere helft tot Waterland-Oost-Noord, met als praktische grens de rijksweg. Door deze splitsing van Waterland-Oost ontstonden er dus 7 deelgebieden.

* Inclusief Kalverpolder (4 bedrijven).

De daadwerkelijke trekking is als volgt gebeurd. Per deelgebied zijn de bedrijven zonder beheersovereenkomst genummerd. Deze nummers zijn op afzonderlijke briefjes gezet, die werden dichtgevouwen en door elkaar geschud. Hieruit is vervolgens per deelgebied het aantal bedrijven getrokken dat nodig was voor de 60%-steekproef. De resulterende aantallen zijn weergegeven in tabel 2.

Tabel 2 . Steekproeftrekking per deelgebied uit bedrijven zonder beheersovereenkomst.

Deelgebied	aantal bedrijven in		steekproef- percentage	nummer deelgebied
	populatie	steekproef		
Waterland-Oost	66	40	61	1+2
IJdoorn	3	2	60	1
Holysloot	17	10		
Zuiderwoude	25	15		
Overleek	7	4	62	2
Watergang	8	5		
Broek in Waterland	6	4		
Ilperveld	24	14	58	3
Oostzanerveld	19	11	58	4
Wormer- en Jisperveld	22	13	59	5
Engewormer	9	5	56	6
Kalverpolder	4	2	50	7
Totaal	144	85	59	

Zodoende omvat de totale steekproef:

- alle bedrijven waarvan bekend was dat ze zeker of waarschijnlijk een beheersovereenkomst hebben afgesloten: 38 stuks;
- een deelgebiedsgewijze 60%-steekproef van de bedrijven zonder beheersovereenkomst: 85 stuks.

Van de 38 + 85 = 123 bedrijven in de steekproef is een definitieve lijst gemaakt naar deelgebied en het al dan niet hebben van een beheersovereenkomst. Vervolgens zijn van deze bedrijven de adressen en telefoonnummers opgezocht.

Een groot deel van de in deze paragraaf genoemde getallen zijn samengevat in tabel 3.

Tabel 3. *Overzicht per deelgebied van de aantallen bedrijven die zijn gebruikt voor de uiteindelijke steekproeftrekking.*

Aantal bedrijven	Deelgebied						Totaal	
	Waterland-Dost (1+2)	Ilperveld (3)	Oostzanerveld (4)	Wormer- en Jisperveld (5)	Engewormer (6)	Kalverpolder (7)		
Totaal volgens BBL-gegevens	95	22	27	55 (incl. (7))	10	zie (5)	209	
waarvan beheersovereenkomst grondgebruikerskaart	15	8	5	20 (incl. (7))	3	zie (5)	51	
CI & WJBW > 3 ha in RN-gebied	79	27	21	39	11	4*	181	
waarvan beheersovereenkomst () = zeker	13 (9)	3 (3)	3 (1)	17 (11)	2 (0)	0 (0)	38 (24)	
in steekproef	met beheersovereenkomst (100%)	13	3	3	17	2	0	38
	zonder beheersovereen- komst (50%)	33	12	9	12	5	2	71
	zonder beheersovereen- komst (60%)	40	14	11	13	5	2	85

* Van de Kalverpolder was geen Cultuurtechnische Inventarisatie beschikbaar. Wel is mondeling informatie verkregen over de aanwezige bedrijven. Hoewel 2 bedrijven zijn geënquêteerd is nog steeds niet duidelijk hoeveel bedrijven er zijn en welke daarvan een beheersovereenkomst hebben afgesloten.

4.7 Uitvoering

Half augustus 1983 is aan alle bedrijfshoofden in de steekproef namens de WJBW een brief gestuurd waarin de enquête werd aangekondigd. Hierin werd tevens in het kort het doel van de enquête uiteengezet, werden de enquêteurs geïntroduceerd en werd opgeroepen medewerking te verlenen. Deze introductiebrief is als bijlage 3 opgenomen in dit verslag. Vervolgens zijn de namen verdeeld onder de drie enquêteurs. Hierbij is ervoor gezorgd dat elke enquêteur verschillende deelgebieden af te werken kreeg om een zo goed mogelijk totaalbeeld van Waterland te krijgen. Hierna is door de enquêteurs zelf begonnen met de telefonische benadering van de bedrijfshoofden om de enquêtes te programmeren. Bij deze telefoongesprekken is het doel van de enquête desgewenst nader uiteengezet, is gewezen op de anonimiteit van de enquête en is gevraagd of men bereid was medewerking te verlenen. Bij een positieve reactie is een afspraak gemaakt; bij een negatieve reactie is gevraagd naar de reden van weigering en in een later stadium of men al dan niet een beheersovereenkomst heeft afgesloten. Aan deze gegevens is 5.3 gewijd.

Het overgrote deel van de enquêtes is gehouden in de periode van 25 augustus tot 16 september 1983. Enkele bedrijven waar het niet lukte om in deze periode een afspraak te maken, zijn geënuquêteerd in de week van 19 tot 23 september. Bij elke enquête is, afhankelijk van de voorkennis van de geënuquêteerde, vooraf wat verteld over de WJBW en de activiteiten van het Samenwerkingsverband in de afgelopen tijd. Bij het afnemen van de enquête is vrij veel aandacht besteed aan het noteren van toelichtingen en voorbeelden, ook als die niet direct werden gevraagd.

Tijdens de enquêteperiode is de vragenlijst tweemaal aangepast ten aanzien van de formulering van bepaalde vragen en ontbrekende (voor te structureren) antwoordcategorieën. Dit gebeurde in onderling overleg tussen de enquêteurs, waarbij steeds goed is gekeken naar de consequenties van de aanpassingen voor de betrouwbaarheid van de resultaten. De doorgevoerde veranderingen zijn terug te vinden in de gedetailleerde beschrijving van elke vraag (losse bijlage).

Ook aanpassing van de 60%-steekproef is tijdens de enquêteperiode over-

wogen, vooral vanwege de geringe respons in het eerstbezochte gebied (Oostzanerveld). Hoewel dit mede aan het specifieke karakter van dit deelgebied bleek te liggen, zag het ernaar uit dat het respons beduidend minder dan 90% zou worden. Toch is besloten de steekproef niet uit te breiden. Dat zou de statistische onderbouwing weliswaar enigszins ten goede komen, maar niet zoveel relevante nieuwe informatie meer opleveren (mede omdat dit ten hoogste nog enkele bedrijven met beheersovereenkomst extra zou opleveren). Wat dit betreft leken de motieven van de niet-respondenten veel belangwekkender (zie 5.3). Voor de mate van respons en de verdeling hiervan over de verschillende deelgebieden zie 5.2.

4.8 Verwerking

Gezien het aantal te houden enquêtes en het grote aantal vragen per enquête is al in een vroeg stadium besloten de computer te gebruiken voor de verwerking van de gegevens. De vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden van de Landbouwhogeschool heeft hiervoor geld en begeleiding beschikbaar gesteld. Bij het opstellen van de vragenlijst is hiermee zoveel mogelijk rekening gehouden. Bij een groot aantal vragen zijn de verschillende antwoordmogelijkheden voorgestructureerd, zodat bij het enquêteren in veel gevallen kon worden volstaan met het aankruisen van het desbetreffende antwoord. Uiteraard is naast de voorstructurering ook dikwijls ruimte gelaten voor andersoortige antwoorden (in de meeste gevallen werden door de enquêteurs de voorgestructureerde antwoordmogelijkheden niet genoemd). Hiernaast bevatte de vragenlijst een aantal open vragen.

Aan de hand van de definitieve vragenlijst is ten behoeve van de verwerking een zogenaamd codeboek opgesteld. Hierin wordt bij de vragen die hiervoor in aanmerking komen aan de verschillende antwoordmogelijkheden per vraag een code van 0 t/m 9 toegekend. Vaste codes bij elke vraag waren 0 (= niet van toepassing), 8 (= geen mening) en 9 (= geen antwoord). Vrij beschikbaar waren dus de codes 1 t/m 7. Bij het coderen van getallen als antwoord is gekozen voor een combinatie van

codes, die het getal zelf of een fractie ervan weergeeft (bijv. leeftijd of éénhonderdste van de gemiddelde jaarlijkse melkgift per koe). Een groot deel van de vragenlijst kon zo vooraf al worden gecodeerd op basis van de voorstructurering van antwoorden. De open vragen en de niet-voorgestructureerde antwoorden op overige vragen zijn achteraf gestructureerd en alsnog opgenomen in het codeboek. Behalve de slotvraag van de enquête bleken achteraf alle vragen codeerbaar te zijn; overigens zijn hierbij enkele vragen samengevoegd en zijn twee vragen weggelaten bij gebrek aan zinvolle respons (zie beschrijving vragen 92 en 98 in de losse bijlage).

Per respondent zijn vervolgens alle coderingen genoteerd op ponsconcepten, terwijl alle verdere achtergrondinformatie (toelichtingen, voorbeelden etc.) per vraag is gebundeld. De ponsconcepten zijn overgebracht op ponskaarten, geschikt voor invoer in de computer. Zij vormen het (kwantitatieve) gegevensbestand.

Voor de bewerking van deze gegevens is gebruik gemaakt van het SPSS-computerprogrammapakket (Statistical Package for the Social Sciences), een pakket dat een groot aantal statistische bewerkingen levert.

Naast de ponskaarten met gegevens omvat het programma een serie kaarten waarop de variabelen worden onderscheiden en benoemd (bijv. variabele 105 = deelgebied) en de coderingen per variabele worden omschreven (bijv. 1 = Waterland-Oost-Zuid). Dit bestand aan kaarten is eerst geheel gecontroleerd op fouten; dit is gebeurd door een aantal daartoe opgezette computerbewerkingen uit te voeren en door van alle variabelen frequentietabellen te laten maken (d.w.z. hoe vaak is per vraag een bepaald antwoord gegeven). De aanwezigheid van gescheiden vragen voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst door de hele vragenlijst heen vormde hierbij een belangrijk hulpmiddel.

Na dit opschonen van het ponskaartenbestand kon worden begonnen met de uiteindelijke bewerking van de gegevens door middel van een aantal programmeerkaarten. De belangrijkste bewerkingen zijn het maken van de al genoemde frequentietabellen en van kruistabellen (waarin 2 of meer variabelen met elkaar worden gekruist: hoe vaak komt een bepaald antwoord op de ene vraag voor bij een bepaald antwoord op een andere vraag?). Bovendien kunnen uit de bestaande variabelen allerlei nieuwe worden geconstrueerd. Hiernaast is in enkele gevallen gebruik gemaakt van andere statistische technieken. Op deze bewerkingen wordt kort ingegaan in 6.1.

5 respons en representativiteit

5.1 Inleiding

Van de 183 bedrijfshoofden met 3 of meer ha in Relatienotagebied zijn er 123 benaderd voor de enquête. Deze hebben niet alle meegewerkt. De vraag is dus of de groep die heeft meegewerkt representatief is voor de totale "populatie". Preciezer:

- hoeveel bedrijfshoofden hebben meegedaan?
- hoeveel bedrijfshoofden hebben niet meegedaan en welke redenen voeren zij hiervoor aan?
- hoeveel bedrijfshoofden blijken een beheersovereenkomst te hebben afgesloten en komt dit overeen met het door ons verwachte aantal?
- zijn er systematische verschillen tussen wel- en niet-respondenten?
- is de groep respondenten representatief voor de "populaties" van wel- resp. niet-tekenaars?

In dit hoofdstuk proberen we op deze vragen een antwoord te geven. Er is niet nagegaan in hoeverre de respons representatief is voor heel Waterland, omdat adequate gegevens hiertoe ontbraken.

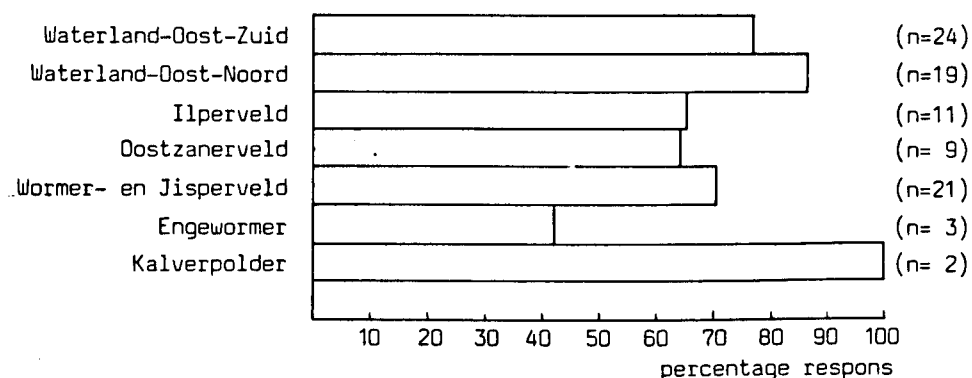
5.2 Respons

Van de 123 benaderde bedrijfshoofden hebben er 89 (72%) meegewerkt aan de enquête. Deze respons is lager dan door ons werd verwacht.

Oorzaken van dit verschil zijn:

- een onrealistische verwachting (90% respons): er is, de afgelopen jaren ook onder boeren, vrijwel geen enquête die deze respons haalt (mond. med. A.T.J. Nooij);
- mede door het natte voorjaar was er voor een flink aantal boeren veel landwerk gedurende de enquêteperiode.

Op grond van deze overwegingen kan worden gesteld dat de respons redelijk is. Waarschijnlijk heeft het feit dat de Werkgroep Jonge Boeren Waterland mede organisator was een positieve invloed gehad op de respons. De respons verschilt per deelgebied (figuur 3). In de Engewormer is de respons het laagst (43%), in Waterland-Oost-Noord en de Kalverpolder het hoogst (86 resp. 100%).

Figuur 3. Respons per deelgebied in procenten.

Voor de verschillen in respons per deelgebied zijn de volgende verklaringen mogelijk:

1. Verschillen door toeval. De gebieden met het kleinste aantal respondenten vormen de uitersten qua respons.
2. Verschil in bekendheid met de Werkgroep: deze is vooral in Waterland-Oost goed bekend.
3. Verschil in houding ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen. In Waterland-Oost, delen van het Wormer- en Jisperveld en de noord- en zuidkant van het Ilperveld bestaan hechte agrarische gemeenschappen. Hier is men niet alleen goed op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen ten aanzien van de bedrijfsvoering, ook is men op de hoogte van het beleid met betrekking tot de ruimtelijke ordening en heeft men hierover een mening.

Oostzaners zijn zeer gesteld op hun onafhankelijkheid. Zij hebben zich altijd verzet tegen opname in een grotere eenheid. Bij de gemeentelijke samenvoeging (Zaanstad) heeft dit verzet resultaat gehad, bij de waterschapsconcentratie niet. Vanuit deze mentaliteit zou te verklaren zijn dat hier nogal wat weerstanden leven tegen het beheersplan en alles wat daarmee te maken heeft, inclusief een enquête.

4. Verschil in arbeidspiek tussen de verschillende gebieden. In de late gebieden (Oostzanerveld, Ilperveld) was men na het natte voorjaar zelfs nog bezig de eerste hooisnede te bergen. Daardoor had men hier minder tijd voor de enquête.
5. Toevallige oorzaken. In Oostzaan waren twee dagen voor het interviewen inbraken gepleegd. Vooraf had men opgebeld om te onderzoeken of de bewoners thuis waren. Ook de enquêteurs belden om een afspraak te maken.

Genoemde oorzaken lijke een redelijke verklaring te bieden voor de verschillen in respons.

Bij het trekken van de steekproef is behalve een onderscheid naar deelgebied ook onderscheid gemaakt tussen bedrijfshoofden waarvan door ons (op grond van informatie van de Werkgroep) werd verwacht dat ze al dan niet een beheersovereenkomst hebben afgesloten (zie ook 4.6). Tabel 4 laat per deelgebied zien hoe groot de respons is uit beide groepen.

Tabel 4 . Respons per deelgebied naar verwachte beheersovereenkomst in de populatie.

	met beheersovereenkomst		zonder beheersovereenkomst	
	verwacht	respons	verwacht	respons
Waterland-Oost-Zuid	4	2	27	22
Waterland-Oost-Noord	9	8	13	11
Ilperveld	3	3	14	8
Oostzanerveld	3	1	11	8
Wormer- en Jisperveld	17	12	13	9
Engewormer	2	1	5	2
Kalverpolder	1	1	1	1
totaal	39	28	84	61
%	100	72	100	73

In de respons voor Waterland als geheel blijkt nauwelijks verschil te bestaan tussen de groep waarvan werd verwacht dat men een beheersovereenkomst heeft afgesloten (72%) en de groep waar dat niet werd verwacht (73%). Voor enkele deelgebieden verschillen deze percentages echter aanzienlijk. De respons in de groep waarvan werd verwacht dat men een be-

heersovereenkomst heeft afgesloten is beduidend kleiner in Waterland-Oost-Zuid (50 tegen 82%) en het Oostzanerveld (33 tegen 73%). In het Ilperveld is het omgekeerde het geval (100 tegen 57%).

Als mogelijke verklaringen voor deze verschillen in respons kunnen worden genoemd:

- Men wil niet dat bekend wordt dat men een beheersovereenkomst heeft afgesloten.
- De Werkgroep heeft zich kritisch uitgelaten over het beheersplan. Deze kritische houding kan op tegengestelde manieren uitwerken:
 - a. men heeft getekend, voelt zich afhankelijk van de geldgever en laat zich niet in met de critici;
 - b. men heeft getekend, is niet tevreden met de gang van zaken en denkt via de enquête te kunnen reclameren (zo was de eerste uitbetaling van de beheersvergoeding uitgesteld).

Het totaaleffect van deze oorzaken is kennelijk dat er geen duidelijk verschil in respons is tussen de beide groepen. Hierbij moet overigens worden opgemerkt dat de in de respons geconstateerde beheersovereenkomsten slechts ten dele blijken overeen te komen met de bij de steekproef-trekking verwachte beheersovereenkomsten (zie 5.4).

5.3 Motieven voor weigering

Welk aantal boeren heeft geweigerd mee te doen en met welke motieven?

Van de bedrijfshoofden uit de steekproef zijn er 34 niet geënquêteerd (28%). Bij twee boeren is het niet gelukt bijtijds een afspraak te maken, één was na gemaakte afspraak niet aanwezig. De overige 31 hebben geweigerd mee te doen.

Aan bijna alle weigeraars is de reden van weigering gevraagd. Door 18 van hen werden als argumenten aangevoerd: tijdgebrek, "al teveel gezeur aan het hoofd" en het nergens iets mee te maken willen hebben. Bij 2 van deze 18 was tijdgebrek duidelijk doorslaggevend. Twee weigeraars wilden de reden van weigering niet noemen, van 2 is de reden onbekend.

De overige 9 weigeraars noemden de volgende argumenten:

- niet eens met de werkwijze van de Werkgroep (2x);
- ben te bekend in de streek (gebrek aan vertrouwen in de toegezegde anonimiteit)(2x);
- kan nu nog niet zeggen hoe beheersovereenkomst is bevallen (2x);

- introductiebrief onjuist ("ik ben geen lot uit de loterij, m'n buurman heeft ook zo'n brief gehad")(1x);
- ben geen boer meer (1x);
- slechte ervaringen met enquêtes in verleden (1x).

Vermoedelijk hebben naast genoemde redenen andere factoren een rol gespeeld. Zo bestaat de indruk dat er onder de niet-respondenten relatief veel nevenberoepers zijn. Verschillende keren werd het niet (meer) boer zijn als mede-argument gegeven voor weigering. Van 9 van de 31 weigeraars (29%) is zeker dat ze nevenberoepers zijn.

Verschilt de groep respondenten nu van de groep niet-respondenten? Om dit na te gaan is aan de hand van de Cultuurtechnische Inventarisatie de gemiddelde bedrijfs grootte per deelgebied vergeleken van de respondenten en de niet-respondenten (tabel 5).

Tabel 5 . *Verschillen in bedrijfs grootte tussen wel- en niet-respondenten per deelgebied. Bron bedrijfs grootte: CI, 1976/77.*

	aantal niet-respondenten	gemiddelde bedrijfs grootte (ha)	
		niet-respondenten	respondenten
Waterland-Oost-Zuid	7	32	27
Waterland-oost-Noord	3	36	19
Ilperveld	6	17	27
Oostzanerveld	5	21	16
Wormer- en Jisperveld	9	16	27
Engewormer	4	20	17
Kalverpolder	0	--	24
totaal	34	gem. 22	gem. 24

Het verschil tussen respondenten en niet-respondenten blijkt gering. De iets lagere gemiddelde bedrijfs grootte van de niet-respondenten bevestigt de indruk dat bij deze groep de nevenberoepers zijn oververtegenwoordigd.

In enkele deelgebieden blijken de gemiddelden behoorlijk te verschillen. In Waterland-Oost-Noord is de gemiddelde bedrijfs grootte van de niet-respondenten aanzienlijk groter; dit wordt echter veroorzaakt door de

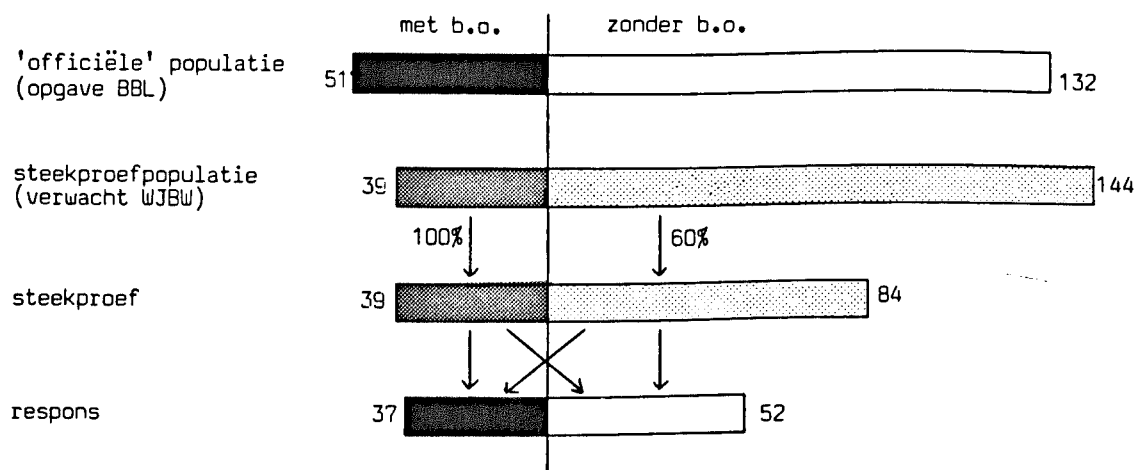
weigering van één zeer groot bedrijf om mee te doen. In het Ilperveld en het Wormer- en Jisperveld is de gemiddelde bedrijfsgrootte van de niet-respondenten juist lager dan dit van de respondenten.

5.4 Beheersovereenkomsten

Bij de door ons gevolgde methode voor het selecteren van bedrijven zijn 3 niveau's te onderscheiden (zie ook hoofdstuk 4):

1. De "populatie": 183 bedrijven met 3 of meer ha grond in Relatienota-gebied.
2. De steekproef: 123 bedrijven, te weten:
 - a. 100% van de bedrijven waarvan werd verwacht dat ze een beheersovereenkomst hebben (n=39);
 - b. 60% van de bedrijven waarvan werd verwacht dat ze geen beheersovereenkomst hebben (n=84).
3. De respons: 89 bedrijven (zijnde 72% van de steekproef en 49% van de populatie).

Een en ander is weergegeven in figuur 4.

- zeker beheersovereenkomst (volgens BBL of geconstateerd)
- zeker geen beheersovereenkomst (volgens BBL of geconstateerd)
- waarschijnlijk beheersovereenkomst (WJBW)
- waarschijnlijk geen beheersovereenkomst (WJBW)

Figuur 4. Aantal bedrijven met en zonder beheersovereenkomst in populatie, steekproef en respons.

Nu kan worden nagegaan:

- a. De verhouding tussen het aantal bij de steekproeftrekking verwachte en de bij de enquête gevonden beheersovereenkomsten.
- b. De verhouding tussen het aantal beheersovereenkomsten in de respons en het (vermoedelijke) aantal in de populatie.

Ad a. Het aantal gevonden beheersovereenkomsten blijkt niet geheel overeen te stemmen met het verwachte aantal (tabel 6).

Tabel 6 . *Verdeling over de deelgebieden van het aantal in de respons gevonden beheersovereenkomsten en het geschatte aantal beheersovereenkomsten in de populatie.*

	a	b	c	d	e	f
Waterland-Oost-Zuid	2	2	4	1	1	6
Waterland-Oost-Noord	8	1	9	0	2	11
Ilperveld	3	2	5	1	1	7
Oostzanerveld	0	2	2	1	1	4
Wormer- en Jisperveld	11	2	13	2	3	18
Engewormer	1	2	3	0	1	4
Kalverpolder	1	0	1	0	0	1
totaal	26	11	37	5	9	51

Toelichting:

- a. Gevonden beheersovereenkomsten onder de verwachte beheersovereenkomsten
- b. Gevonden beheersovereenkomsten onder de niet-verwachte beheersovereenkomsten
- c. Totaal aantal beheersovereenkomsten in de respons
- d. Aantal overige beheersovereenkomsten in de populatie (zeker)
- e. Aantal overige beheersovereenkomsten in de populatie (waarschijnlijk)
- f. Totaal aantal beheersovereenkomsten in de populatie (waarschijnlijk)

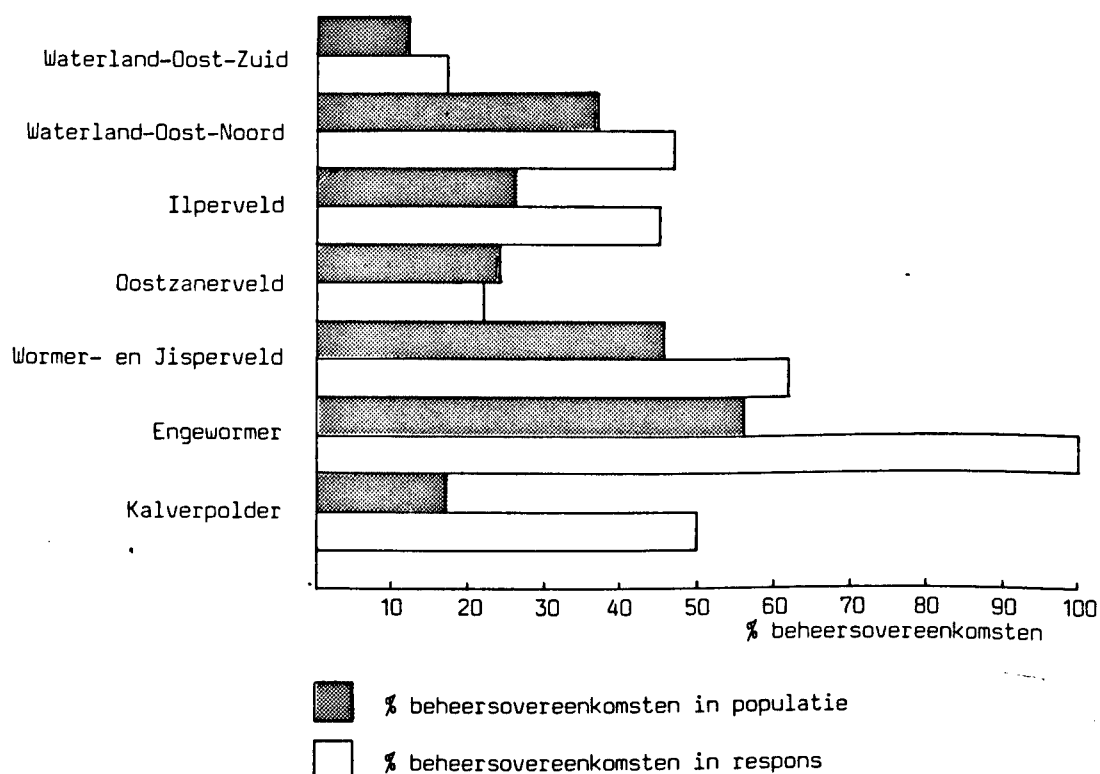
Van de 39 bedrijfshoofden waarvan werd verwacht dat ze een beheersovereenkomst hebben afgesloten zijn er 28 geënquêteerd. Twee van hen bleken toch geen beheersovereenkomst te hebben afgesloten.

Van de 84 bedrijfshoofden waarvan werd verwacht dat ze géén beheersovereenkomst hebben afgesloten zijn er 61 geënquêteerd. Elf van hen bleken wél een beheersovereenkomst te hebben afgesloten.

In totaal zijn dus (26 + 11 =) 37 bedrijfshoofden met beheersovereenkomst geïnterviewd en (2 + 50 =) 52 bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst.

Ad b. Niet alleen het aantal beheersovereenkomsten in de respons is bekend. Ook aan een deel van de weigeraars is gevraagd of zij een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Dit bleek bij 5 van hen het geval. Van 7 anderen hebben derden gezegd dat ze een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Zij staan genoteerd als "waarschijnlijk beheersovereenkomst" (tabel 6).

Van 3 bedrijven buiten de steekproef is gemeld dat ze een beheersovereenkomst hebben. Twee van deze bedrijven maken deel uit van de populatie. Ook deze bedrijven zijn opgenomen in de tabel als "waarschijnlijk". In figuur 5 is het percentage beheersovereenkomsten per deelgebied weergegeven in zowel de populatie als de respons.

Figuur 5. Percentage beheersovereenkomsten per deelgebied in de populatie en de respons.

Van alle bedrijven in de populatie heeft 28% een beheersovereenkomst, van de bedrijven in de respons 42%. Dit verschil is een direct gevolg van de gekozen stratificatie van de steekproef. Een dergelijk verschil is in elk deelgebied aanwezig, behalve in het Oostzanerveld (geringe respons beheersbedrijven). In de Engewormer zijn geen bedrijven zonder beheersovereenkomst geënquêteerd.

5.5 Representativiteit

Daarmee zijn we beland bij de belangrijkste vraag: in hoeverre is de groep respondenten representatief voor de populatie? Hierbij kunnen we twee vormen van representativiteit onderscheiden:

1. De representativiteit van de totale respons voor de populatie.
2. De representativiteit van de bedrijven met resp. zonder beheersovereenkomst in de respons voor het totaal aantal bedrijven met resp. zonder beheersovereenkomst.

Bij de representativiteit van de respons voor de populatie dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de groepen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst, omdat:

- bij de verwerking van de enquêteresultaten de nadruk is gelegd op verschillen tussen deze beide groepen bedrijven;
- er op grond van verwachte beheersovereenkomsten van beide groepen een verschillende steekproef is getrokken (zie 4.6 en 5.4); hierdoor is de groep met beheersovereenkomst oververtegenwoordigd in de respons.

Als de respons voor beide groepen representatief zou zijn, kan ook een beeld worden gevormd van de gehele populatie, en wel door toekenning van een gewicht aan beide groepen naar gelang hun aandeel in de populatie. Dit gewicht kan worden afgeleid uit de verhouding tussen de aantallen van beide groepen bedrijven in populatie en respons. Voor de populatie is dit:

met b.o. : zonder b.o. = 51 : 132 = 39 : 100

In de respons is de verhouding:

met b.o. : zonder b.o. = 37 : 52 = 71 : 100

In geval van extrapolatie naar de populatie zou dan aan de groep bedrijven met beheersovereenkomst een gewicht van $39/71 = 0,55$ moeten worden toegekend.

De representativiteit kan langs drie verschillende wegen worden getoetst:

1. vergelijking van respondenten en weigeraars (respons-populatie);
2. vergelijking van bedrijfsgroottegegevens uit de Cultuurtechnische Inventarisatie 1976/77 (respons-populatie);
3. vergelijking van de enquêtegegevens met CBL-gegevens over de volledige groep bedrijven met beheersovereenkomst (representativiteit beheersbedrijven).

Deze drie wegen zullen nu achteréenvolgens worden besproken.

Ad 1. Gegevens van respondenten en weigeraars

Uit de in 5.3 genoemde argumenten voor weigering is niet af te leiden dat het hier een bepaald type bedrijven betreft. Een aantal weigeraars noemde echter wel mede als reden het feit dat men geen boer (meer) was. Minstens 29% van de weigeraars bleek nevenberoeper, tegen 13% van de respondenten. Dit betekent dat de respons niet representatief is voor de populatie wat betreft het aantal nevenberoepers: deze zijn ondervertegenwoordigd. Dit werkt door in enkele kenmerken die nevenberoepsbedrijven onderscheiden van hoofdberoepsbedrijven, zoals veebezetting en arbeid. Bij het generaliseren van de enquêteresultaten naar de populatie dient hiermee rekening te worden gehouden.

In 5.2 kwam naar voren dat er geen verschil in respons is tussen bedrijven waarvan op voorhand werd verwacht dat ze wel resp. niet een beheersovereenkomst zouden hebben. Van de respondenten blijkt 42% een beheersovereenkomst te hebben afgesloten. Van de weigeraars heeft 35% zeker of waarschijnlijk een beheersovereenkomst afgesloten. Er is dus geen duidelijk verschil in respons tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.

Ad 2. Gegevens Cultuurtechnische Inventarisatie

Via de CI-gegevens is de (wat verouderde) bedrijfsgrootte van alle bedrijven in de populatie bekend. Op grond van deze gegevens zijn de bedrijven in de respons vergeleken met de bedrijven in de populatie (tabel 7). Terwille van de vergelijkbaarheid zijn hierbij ook voor de respons de gegevens van de CI gebruikt.

Voor heel Waterland blijkt er nauwelijks verschil in gemiddelde bedrijfsgrootte tussen respons en populatie.

Per deelgebied zijn wel enige verschillen in bedrijfsgrootte aan te wijzen tussen respons en populatie. Maar waar het grote verschillen betreft, zijn de aantallen vaak gering en/of is de spreiding in bedrijfsgrootte aanzienlijk, zodat aan deze verschillen geen conclusies mogen worden verbonden.

Ad 3. Gegevens van de Commissie Beheer Landbouwgronden

Van de CBL is een aantal gegevens beschikbaar betreffende de 52 beheersovereenkomsten die voorjaar 1983 in Waterland zijn afgesloten.

Tabel 7 . *Vergelijking van de gemiddelde bedrijfsgrootte van bedrijven met en zonder beheersovereenkomst in respons resp. populatie per deelgebied. Bron bedrijfsgrootte: CI, 1976/77.*

	gemiddelde bedrijfsgrootte (ha)				
	respons		populatie		
	met b.o.	zonder b.o.	met b.o.	zonder b.o.	totaal
Waterland-Oost-Zuid	27	27	29	26	26
Waterland-Oost-Noord	19	19	18	25	22
Ilperveld	26	28	28	22	23
Oostzanerveld	15	17	20	17	18
Wormer- en Jisperveld	26	27	26	24	25
Engewormer	17	--	29	18	19
Kalverpolder	?	?	?	?	?
totaal gemiddeld	23	25	24	23	23

Aan de hand hiervan kan worden nagegaan in hoeverre de beheersbedrijven in de respons representatief zijn voor alle beheersbedrijven in Waterland. Het enige voorbehoud bij vergelijking is dat de CBL-gegevens direct afkomstig zijn uit de contracten, terwijl de enquêtegegevens veelal mondeling zijn verkregen (en slechts in enkele gevallen direct uit de contracten zijn overgenomen). Aangenomen kan echter worden dat de boeren in het algemeen goed op de hoogte zijn van de oppervlakten waarvoor is getekend.

Een gedetailleerde vergelijking is opgenomen als bijlage 5. Op grond hiervan valt te verdedigen dat de beheersbedrijven in de respons wat betreft de vergeleken kenmerken representatief zijn voor alle beheersbedrijven.

Concluderend kan het volgende worden gesteld:

1. Bij generalisering van de enquêteresultaten moet rekening worden gehouden met de bewust gekozen scheve verhouding tussen het aantal bedrijven met en zonder beheersovereenkomst in de steekproef. Zowel in steekproef als respons zijn bedrijven met beheersovereenkomst sterk oververtegenwoordigd.
2. De gegevens van bedrijven zonder beheersovereenkomst kunnen niet zonder meer worden gegeneraliseerd. Met name dient rekening te worden

gehouden met een ondervertegenwoordiging van nevenberoepsbedrijven in de respons.

3. Er is geen reden om aan te nemen dat de bedrijven met beheersovereenkomst in de respons niet representatief zijn voor alle beheersbedrijven in Waterland. De enquêteresultaten kunnen wat dit betreft dus worden gegeneraliseerd.

6 resultaten

6.1 Inleiding en verantwoording

In de voorgaande hoofdstukken zijn aan de orde gekomen de methode van onderzoek, de mate van respons en de representativiteit van deze respons. In dit hoofdstuk wordt het grootste deel van de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. De overige resultaten zullen aan bod komen in hoofdstuk 7, waar tussen de resultaten ook verbanden worden gelegd.

De meeste van de door het Samenwerkingsverband geformuleerde hypothesen worden in dit hoofdstuk getoetst aan de bevindingen.

Achtereenvolgens komen aan de orde de resultaten met betrekking tot:

- de bedrijfshoofden (algemene gegevens) en de arbeid op het bedrijf;
- de bedrijven (grond, vee, gebouwen), bedrijfsvoering en bedrijfsontwikkeling;
- de mening over de weidevogels en de natuurbescherming;
- het beleid (beheersplan, ruilverkaveling, Relatienotagebieden);
- de aard van de afgesloten beheersovereenkomsten.

Bij het presenteren van de resultaten is de nadruk gelegd op verschillen tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Dit is gedaan omdat een belangrijk deel van de geformuleerde hypothesen juist daarop betrekking heeft. Op deze wijze kan inzicht worden verkregen in de mate van "geschiktheid" (predispositie) van bedrijven voor het afsluiten van een beheersovereenkomst. Daarnaast wordt aandacht besteed aan verbanden tussen de antwoorden en variabelen als deelgebied, leeftijd, opvolgings-situatie etc.

De resultaten zijn verkregen door bewerking van de enquêtegegevens met behulp van het zogenaamde SPSS-computerpakket (zie 4.8). De hierbij door ons meest gebruikte technieken zijn:

1. Frequentietabel: geeft aan hoe vaak een bepaald antwoord is gegeven;
2. Kruistabel: kruist de beantwoording van twee vragen (hoe is de beantwoording van een vraag bij een bepaald antwoord op een andere vraag?).
3. "Breakdown": berekening van gemiddelden voor twee of meer onderscheiden groepen (bedrijven met en zonder beheersovereenkomst).

Van de meeste enquêtevragen is de primaire (frequentie-)tabel opgenomen, waarbij de numerieke variabelen meestal zijn geklassificeerd. Omdat het accent ligt op verschillen tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst is in veel gevallen de beantwoording voor beide groepen opgenomen in deze zelfde tabel. Overige kruistabellen zijn alleen opgenomen waar het interessante verbanden betreft.

Een volledig overzicht van enquêtevragen en antwoorden is opgenomen in een afzonderlijke bijlage. Bovendien zijn daar per vraag kruistabellen opgenomen waarin de beantwoording is weergegeven voor de groepen boeren met en zonder beheersovereenkomst, resp. boeren in verschillende deelgebieden van Waterland.

Niet alle vragen zijn gesteld aan iedereen. Evenmin zijn alle vragen door iedereen beantwoord. Dit is niet af te lezen uit de tabellen, omdat deze in de meeste gevallen percentages weergeven van de groep die de desbetreffende vraag heeft beantwoord. Daarom is in de tabellen steeds ook het absolute aantal respondenten aangeduid dat de vraag heeft beantwoord ($n =$). Bij het lezen van tabellen dient men voorts bedacht te zijn op afrondingsfouten. Hierdoor kan het voorkomen dat het totaal van de percentages per kolom (of soms per rij) niet precies 100 bedraagt, hoewel de tabel dit getal wel vermeldt.

Ook de in dit hoofdstuk gebruikte statistische termen en symbolen behoeven nadere toelichting. Als wordt gesproken van een "significant" verschil, wordt hiermee de statistische significantie bedoeld. In dit geval wordt daarmee aangeduid dat de kans dat het verschil op toeval berust kleiner is dan 5%. Deze kans (p) is steeds precies aangegeven (bijvoorbeeld $p = 0,03$, d.w.z. 3%), tenzij hij kleiner is dan 1% ($p < 0,01$). Een enkele keer wordt ook sterkte en richting van een verband vermeld in de vorm van een (steekproef-)correlatiecoëfficiënt (R of R^2).

De bij de computerbewerkingen behorende statistiek is echter niet in alle gevallen gebruikt. Door het beperkte aantal respondenten kan het voorkomen dat in kruistabellen de celfrequentie te laag is (d.w.z. er

zijn te veel cellen met te weinig respondenten). Gebruik van de desbetreffende toetsen is dan niet verantwoord. Hierdoor is dit gebruik hoofdzakelijk beperkt gebleven tot de bewerkingen met bedrijfsgegevens (6.3). Dit wil overigens niet zeggen dat op andere onderdelen over eventuele verschillen niets te zeggen zou zijn.

Bij de presentatie van de bedrijfsgegevens wordt enkele malen de spreiding van (waarden van) een variabele rond het gemiddelde genoemd. De weergegeven spreidingsmaat is steeds de standaardafwijking, dat wil zeggen een gewogen afwijking van het gemiddelde. Ook de mate van spreiding kan significant verschillen en kan een significant verband vertonen met andere variabelen (bijvoorbeeld het al dan niet hebben van een beheersovereenkomst).

6.2 Bedrijfshoofden en arbeid

6.2.1 Algemeen

In deze paragraaf komen enkele algemene kenmerken aan de orde van de geïnterviewde bedrijfshoofden. Ook wordt iets gezegd over de arbeidsinzet op de onderzochte bedrijven.

Behalve dat ze alle betrekking hebben op de bedrijfshoofden, vertonen de hier gepresenteerde kenmerken weinig samenhang. Ze dienen vooral om enige hypothesen van het Samenwerkingsverband te toetsen en om de verbanden zoals die in de komende paragrafen worden gelegd met enkele van deze kenmerken, begrijpelijk en beter controleerbaar te maken.

6.2.2 Bedrijfshoofden

Respondent

Van de 89 interviews zijn de vragen 73 keer beantwoord door het enige bedrijfshoofd. Veertien keer is één van de twee bedrijfshoofden geïnterviewd. Twee keer gaf een zoon van het bedrijfshoofd de antwoorden. Bij meningsvragen vertolkten zij zo goed mogelijk de mening van het bedrijfshoofd.

Boer zijn is een mannenberoep: slechts één van de 89 bedrijfshoofden (plus één van de tweede bedrijfshoofden) blijkt een vrouw te zijn.

Bij de meeste interviews waren meerdere gezinsleden aanwezig. Voor zover er verschil van mening was tussen de gezinsleden, is de mening genoteerd van het bedrijfshoofd. De mening van de partner is, indien afwijkend, apart genoteerd. Daar dit niet systematisch is gebeurd, kan niet worden nagegaan in hoeverre hun mening structureel afwijkt van de mening van het bedrijfshoofd.

Leeftijd

Wordt van de tweemansbedrijven het jongste bedrijfshoofd geteld, dan bedraagt de gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden 48 jaar. Van degenen met beheersovereenkomst is dit 50 jaar, van degenen zonder 46 jaar. Dit verschil is niet significant. In tabel 8 wordt de verdeling gegeven van de bedrijfshoofden over een viertal leeftijdsklassen.

Tabel 8 . Percentage bedrijfshoofden naar leeftijd.

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
tot 36 jaar	20	14	25
van 36 tot 50 jaar	33	35	31
van 51 tot 64 jaar	37	38	37
65 jaar en ouder	10	14	8
totaal	100	100	100

Beneden de 36 jaar blijken relatief weinig beheersovereenkomsten te zijn afgesloten, boven de 65 jaar relatief veel.

De gemiddelde leeftijd blijkt het laagst in het Ilperveld en Waterland-Oost-Zuid (42, resp. 43 jaar) en het hoogst in de Kalverpolder (63 jaar). In de overige deelgebieden ligt de gemiddelde leeftijd iets boven de 50 jaar.

Huwelijkse staat

Een kwart van de bedrijfshoofden blijkt niet gehuwd of gehuwd geweest. Van degenen met beheersovereenkomst is dit 19%, van degenen zonder 29%. Hoewel dit verschil niet significant is, vraagt men zich af wat de verklaring kan zijn. Een mogelijke verklaring is dat voor gehuwden de financiële noodzaak tot het afsluiten van een beheersovereenkomst eerder een rol speelt dan voor ongehuwden. Ook kan het zijn dat gehuwden de beslissing een beheersovereenkomst af te sluiten gemakkelijk durven nemen (zie 7.3).

In de Kalverpolder en Waterland-Oost-Noord zijn de percentages ongehuwden het hoogst (50, resp. 33%).

Lidmaatschap standsorganisatie

Van de respondenten is $\frac{3}{4}$ lid van een standsorganisatie (tabel 9).

Er bestaat geen enkel verband tussen lidmaatschap van een standsorganisatie en het afsluiten van een beheersovereenkomst. In 7.3 zal blijken dat er bij de standsorganisaties ook nauwelijks advies wordt ingewonnen over het afsluiten van een beheersovereenkomst.

De leden van de HMvL zijn verspreid over het hele gebied, terwijl de CBTB-leden voornamelijk zijn te vinden in Waterland-Oost. De LTB-leden

Tabel 9 . *Verdeling van de respondenten naar lidmaatschap standsorganisatie.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
Hollandsche Maatschappij van Landbouw	38	38	39
Land- en Tuinbouwbond (katholiek)	20	22	19
Christelijke Boeren- en Tuindersbond	16	14	17
geen lid	26	27	25
totaal	100	100	100

zijn vooral te vinden in het Wormer- en Jisperveld. Zes respondenten zijn lid van een agrarische jongerenorganisatie.

Hoofd- en nevenberoepers

Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dat relatief meer nevenberoepers dan hoofdberoepers een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Door een over het algemeen extensiever graslandgebruik zouden de beheersbepalingen op nevenberoepsbedrijven relatief gemakkelijk inpasbaar zijn. In tabel 10 is aangegeven welk percentage van de respondenten hoofdberoeper dan wel nevenberoeper is. Een nevenberoeper is gedefinieerd als een bedrijfshoofd dat meer dan de helft van zijn inkomen buiten zijn bedrijf verdient. Aangenomen is dat dit in ieder geval geldt voor alle 65⁺-ers.

Tabel 10 . *Percentage respondenten dat hoofdberoeper zonder nevenberoep, hoofdberoeper met nevenberoep, resp. nevenberoeper is.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
hoofdberoeper zonder nevenberoep	61	59	62
hoofdberoeper met nevenberoep	26	27	26
nevenberoeper	14	14	13
totaal	100	100	100

Uit de tabel blijkt dat relatief even veel nevenberoepers als hoofdberoepers een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Hiermee wordt de veronderstelling verworpen.

Opvallend is dat geen van de respondenten in het Wormer- en Jisperveld nevenberoeper is.

Omdat het aandeel van de nevenberoepers in de groepen met en zonder beheersovereenkomst even groot is, wordt bij de presentatie van de bedrijfsgegevens (6.3) geen onderscheid meer gemaakt in hoofd- en nevenbedrijven.

Opvolgingssituatie

Ook met betrekking tot de opvolgingssituatie is door het Samenwerkingsverband een hypothese geformuleerd. Verwacht werd dat relatief meer bedrijven zonder opvolger een beheersovereenkomst zullen hebben afgesloten. Bedrijfshoofden met een opvolger zouden deze niet graag belasten met de beheersbepalingen.

De opvolgingssituatie van de respondenten is weergegeven in tabel 11. Naar opvolging is niet gevraagd als het bedrijfshoofd 45 jaar of jonger was. Voor de duidelijkheid zijn in de tabel de percentages gegeven inclusief en exclusief deze leeftijdsgroep.

Tabel 11 . *Beantwoording van de vraag: "Heeft u een opvolger?" (inclusief, resp. exclusief de leeftijdsgroep jonger dan 45 jaar).*

	totaal		met b.o.		zonder b.o.	
	n=89	n=53	n=37	n=22	n=52	n=31
ja	21	28	19	23	23	33
onzeker	20	27	24	30	17	25
nee	33	45	38	47	29	42
n.v.t. (< 45 jaar)	26	-	19	-	31	-
totaal	100	100	100	100	100	100

Er blijkt wel een verschil tussen de groepen met en zonder beheersovereenkomst, maar dit is niet significant. Hiermee moet strikt genomen de desbetreffende veronderstelling worden verworpen. Toch is er een tendens in deze richting aanwezig: de rubriek "ja", opgeteld met de rubriek "niet van toepassing" (jonger dan 45 jaar) levert voor de groep met beheersovereenkomst 38% op en voor de groep zonder beheersovereenkomst 54%. Bedrijven die vrijwel zeker de eerstkomende 20 jaar worden voort-

gezet blijken dus wat minder geneigd een beheersovereenkomst te tekenen. Bedrijven zonder opvolger bevinden zich vooral in het Wormer- en Jisperveld en Waterland-Oost-Noord.

Tevredenheid

Om een algemene indruk te krijgen van het oordeel van boeren over hun bedrijfssituatie, is gevraagd of men hierover tevreden is. Ondanks de rekbaarheid van het begrip "tevreden" ("het kan natuurlijk altijd beter, maar", "als ik zou zeggen dat ik niet tevreden was, kon ik beter ophouden") had men hier toch de mogelijkheid voor- en nadelen af te wegen.

Ruim tweederde van de respondenten blijkt tevreden of zeer tevreden. Slechts 9% zegt ontevreden te zijn. Er blijkt nauwelijks verschil tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst; de groep met beheersovereenkomst telt relatief iets meer ontevredenen.

Het meest tevreden blijkt men in Waterland-Oost. Relatief veel ontevredenen bevinden zich in het Wormer- en Jisperveld.

Desgevraagd zeggen 4 bedrijfshoofden (2 uit het Oostzanerveld en 2 uit het Wormer- en Jisperveld) zeker te gaan verplaatsen; 10 gaan misschien verplaatsen. Van deze 10 hebben er relatief veel (7) een beheersovereenkomst afgesloten.

Toekomstperspectief

Tot slot van de enquête is gevraagd hoe men de toekomst ziet als boer in Waterland. Het beeld dat hier naar voren komt is opvallend weinig rooskleurig. In schijnbare tegenstelling tot de gebleken grote mate van 'tevredenheid', blijkt ruim de helft van de boeren de toekomst somber in te zien. De meest genoemde overwegingen zijn (een enkele keer is meer dan één overweging gegeven):

- er verdwijnen steeds meer bedrijven (16%);
- vaarland heeft geen toekomst: te duur, te arbeidsintensief (13%);
- er komen te veel beperkingen (11%);
- het is voor jonge boeren moeilijk om te beginnen (11%).

Eénvijfde van de boeren oordeelt neutraal: "'t zal wel gaan", "'t zal mijn tijd wel duren". Eénvijfde ziet een rooskleuriger toekomst in het verschiep. Van degenen die neutraal of positief oordelen, verwacht 1/3 met name iets van de ruilverkaveling.

Er blijkt weinig verschil in beoordeling tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Degenen zonder beheersovereenkomst oordelen iets vaker positief (en iets minder vaak neutraal).

Opvallend veel vertrouwen in de toekomst heeft men in het Ilperveld (55% positief), opvallende somber is men in het Oostzanerveld (100% negatief).

6.2.3 Arbeid

Aanvankelijk was het onze bedoeling het aantal gewerkte uren per bedrijf te inventariseren. Bij de proefenquêtes bleek het echter zeer tijdrovend dit uit te zoeken. Daarom is gekozen voor een meer globale aanpak: geïnventariseerd is wie op het bedrijf meewerken, afgezien van het bedrijfshoofd. Voor de achtereenvolgende categorieën opvolger, ouder, partner, loonwerker en overig is gevraagd of zij altijd, vaak, soms of nooit meewerken. De antwoorden worden gegeven in tabel 12.

Tabel 12. *Percentage bedrijven waar naast bedrijfshoofd(en) anderen meewerken en de mate waarin (n=89).*

	altijd	vaak	soms	nooit/ n.v.t.	totaal
opvolger	16	14	6	65	100
ouder	3	1	9	89	100
partner	14	23	30	34	100
loonwerker	10	14	44	33	100
overig	8	16	47	29	100

De termen altijd, vaak en soms zijn gedurende de interviews niet strikt gedefinieerd. Voor de categorieën opvolger, ouder, partner en overig is de betekenis globaal als volgt:

- altijd = meer dan een halve werkweek;
- vaak = elke week een aantal uren;
- soms = onregelmatig.

Voor de loonwerker wekte de indeling verwarring: betekent elk jaar helpen met kuilen "altijd" of "soms"? De indeling is hier niet eenduidig

gehanteerd. Daarom kan aan de beantwoording voor deze categorie niet veel waarde worden gehecht. Vaste arbeiders in loondienst vallen onder de categorie "overig", evenals helpende schoolkinderen en werklozen. Opvallend is dat weinig ouders op het bedrijf helpen. Kennelijk blijft men in de regel bedrijfshoofd tot men ophoudt met werken. Bij de opvolgers is dat anders: op 36% van de bedrijven werkt een opvolger (niet-bedrijfshoofd) mee. De meeste bedrijven maken gebruik van een loonwerker. De partners van de bedrijfshoofden doen bijna allemaal wel iets op het bedrijf.

Om een indruk te krijgen van de totale hoeveelheid arbeid op de bedrijven, zijn de bedrijven ingedeeld in vier klassen. Deze indeling is gebaseerd op de mate van arbeidsinzet zoals ingedeeld in tabel 12. Hierbij is de antwoordmogelijkheid "soms" buiten beschouwing gelaten.

1. Tweemansbedrijf:

- bedrijf met twee bedrijfshoofden met hoofdberoep landbouw;
- eenmansbedrijf waar tenminste twee anderen "altijd" meewerken.

2. Eenmansbedrijf-plus:

- eenmansbedrijf, hoofdberoep landbouw met één persoon die "altijd" meewerkt;
- eenmansbedrijf, hoofdberoep landbouw met minstens twee personen die "vaak" meewerken.

3. Eenmansbedrijf-min:

- eenmansbedrijf, hoofdberoep landbouw, waar niemand "altijd" meewerkt en hoogstens één persoon "vaak".

4. Nevenberoepsbedrijf:

- bedrijfshoofd nevenberoeper, ongeacht verdere medewerkenden.

In tabel 13 is aangegeven hoe vaak de vier categorieën voorkomen.

Tabel 13 . *Percentage bedrijven naar arbeidsbezetting.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
tweemansbedrijf	16	14	17
eenmansbedrijf-plus	34	38	31
eenmansbedrijf-min	37	35	39
nevenberoepsbedrijf	14	14	14
totaal	100	100	100

Opmerkelijk genoeg blijkt de arbeidsinzet op de bedrijven de animo om een beheersovereenkomst af te sluiten nauwelijks te beïnvloeden. Dat de nevenberoepers wat dit aangaat geen aparte plaats innemen, werd al vermeld (6.2.2). Wel zou kunnen worden verwacht dat tweemansbedrijven minder snel geneigd zouden zijn een beheersovereenkomst af te sluiten, omdat hier vaak inkomens voor twee gezinnen moeten worden behaald. Dit blijkt dus niet het geval.

Een verklaring zou kunnen zijn dat de tweemansbedrijven in de respons relatief vaak bedrijven blijken te betreffen waar twee (oudere) onge-trouwde broers samenwerken. Een mogelijke andere verklaring is de slechte verkaveling en ontsluiting van deze bedrijven (zie tabel 14).

Ook de twee categorieën eenmansbedrijven blijken nauwelijks te verschillen. Een aannemelijke verklaring hiervoor is dat alleen de hoeveelheid arbeid wordt gegeven, niet de beloning van de arbeid. Vaarbedrijven met slechte gebouwen bijvoorbeeld vergen veel arbeid die slecht wordt be-loond. Een beheersovereenkomst kan hier een welkome inkomensondersteuning betekenen die ook de arbeid (bijvoorbeeld van de partner) wat kan verlichten. Een bedrijf daarentegen met een vaste arbeidskracht in dienst en een hoge melkproductie valt wel in dezelfde categorie (eenmans-bedrijven-plus), maar zal niet gemakkelijk een beheersovereenkomst af-sluiten.

De geringe verschillen tussen de vier categorieën bedrijven duiden er op dat vooral andere factoren dan de hier genoemde van invloed zijn op het afsluiten van een beheersovereenkomst.

Voor een nadere plaatsbepaling van de vier categorieën worden in tabel 14 enkele bedrijfskenmerken gegeven.

De vier groepen verschillen significant wat betreft aantal melkkoeien, veebezetting, melkproductie per bedrijf en percentage huiskavel.

Opvallend is dat de verschillen tussen tweemansbedrijven en eenmansbedrijven-plus gering zijn, terwijl de verschillen tussen eenmansbedrijven-plus en -min groot zijn. Oorzaak lijkt ook hier weer het specifieke karakter van de tweemansbedrijven in de respons. Opmerkelijk is het vrij sterk afwijkend karakter van de nevenberoepsbedrijven. Deze blijken geen van alle melk te produceren. Daarnaast worden deze bedrijven gekenmerkt door een relatief slechte verkaveling, ontsluiting (vaarland) en ontwa-tering, en relatief veel grond in pacht van natuurbescherming en in Relatienotagebied.

Tabel 14. Enkele kentallen (gemiddeld) van de vier op de hoeveelheid arbeid gebaseerde categorieën bedrijven.

	2-mansbedrijf n=14	1-mans-plus n=30	1-mans-min n=33	nevenberoeps n=12
bedrijfsoppervlakte (ha)	31	34	21	16
% huiskavel	18	38	42	16
% onderbemalen	90	37	42	35
% vaarland	44	29	39	58
% Relatienotagebied	70	62	71	88
% pacht van natuurbescherming	20	33	30	38
aantal melkkoeien	51	50	20	0
g.v.e. per ha*	2,0	1,9	1,4	0,6
melkproductie (ton/jaar)	311	273	107	0

* De absolute hoogte van de hier vermelde waarden is niet juist; de getallen dienen daarom alleen verhoudingsgewijs te worden beschouwd.

Relatief de meeste tweemansbedrijven bevinden zich in het Ilperveld en in Waterland-Oost-Zuid. De verhouding tussen eenmansbedrijven-plus en -min verschilt niet opvallend per deelgebied.

6.3 Bedrijven en bedrijfsvoering

6.3.1 Algemeen

In de enquête is een uitgebreide inventarisatie gemaakt van de bedrijfsgegevens van de respondenten. Om te onderzoeken of er sprake is van een zekere mate van "voorbested" voor het afsluiten van een beheersovereenkomst, met andere woorden of een bepaalde groep bedrijven eerder geneigd zal zijn te tekenen, wordt vooral gelet op verschillen in bedrijfsgegevens tussen respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

In de steekproef zijn alleen bedrijven opgenomen met grond in Relatienotagebied. Mede hierdoor zijn de absolute getallen niet representatief voor heel Waterland, noch voor Nederland. Doordat alle bedrijven waarvan werd verwacht dat ze een beheersovereenkomst hadden afgesloten zijn opgenomen in de steekproef, is aan deze bedrijven meer gewicht toegekend dan aan bedrijven zonder beheersovereenkomst. Extrapolatie van de resultaten naar alle bedrijven met grond in Relatienotagebied kan dus alleen door bedrijven zonder beheersovereenkomst evenredig zwaarder te wegen. Verder is ook steeds de éénjarige grond van het bedrijf betrokken in de berekeningen, terwijl dit in officiële (LEI/CBS-)berekeningen vaak niet gebeurt.

De inventarisatie van de bedrijfsgegevens is uitgebreider dan strikt nodig was om de geformuleerde hypothesen te toetsen. Dit is gebeurd om een completer beeld van de desbetreffende bedrijven te kunnen schetsen. De verzamelde gegevens zijn vrij "hard" in vergelijking met meningen en overwegingen. Onnauwkeurigheden kunnen zijn ontstaan doordat de gegevens mondeling zijn verzameld en door afrondingsfouten.

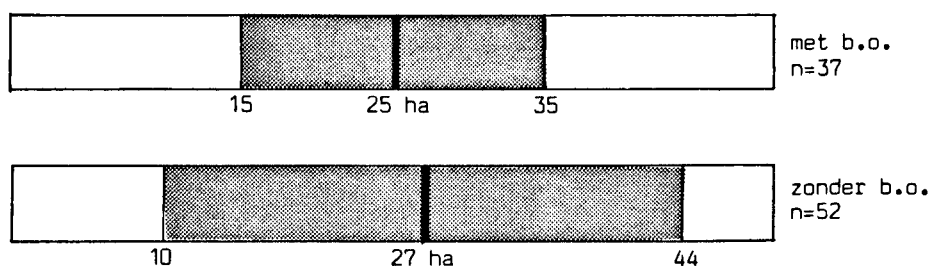
In 6.2 kwamen de bedrijfshoofden en de arbeidssituatie op de bedrijven aan de orde. In deze paragraaf worden achtereenvolgens behandeld:

- grond: bedrijfsgrootte, eigendom en pacht, planologische bestemming, verkaveling, ontwatering en bereikbaarheid;
- vee;
- bedrijfsgebouwen;
- bedrijfsvoering;
- bedrijfsontwikkeling.

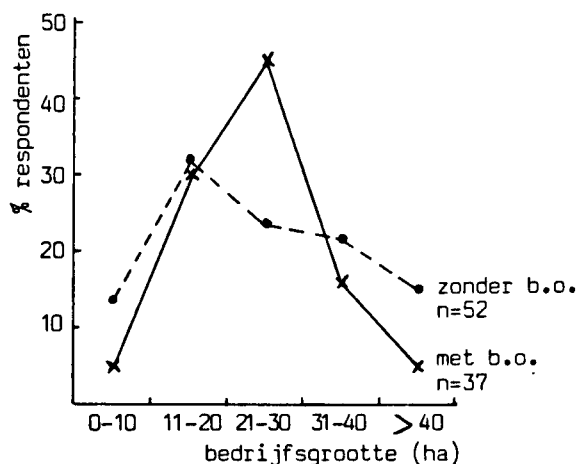
6.3.2 Grond, vee en gebouwen

Grond

Tesamen hebben de 89 respondenten 2.356 ha grond in gebruik. Gemiddeld per bedrijf is dat 26 ha. Figuur 6 geeft de gemiddelde bedrijfs grootte van respondenten met en zonder beheersovereenkomst. Figuur 7 geeft een preciezer beeld van de verdeling van de respondenten over de verschillende oppervlakteklassen.

Figuur 6. *Bedrijfs grootte van respondenten met en zonder beheersovereenkomst; gemiddelde en spreiding.*

Figuur 7. *Verdeling over bedrijfs grootteklassen van respondenten met en zonder beheersovereenkomst.*

Het verschil in gemiddelde bedrijfs grootte tussen de groepen met en zonder beheersovereenkomst is gering en niet significant: bedrijven met beheersovereenkomst zijn *gemiddeld* nauwelijks kleiner dan bedrijven zonder. Maar de spreiding is bij de respondenten met beheersovereenkomst wel significant kleiner dan bij respondenten zonder. Met andere woorden:

bedrijven met beheersovereenkomst vindt men vooral in de middenklasse (20 - 30 ha, modale bedrijven), terwijl er onder de bedrijven zonder beheersovereenkomst veel meer extreme (zowel grote als kleine) bedrijven zijn.

Kijken we naar de verschillende deelgebieden, dan valt op dat in het Ilperveld en in Waterland-Oost-Zuid de bedrijven gemiddeld het grootst zijn (29 respectievelijk 30 ha) en in het Oostzanerveld het kleinst (21 ha).

Eigendom, pacht en éénjarige grond

De 2.356 ha die de respondenten gezamenlijk in gebruik hebben, is als volgt verdeeld:

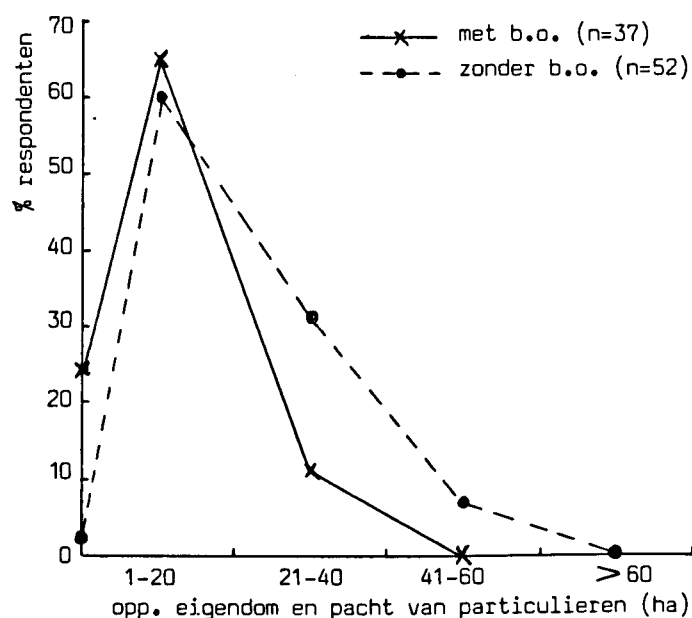
	ha	%
- eigendom	822	35
- zesjarige pacht van natuurbescherming zonder beperkingen	209	9
- zesjarige pacht van natuurbescherming met beperkingen	455	19
- zesjarige pacht van particulieren	488	21
- éénjarige pacht van natuurbescherming	142	6
- éénjarige pacht van BBL	58	2
- huur per seizoen, gebruik om niet	198	8

Tussen bovenstaande categorieën grond bestaan verschillen in betekenis voor het bedrijf. Eigendom en zesjarig pacht van particulieren zijn het meest zeker wat betreft het gebruik in de toekomst. Pacht van natuurbescherming op zesjarige basis zal men niet zo snel kwijtraken, maar bij het grootste deel van de grond die de natuurbescherming uitgeeft zijn beperkingen opgenomen in het pachtcontract. Bovendien kunnen in het contract alsnog beperkingen worden opgenomen. Bij éénjarige grond speelt de onzekerheid of men de grond voor langere tijd kan blijven gebruiken een hoofdrol. Bij het maken van toekomstplannen kan men niet op deze grond rekenen, men kan er geen investeringen op baseren.

Tabel 15 geeft de gemiddelde oppervlakten eigendom en zesjarige pacht van particulieren, evenals het percentage dat deze grond uitmaakt van de totale oppervlakte. Figuur 8 geeft de verdeling van de respondenten over de verschillende oppervlakteklassen. In de figuur is het aantal ha in eigendom samengevoegd met het aantal ha in zesjarige pacht van particulieren, omdat de "gebruikszekerheid" hiervan sterk overeenkomt.

Tabel 15. *Oppervlakte in eigendom en zesjarige pacht van particulieren voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.*

		totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
eigendom	gem. opp. (ha)	10	6	12
	gem. % van bedrijf	38	22	48
zesjarige pacht	gem. opp. (ha)	5	3	7
	gem. % van bedrijf	19	12	24
eigendom + zesjarige pacht	gem. opp. (ha)	15	9	19
	gem. % van bedrijf	58	37	72

Figuur 8. *Percentage respondent met en zonder beheersovereenkomst naar het aantal ha eigendom en/of pacht van particulieren per bedrijf.*

Boeren met beheersovereenkomst blijken gemiddeld een kleiner percentage van hun bedrijfsoppervlakte in eigendom en/of zesjarige pacht van particulieren te hebben.

In totaal pachten 55 respondenten tezamen 664 ha van natuurbescherming op zesjarige basis: 31% zonder beperkende bepalingen in het pachtcontract, 69% met. Het grootste deel van de pacht van natuurbeschermingsorganisaties kent dus beperkingen in het contract: in het algemeen is in de pachtcontracten van SBB en Noordhollands Landschap een maaidatum van 15 juni opgenomen. In de contracten van Natuurmonumenten (voornamelijk in het Wormer- en Jisperveld) zijn geen beperkingen opgenomen.

OVERZICHT PACTCONTRACTEN NATUURBESCHERMING IN WATERLAND

	zesjarige contracten		éénjarige contracten		
<u>Staatsbosbeheer</u>	maaidatum 15 juni	niet maaien en weiden voor 15 juni	niet maaien en weiden voor:		
			8 juni	15 juni	22 juni
<u>Noordhollands Landschap</u>	maaidatum 15 juni		niet maaien voor 15 juni		
			geen beweiding voor maaidatum	beweiding met 2 g.v.e./ha tot maaidatum	
<u>Natuurmonumenten</u>	geen bepalingen		als bij NHL		

Opmerkingen bij schema:

1. Staatsbosbeheer verpacht gronden in Waterland-Oost, het Oostzanerveld en de Kalverpolder, het Noordhollands Landschap in het Ilperveld en Natuurmonumenten in het Wormer- en Jisperveld en de polder IJdoorn.
2. In 6.3.2 wordt gesproken van pacht van natuurbescherming "zonder beperkingen". Geheel ongeperkte pachtcontracten worden (behalve door NM) echter niet uitgegeven. Wel kan het zo zijn dat een deel van de bedrijfsoppervlakte contractueel is vrijgesteld van beperkingen.
3. In het schema zijn de belangrijkste pachtbepalingen vermeld. In een "standaard" natuurbeschermingscontract zijn bovendien bepalingen van het volgende type opgenomen:
 - geen voorjaarswerkzaamheden (rollen, eggen, slepen) van circa 15 maart tot aan de vastgestelde maaidatum;
 - geen chemische onkruidbestrijding;
 - verbod op scheuren van grasland.

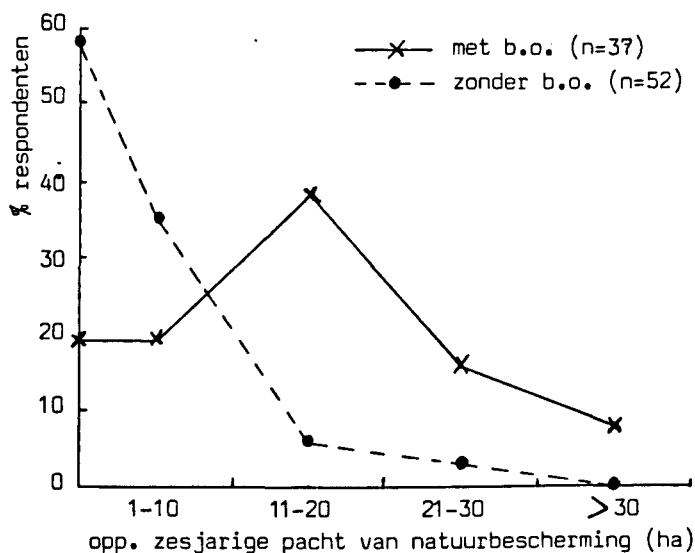
In éénjarige contracten kunnen eveneens de volgende bepalingen voorkomen:

 - geen gebruik van kunstmest;
 - verplicht opbrengen van stalmest voor 15 maart.
4. De zesjarige contracten van SBB bevatten meestal alleen een maaidatum. De zogenaamde hooilandcontracten (ook beweidingsverbod) betreffen slechts een gering deel van de verpachte oppervlakte.
5. Bij de éénjarige contracten van SBB is 15 juni de verreweg meest gebruikelijke maaidatum.
6. In geval van broedkolonies (Visdief, Zwarte Stern) kunnen incidenteel latere maaidata (bijv. 30 juni) worden overeengekomen.

Tabel 16 geeft de gemiddelde oppervlakte die de respondenten van natuurbescherming pachten en het percentage dat deze grond uitmaakt van de bedrijfsoppervlakte. Hierbij gaat het zowel om gepachte grond met als zonder beperkingen in het pachtcontract. Figuur 9 geeft de verdeling van de respondenten over de verschillende oppervlakteklassen.

Tabel 16. *Pacht van natuurbeschermingsorganisaties. Gemiddelde oppervlakte en percentage van bedrijf voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
gemiddelde oppervlakte (ha)	8	14	3
waarvan beperkt (ha)	5	10	2
gemiddeld % van bedrijf	31	55	13

Figuur 9. *Verdeling van de respondenten naar oppervlakte zesjarige pacht van natuurbescherming.*

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld een veel groter deel van hun bedrijfsoppervlakte op zesjarige basis van natuurbescherming te pachten dan respondenten zonder beheersovereenkomst. Dit verschil is significant ($p < 0,01$).

Vergelijken we de verschillende deelgebieden, dan blijkt de gemiddelde oppervlakte zesjarige pacht van natuurbescherming per bedrijf het grootst in het Ilperveld (11 ha), het Wormer- en Jisperveld (11 ha) en Waterland-

Oost-Noord (10 ha). De bedrijven in het Oostzanerveld hebben gemiddeld maar 2 ha zesjarige pacht van natuurbescherming per bedrijf.

Eénjarige grond

De éénjarige grond van een bedrijf vormt een aparte categorie. In zekere zin kan deze grond gelijk worden gesteld aan voeraankoop. De éénjarige grond wordt meestal niet meegenomen in de metellingen.

Tabel 17. *Eénjarige grond. Gemiddelde oppervlakte en percentage van bedrijfsoppervlakte voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
gemiddelde oppervlakte (ha)	5	3	6
gemiddeld % van bedrijf	19	12	22

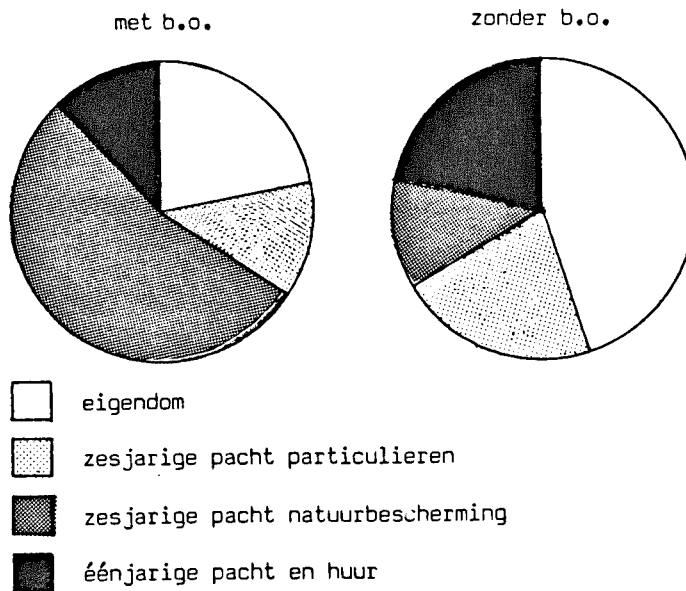
Respondenten met beheersovereenkomst hebben gemiddeld iets minder éénjarige grond in gebruik, maar dit verschil is niet significant ($p=0,10$). Dit laatste is een verrassend resultaat, gezien de hypothese van het Samenwerkingsverband dat bedrijven met relatief veel éénjarige grond eerder een beheersovereenkomst zullen afsluiten, onder andere uit angst hun grond kwijt te raken. Een verklaring zou kunnen zijn dat men op de éénjarige grond zelf geen beheersovereenkomsten kan afsluiten. Bij relatief veel éénjarige grond (onzekere toekomst) zal men op het overige deel van de bedrijfsoppervlakte niet zo gauw beperkingen nemen.

Figuur 10 geeft een samenvattend overzicht van de eigendoms- en pacht-situatie voor bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.

Grond met beperkingen

Een andere belangrijke variabele is de totale hoeveelheid grond met beperkingen per bedrijf. Naast zesjarige pacht van natuurbescherming met beperkingen wordt ook éénjarige grond met beperkingen gepacht van natuurbescherming en BBL. Hierbij is vooral het percentage dat deze grond uitmaakt van de totale bedrijfsoppervlakte belangrijk.

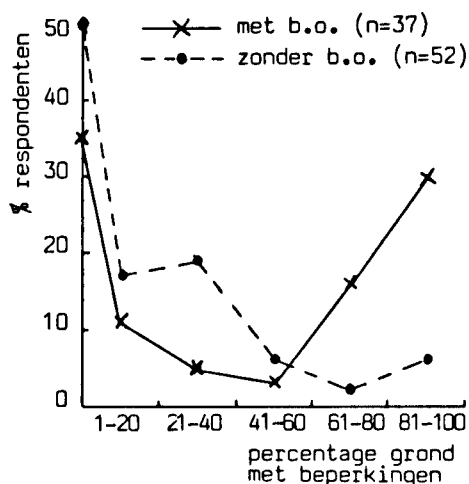
Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dat bedrijven met beheersovereenkomst vaker beperkingen hebben in het pachtcontract dan bedrij-

Figuur 10. *Overzicht van de eigendoms- en pachtsituatie van bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.*

ven zonder beheersovereenkomst. De reden hiervoor kan zijn dat men gewend is geraakt aan het werken met beperkingen ten gunste van de weidevogels. Bovendien kan men door het afsluiten van een beheersovereenkomst een vergoeding krijgen voor bijvoorbeeld een maaidatum van 15 juni, die reeds is opgenomen in het pachtcontract en waar men de bedrijfsvoering al op heeft afgestemd. Kortweg: men krijgt dan geld voor beperkingen die men toch al had.

De verschillen tussen respondenten met en zonder beheersovereenkomst wat betreft het aandeel van de beperkte grond per bedrijf zijn te vinden in figuur 11.

Figuur 11. *Percentage van bedrijfsoppervlakte met beperkingen. Verdeling van de respondenten met en zonder beheersovereenkomst naar percentageklassen.*

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld significant meer beperkte grond per bedrijf te pachten (52%) dan respondenten zonder (30%)($p < 0,01$). Ten dele is dit resultaat het gevolg van het feit dat de eerste groep gemiddeld ook een groter deel van de bedrijfsoppervlakte pacht van natuurbescherming.

Planologische bestemming

In Waterland is in totaal 3.745 ha Relatienotagebied aangewezen: 2.980 ha reservaat en 765 ha beheersgebied. De aanwijzing tot Relatienotagebied gebeurt in gebieden met hoge natuurlijk waarden waar de agrarische ontwikkeling vaak is achtergebleven bij de rest van Nederland. In Waterland hebben grote delen van de vaargebieden de bestemming reservaat- of beheersgebied: Wormer- en Jisperveld, Oostzanerveld, Watergangerveld (Varkensland), Ilperveld en Kalverpolder.

In de reservaatgebieden wordt een overgangsbeheer gevoerd. Het is de bedoeling dat te zijner tijd natuurbeschermingsorganisaties deze grond in eigen beheer nemen; het opkopen ervan is vaak al gebeurd. Beheersgebieden blijven in het algemeen in eigendom van de oorspronkelijke eigenaren, met de mogelijkheid om via het afsluiten van beheersovereenkomsten de bedrijfsvoering mede te richten op weidevogelbeheer.

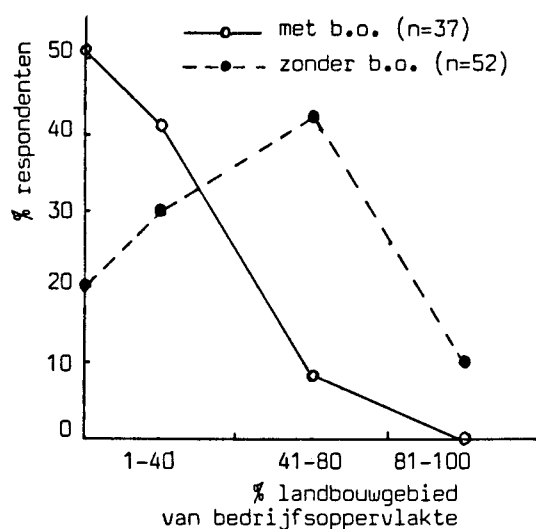
Tabel 18. *Verdeling van de grond over de verschillende bestemmingen.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
landbouwgebied (ha)	817	123	694
beheersgebied (ha)	394	189	205
reservaatgebied (ha)	1096	614	482

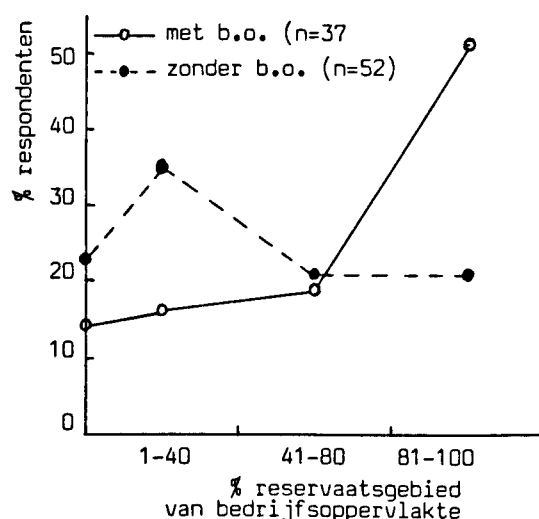
Tabel 19. *Gemiddelde oppervlakte landbouwgebied, beheersgebied en reservaatgebied per bedrijf.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
landbouwgebied (ha)	9	3	13
beheersgebied (ha)	4	5	4
reservaatgebied (ha)	12	17	9

Zoals blijkt uit de tabellen 18 en 19 hebben respondenten met beheersovereenkomst gemiddeld significant meer grond in gebruik met bestemming reservaatgebied ($p < 0,01$) en minder grond met bestemming landbouwgebied dan respondenten zonder beheersovereenkomst ($p < 0,01$). Dit komt ook naar voren uit de figuren 12 en 13, waarin het percentage landbouw-, dan wel reservaatgrond van de totale bedrijfsoppervlakte wordt weergegeven.

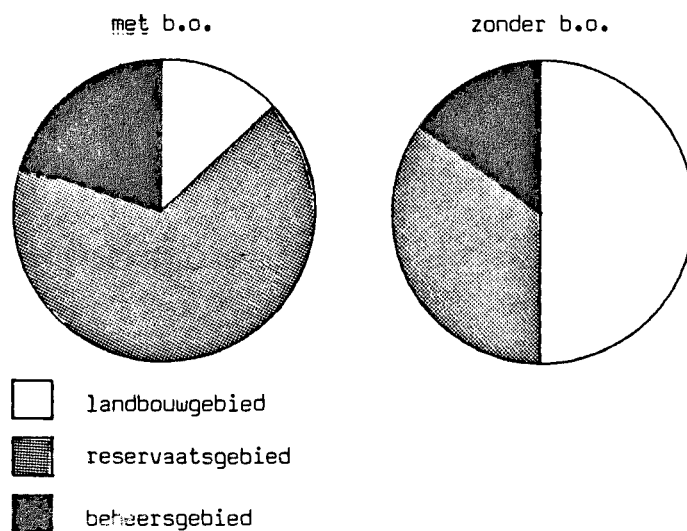

Figuur 12. Grond met bestemming landbouwgebied als percentage van bedrijfsoppervlakte. Verdeling van het percentage respondenten naar percentageklasse.

Figuur 13. Grond met bestemming reservaatgebied als percentage van bedrijfsoppervlakte. Verdeling van het percentage respondenten naar percentageklasse.

Figuur 14 geeft een visueel overzicht van de planologische bestemming van de grond van bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.

Figuur 14. *Overzicht van de planologische bestemming van de grond van bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.*

Het aantal ha landbouwgebied per bedrijf blijkt het grootst bij de respondenten in het Oostzanerveld (gemiddeld 10 ha) en in Waterland-Oost-Zuid (gemiddeld 14 ha). De respondenten in de Kalverpolder en in het Ilperveld hebben het grootste aantal ha reservaatgebied per bedrijf: respectievelijk gemiddeld 22 en 17 ha.

Relatienotagegebied

In totaal is er 1.490 ha Relatienotagegebied in gebruik bij de respondenten. Niet op al deze grond kan een beheersovereenkomst worden afgesloten. Op gronden die pachtvrij zijn gekomen na 1 december 1977 kan dit niet. Deze worden door de natuurbescherming op éénjarige basis in pacht uitgegeven.

Aan éénjarige grond is bij de respondenten in gebruik:

- éénjarig van natuurbeschermingsorganisaties	139 ha
- éénjarig van BBL (alleen in beheersgebied)	7 ha
- éénjarig van particulieren	86 ha
Totaal	<u>232 ha</u>

Er kan door de respondenten dus in principe op $1.490 - 232 = 1.258$ ha een beheersovereenkomst worden afgesloten. Door de 37 respondenten zijn

beheersovereenkomsten afgesloten voor totaal 677 ha (52%). Hierbij moet worden bedacht dat in de respons boeren met een beheersovereenkomst zijn oververtegenwoordigd (zie hoofdstuk 5). Men mag hieruit dus niet concluderen dat in heel Waterland voor de helft van de mogelijke oppervlakte beheersovereenkomsten zijn afgesloten.

Op grond van de door de respondenten verstrekte gegevens is per bedrijf de oppervlakte berekend waarop men mogelijkwijs een beheersovereenkomst kan afsluiten en het deel dat deze grond uitmaakt van de totale bedrijfsoppervlakte. Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dat boeren met een klein deel van hun bedrijf in Relatienotagebied (dus met een klein deel van het bedrijf waarvoor een beheersovereenkomst mogelijk is) eerder een beheersovereenkomst zullen afsluiten dan boeren met een groot deel van hun bedrijf in Relatienotagebied: op een klein deel van het bedrijf zijn de beperkende bepalingen beter inpasbaar en dus financieel aantrekkelijker.

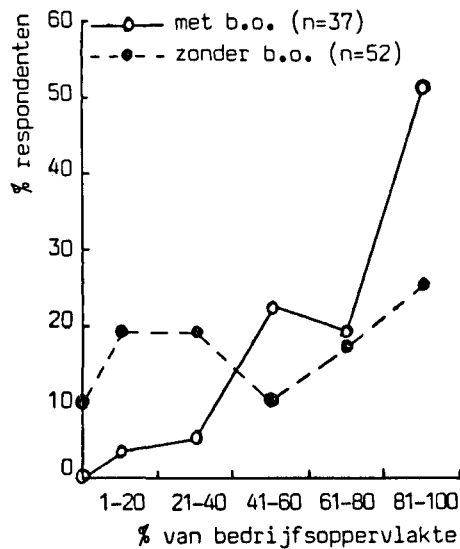
Kijken we naar de verschillende deelgebieden, dan blijkt het percentage Relatienotagebied per bedrijf het hoogst te zijn bij de respondenten in de Kalverpolder en in het Wormer- en Jisperveld: gemiddeld respectievelijk 92% en 78%.

Tabel 20. *Bedrijfsoppervlakte waarvoor men een beheersovereenkomst kan afsluiten.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
gemiddelde oppervlakte (ha)	14	20	10
gemiddeld % van bedrijf	54	79	37

Zowel uit tabel 20 als uit figuur 15 blijkt dat de respondenten met beheersovereenkomst gemiddeld een significant grotere oppervlakte grond in gebruik hebben waarvoor een beheersovereenkomst kan worden afgesloten ($p < 0,01$). Met andere woorden: respondenten met beheersovereenkomst *kunnen* ook over een relatief groot deel van hun bedrijf een beheersovereenkomst afsluiten. De hypothese van het Samenwerkingsverband dat tekenen vooral aantrekkelijk is voor bedrijven met slechts een klein deel van het bedrijf in Relatienotagebied moet dus worden verworpen.

Overigens zijn de bedrijven met zeer kleine snippers grond in Relatienotagebied niet opgenomen in de steekproef door de gehanteerde onder-

Figuur 15. *Verdeling van het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarover een beheersovereenkomst mogelijk is.*

grens van 3 ha grond in Relatienotagebied (hoofdstuk 4). Er bleken 5 respondenten te zijn die helemaal geen beheersovereenkomst kunnen afsluiten: 3 ervan hebben alleen éénjarige, de andere 2 helemaal geen grond in Relatienotagebied (steekproeffout).

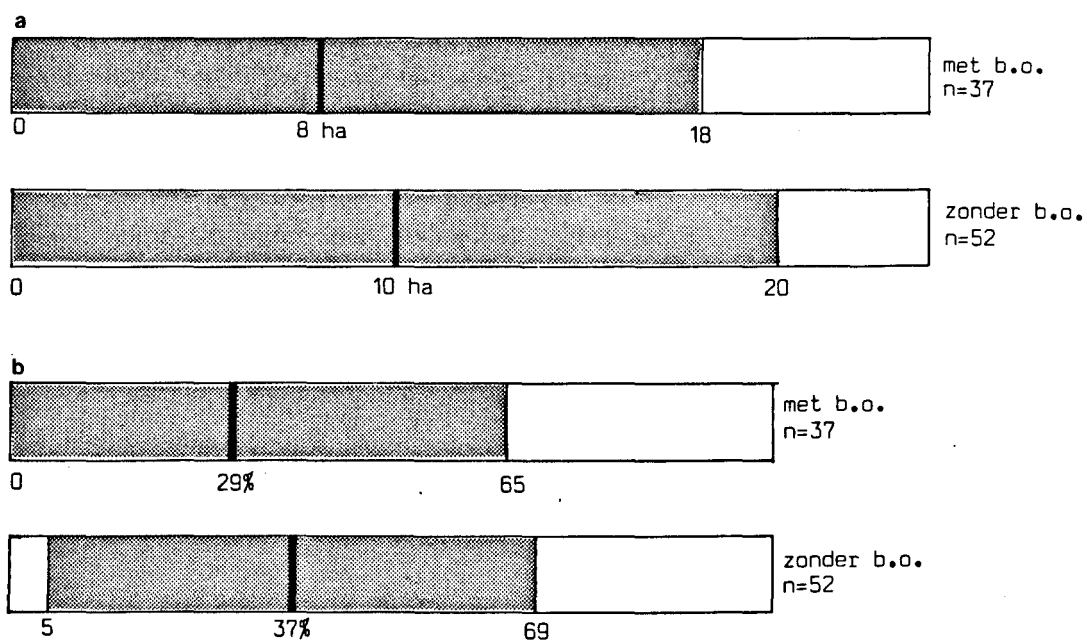
Verkaveling

De verkaveling van het land heeft een grote invloed op de arbeidssituatie van een bedrijf. Een landelijke norm na ruilverkaveling is bijvoorbeeld dat een bedrijf minstens 60% van het land rond de boerderij moet hebben liggen om te voldoen aan "moderne efficiëntie-eisen". Veel land verder van de boerderij af en op verschillende plaatsen betekent veel extra werk bij het verweiden en melken in de weideperiode en lange rijtijden op de trekker.

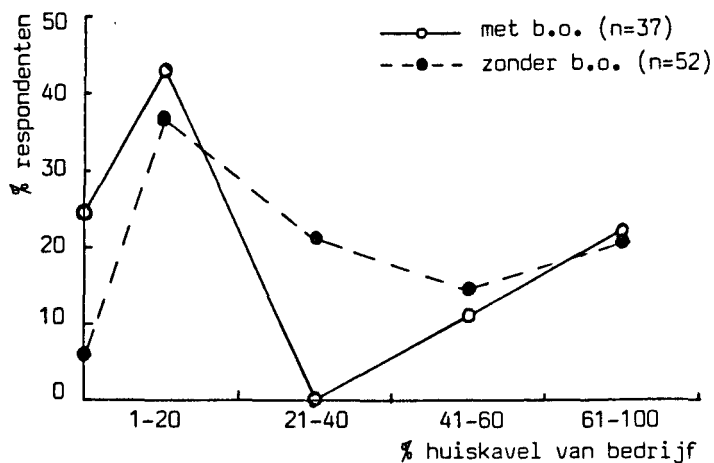
In de enquête is op verschillende manieren getracht te achterhalen hoe goed of slecht de verkaveling is op een bedrijf. Er is gevraagd wat de oppervlakte van de huiskavel is, en op hoeveel verschillende plaatsen en hoe ver weg de rest van het land ligt. Met opzet is niet gevraagd naar het aantal veldkavels, omdat deze term, vooral waar het vaarland betreft, verwarring teweeg brengt en daar bovendien niet op zijn plaats is. Percelen die onderling zijn verbonden door bruggen, dammen of direkt aansluiten zijn gerekend als één "plaats". Hieronder komt eerst de huiskavel aan de orde, daarna de rest van de bedrijfsoppervlakte.

Huiskavel

Figuur 16 geeft de gemiddelde oppervlakte van de huiskavel van respondenten met en zonder beheersovereenkomst en het gemiddelde percentage dat de huiskavel uitmaakt van de totale bedrijfsoppervlakte. Figuur 17 geeft de verdeling van de respondenten over de klassen van dit percentage.

Figuur 16. Oppervlakte huiskavel; absoluut (a) en als percentage van bedrijfsoppervlakte (b) voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

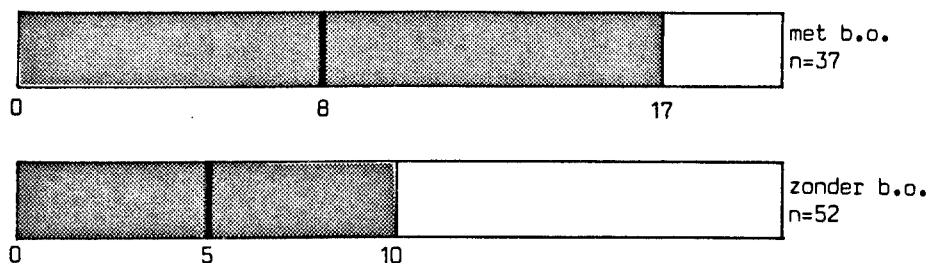

Figuur 17. Percentage respondenten met en zonder beheersovereenkomst naar het percentage dat de huiskavel uitmaakt van de bedrijfsomvang.

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld zowel absoluut als relatief een iets kleinere huiskavel te hebben. Het verschil is echter niet significant. Overigens valt op dat het gemiddelde percentage huiskavel voor beide groepen laag ligt vergeleken met de norm van 60%. In figuur 17 valt verder op dat respondenten met beheersovereenkomst vaker in het geheel geen huiskavel hebben (24%) dan respondenten zonder (6%). Van beide groepen blijken evenveel respondenten meer dan 60% van hun land als huiskavel te hebben. Hierbij moet worden opgemerkt dat bij 38% van de respondenten met beheersovereenkomst de huiskavel in Relatienotagebied ligt tegen 19% van de respondenten zonder beheersovereenkomst. De huiskavel vormt veelal de meest intensief gebruikte grond van het bedrijf en daardoor zijn beperkende bepalingen op de huiskavel moeilijker in te passen in de bedrijfsvoering dan beperkingen op de veldkavels.

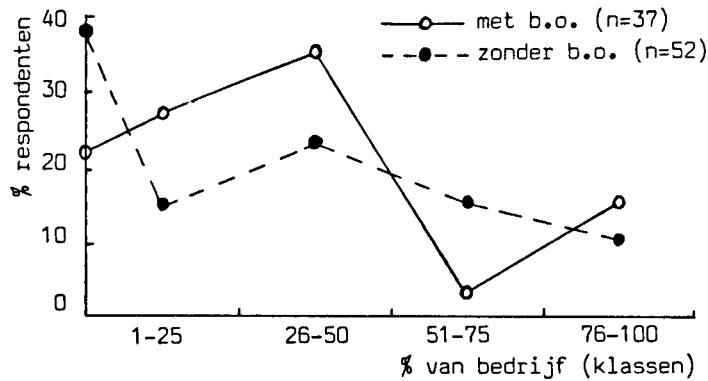
Rest van de bedrijfsoppervlakte

Letten we nu op de rest van de bedrijfsoppervlakte, dan blijken respondenten met beheersovereenkomst hun land gemiddeld op meer verschillende plaatsen te hebben liggen dan respondenten zonder beheersovereenkomst (figuur 18). Dit verschil is bijna significant ($p=0,07$).

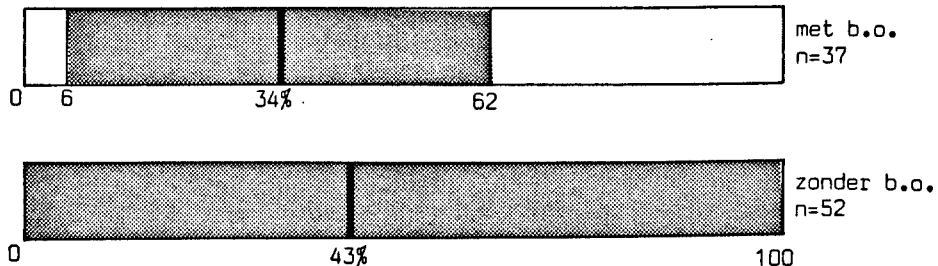

Figuur 18. Aantal plaatsen van de rest van het land voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

Naast het aantal veldkavels is de afstand van deze grond tot de bedrijfsgebouwen belangrijk: deze afstand zegt iets over de arbeid die nodig is om het land te gebruiken. In de enquête is gevraagd naar de oppervlakte land die verder weg ligt dan 1 km rijden of varen (figuur 19). De keuze voor de afstand van 1 km is arbitrair, maar bleek tijdens het afnemen van de enquête een praktisch goed hanteerbare maat te zijn. Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld een iets kleiner deel van hun bedrijf op meer dan 1 km afstand te hebben liggen dan res-

Figuur 19. Percentage respondent met en zonder beheersovereenkomst naar het percentage van de bedrijfsoppervlakte dat verder weg ligt dan 1 km.

Figuur 20. Grond verder weg dan 1 km van de boerderij. Percentage van de totale bedrijfsoppervlakte voor respondent met en zonder beheersovereenkomst.

pondenten zonder beheersovereenkomst, maar dit verschil is niet significant. Het verschil in spreiding (afwijking van dit gemiddelde) tussen de twee groepen is wel significant (zie ook figuur 20). De respondenten met beheersovereenkomst zijn relatief sterk vertegenwoordigd in de klasse 26 - 50% (dus rond het gemiddelde) terwijl de respondenten zonder beheersovereenkomst meer variantie vertonen. Wat verder opvalt is dat 22% van de respondenten met beheersovereenkomst in het geheel geen grond verder weg dan 1 km heeft tegen 37% van de respondenten zonder beheersovereenkomst.

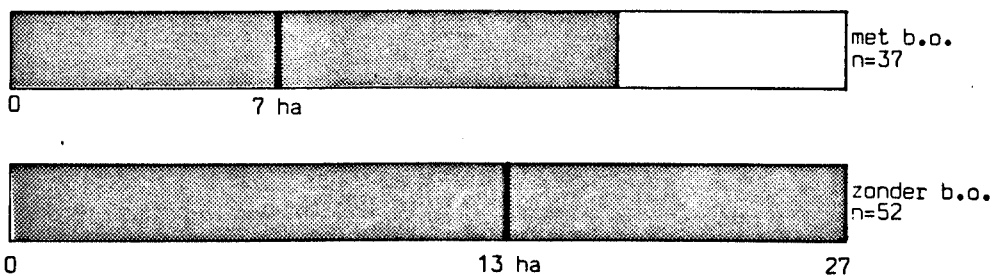
Samenvattend kan ten aanzien van de verkaveling worden geconcludeerd dat respondenten met beheersovereenkomst een slechtere verkaveling hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst: gemiddeld een kleinere huiskavel (absoluut en relatief), vaker helemaal geen huiskavel en de rest van het land op meer verschillende plaatsen. Alleen voor wat betreft de afstand tot de veldkavels is het verschil niet eenduidig.

Ontwatering

Bij ruilverkavelingen wordt meestal ook een diepere ontwatering voorgesteld. Een diepere ontwatering maakt een intensiever grondgebruik mogelijk: men kan in het voorjaar eerder het land op met (zwaardere) machines, de grasgroei komt eerder op gang en het vee kan eerder de wei in. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat een zeer diepe ontwatering in Waterland niet mogelijk is vanwege het bodemtype (veen, ondoorlatende lagen in de ondergrond).

Ook onderbemaling maakt een intensiever grondgebruik mogelijk. Bij de beperkingen in een beheersovereenkomst hoort echter ook het handhaven van een grondwaterstand niet lager dan 20 cm beneden het maaiveld (tot 1 juni). Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dan ook dat boeren met beheersovereenkomst minder onderbemalen land hebben dan boeren zonder beheersovereenkomst.

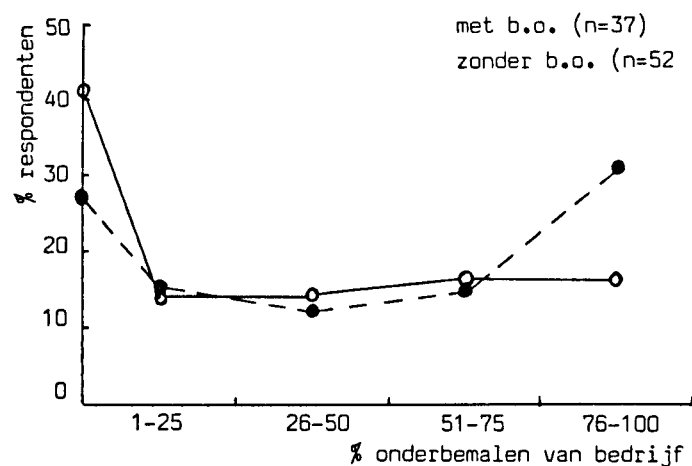
Figuur 21 geeft de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in onderbemaling en de spreiding daarin voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst. Figuur 22 geeft de klassenverdeling van het percentage dat de onderbemalen grond uitmaakt van de totale bedrijfsoppervlakte.

Figuur 21. *Oppervlakte in onderbemaling voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.*

Respondenten met beheersovereenkomst blijken inderdaad gemiddeld een significant kleiner gedeelte van hun bedrijfsoppervlakte in onderbemaling te hebben: gemiddeld respectievelijk 33% en 44% ($p=0,04$). Ook de spreiding verschilt significant. De hypothese is dus bevestigd.

In figuur 22 valt verder op dat 41% van de respondenten met beheersovereenkomst in het geheel geen onderbemalen land heeft tegen 27% van de respondenten zonder beheersovereenkomst. Op zich zeggen deze cijfers niet zoveel: niet-onderbemalen land kan toch goed zijn ontwaterd. Daarom

Figuur 22. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar het percentage onderbemalen van de bedrijfsoppervlakte.

is aan beide groepen respondenten gevraagd wat hun oordeel is over het peil van de ontwatering buiten de onderbemalen delen (tabel 21). Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld wat meer tevreden met het peil van de ontwatering op hun niet-onderbemalen land.

Tabel 21. Antwoorden op de vraag: "Wat vindt u van de % ontwatering buiten de onderbemaling?"

	totaal n=78	met b.o. n=33	zonder b.o. n=45
goed	41	46	38
matig	23	27	20
slecht	36	27	42
totaal	100	100	100

Toch mag men uit het voorgaande niet concluderen dat respondenten met beheersovereenkomst beter ontwaterd land hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst (minder hectaren onderbemaling, toch vaker tevreden). Op de droogmakerijen na is de grond in heel Waterland toch vrij nat. Een meer voor de hand liggende verklaring is dat respondenten met beheersovereenkomst zich hebben "neergelegd" bij de huidige ontwatering. Aangezien zij meer grond in reservaatgebied hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst kunnen zij ook niet veel hoop hebben op verbetering van de ontwatering: hieraan verandert in reservaatgebieden niets door de ruilverkaveling.

Verder bleek tijdens de enquête dat de opvattingen over het gewenste peil onder de boeren nogal uiteenloopt: veel (vooral oudere) boeren vrezden dat bij een diepe ontwatering het veen teveel inklinkt.

Vaarland

Typisch voor Waterland (en enkele andere gebieden in Nederland) is het voorkomen van vaarland: land dat alleen varend is te bereiken en vaak bestaat uit kleine, "los" liggende percelen. Vaarland kost veel extra arbeid ("vaarland is dubbel werk", zoals een boer ons zei); varen met vee, machines, mest en melk. Daarom wordt het vaak minder intensief gebruikt. Veel boeren met vaarland hebben getracht zelf hun situatie te verbeteren door het aanleggen van bruggen en/of dammen. De verwachting dat de ruilverkaveling verbetering zal brengen is gering.

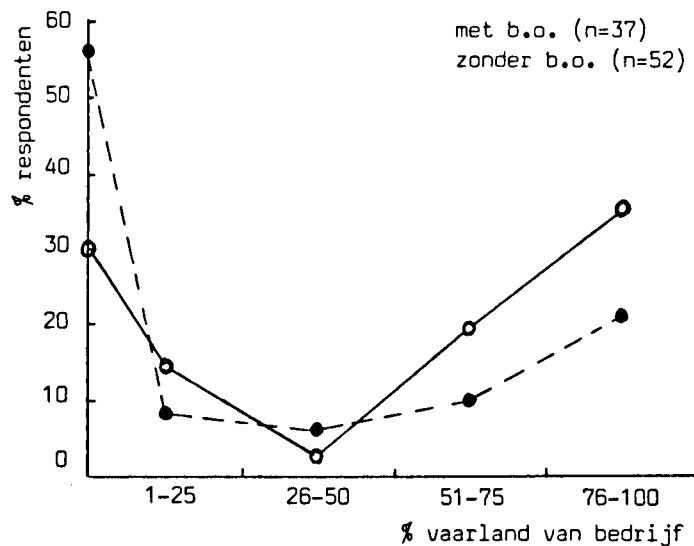
Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dat boeren met veel vaarland relatief vaak een beheersovereenkomst zullen afsluiten vanwege de hoge kosten die vaarland met zich meebrengt (veel arbeid) en de relatief lage opbrengsten.

Tabel 22. *Oppervlakte vaarland (absoluut en relatief) voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst en aantal plaatsen vaarland.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
gemiddelde oppervlakte (ha)	9	12	6
gemiddeld % van bedrijfsopp.	39	49	31
aantal plaatsen vaarland	5	7	3

Inderdaad blijken respondenten met beheersovereenkomst gemiddeld significant meer vaarland te hebben en op meer verschillende plaatsen dan respondenten zonder beheersovereenkomst ($p=0,01$). Het vaarland maakt ook een groter deel uit van de totale bedrijfsoppervlakte. De hypothese is dus bevestigd.

In figuur 23 valt op dat de middengroep (26 - 50% vaarland van het bedrijf) relatief klein is: boeren hebben òf veel òf weinig vaarland. Kennelijk is er sprake van een soort specialisatie. Als men weinig vaarland heeft (tot circa 1/3 van de bedrijfsoppervlakte) kan men dit gebruiken als hooiland of voor het jongvee. Heeft men vrij veel vaarland, dan

Figuur 23. *Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar het percentage vaarland van de bedrijfsoppervlakte.*

zal men ook eerder het bedrijf met vaarland uitbreiden, omdat men hierop is ingesteld wat betreft machines, boten, etc.

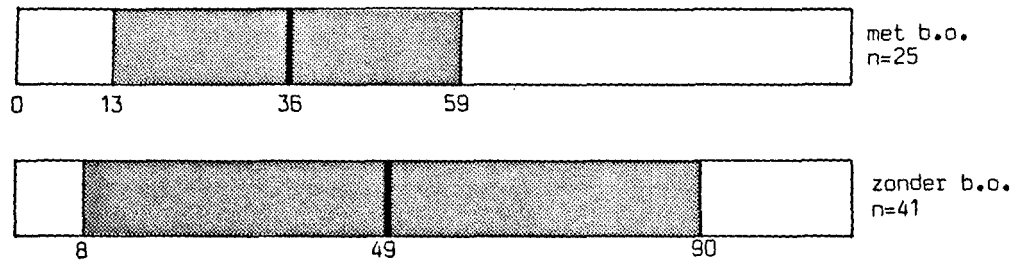
De oppervlakte vaarland per bedrijf is het grootst bij de respondentent in de Kalverpolder en het Ilperveld: gemiddeld respectievelijk 22 en 17 ha. Ook in het Wormer- en Jisperveld is veel vaarland: gemiddeld 15 ha per bedrijf.

Vee

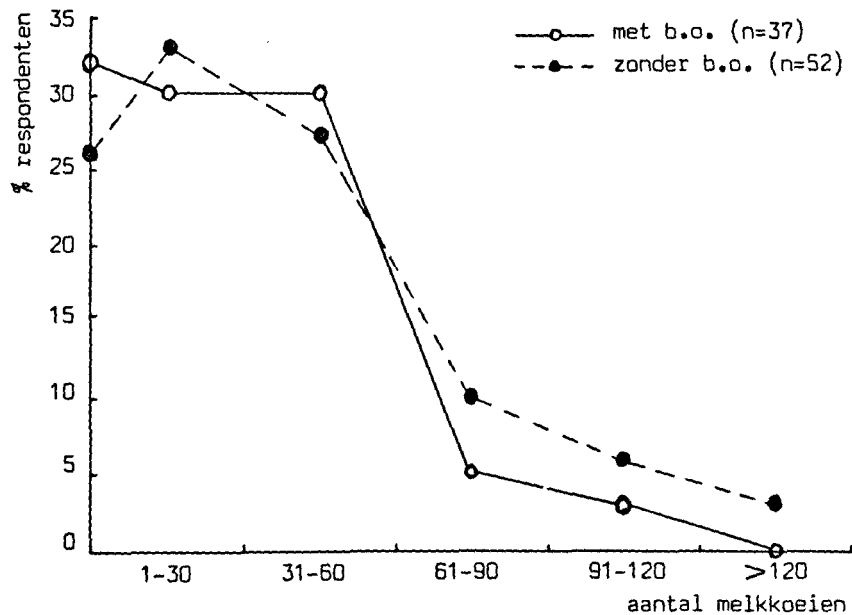
Naast de verkaveling is ook de samenstelling van de veestapel van belang voor de beslissing wel/geen beheersovereenkomst. Hierna volgen de resultaten van de desbetreffende inventarisatie. Gevraagd is naar het aantal melkkoeien, vetweiders, jongvee en schapen en het ingeschaarde vee van anderen. Ook wordt aandacht besteed aan de melkproductie en aan de invloed van een beheersovereenkomst op zowel de veestapel als de melkproductie.

Melkkoeien

Van de 89 respondentent hebben er 23 (26%) geen melkkoeien (meer); zij hebben alleen jongvee of schapen vee van anderen in. Het absolute aantal koeien per bedrijf loopt uiteen van 2 tot 210. Figuur 24 geeft het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf voor respondentent met en zonder beheersovereenkomst en de spreiding hierin. Figuur 25 geeft de verdeling van de respondentent over de verschillende klassen.

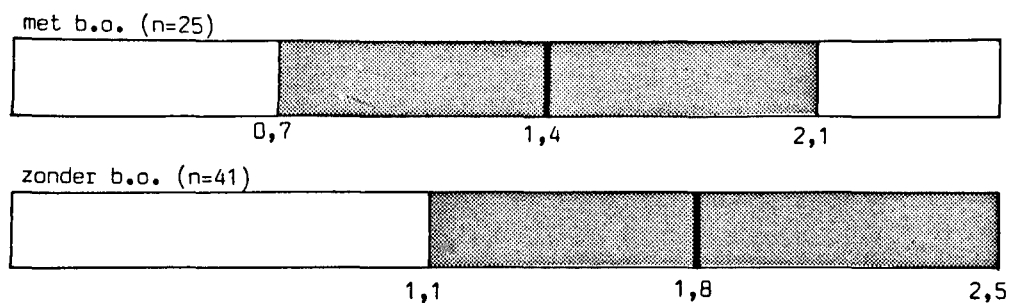
Figuur 24. Aantal melkkoeien per bedrijf voor de respondenten met en zonder beheersovereenkomst. Bedrijven zonder melkkoeien niet meegerekend.

Figuur 25. Percentage respondententen met en zonder beheersovereenkomst naar het aantal melkkoeien per bedrijf.

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld minder melkkoeien te hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst. Dit verschil is vrijwel significant ($p=0,07$). Van de respondenten met beheersovereenkomst heeft 32% in het geheel geen melkkoeien tegen 21% van de respondenten zonder beheersovereenkomst (figuur 25). De klasse zonder melkkoeien wordt hoofdzakelijk gevormd door de nevenberoepers onder de respondenten: zij hebben gemiddeld slechts 0,16 melkkoe per bedrijf. De hoofdberoepers hebben gemiddeld 38 melkkoeien.

De bedrijven met de meeste melkkoeien vinden we in Waterland-Oost-Zuid en in het Ilperveld: gemiddeld 42 melkkoeien per bedrijf. De respondenten in de Kalverpolder hebben gemiddeld slechts 3 melkkoeien per bedrijf. Belangrijker dan het absolute aantal koeien is het aantal melkkoeien per hectare (figuur 26).

Figuur 26. Aantal melkkoeien per ha voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

Een andere veel gebruikte maat voor de veebezetting is het aantal grootvee-eenheden per ha (tabel 23). Hierbij worden naast de melkkoeien de vetweiders, het jongvee en de schapen meegerekend. Gehanteerd is de volgende formule:

$$\text{Aantal g.v.e.} = 1 \times \text{melkkoeien} + 0,87 \times \text{vetweiders} + 0,39 \times \text{jongvee} + 0,1 \times \text{schapen}$$

Opgemerkt moet worden dat dit een vrij grove formule is: hoog-productieve koeien worden net zo zwaar gerekend als minder productieve.

Tabel 23. Aantal grootvee-eenheden per hectare voor alle bedrijven en voor bedrijven met melkvee, de laatste groep inclusief en exclusief éénjarige grond.

	met b.o.	zonder b.o.
alle bedrijven (n=89)	1,4 (n=37)	1,7 (n=52)
melkveebedrijven (n=66)	inclusief éénjarige grond	1,9 (n=25)
	exclusief éénjarige grond	2,2
		2,9

Respondenten zonder beheersovereenkomst blijken dus gemiddeld meer melkkoeien en meer g.v.e. per ha te hebben dan respondenten met beheersovereenkomst, maar het verschil tussen beide groepen is niet significant.

Melkproductie

De melkgift vormt op het melkveehouderijbedrijf de belangrijkste inkomstenbron; hierop zijn ook alle andere bedrijfsfactoren afgestemd. Naast de 23 respondenten zonder melkkoeien gaven bij de vraag naar de gemiddelde melkgift per koe per jaar 4 respondenten te kennen alleen te melken voor eigen gebruik. Deze respondenten zijn in de onderstaande berekeningen niet opgenomen. De opgegeven gemiddelde melkgiften per koe per jaar lopen uiteen van 4.000 tot 7.000 kg.

Tabel 24. Gemiddelde melkgift per koe per jaar voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

	totaal n=60	met b.o. n=24	zonder b.o. n=36
gem. melkgift (kg per koe per jaar)	5347	5254	5411
gemiddelde spreiding (s)	725	753	707

Tabel 25. Melkproductie per bedrijf per jaar voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

	totaal n=60	met b.o. n=24	zonder b.o. n=36
gem. melkproductie per bedrijf (kg per jaar) *	258.470	202.733	295.628
gemiddelde spreiding (s)	195.000	137.000	234.000

* Genoemde waarden zijn waarschijnlijk te hoog omdat:

- de jaarlijkse melkgift per koe door boeren vaak te hoog wordt ingeschat;
- bij opgave van het aantal melkkoeien vaak het hoogste jaarlijkse aantal wordt genoemd.

Bij berekening van de melkproductie per bedrijf versterken deze onnauwkeurigheden elkaar.

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld een lagere melkgift per koe per jaar te hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst, dit verschil is niet significant. Wel bijna significant ($p=0,08$) is het verschil tussen beide groepen in melkproductie per bedrijf per jaar. Het verschil in spreiding in melkproductie per bedrijf is zeer significant ($p<0,01$), wat betekent dat ook hier de respondenten zonder beheersovereenkomst zowel vaker in de lagere als in de hogere klassen zijn te vinden.

Het beeld dat tot zover uit de bedrijfsgegevens komt is dat de respondenten met beheersovereenkomst een meer homogene, modale groep bedrijven vormen dan de groep zonder beheersovereenkomst. De meest intensieve bedrijven hebben geen beheersovereenkomst afgesloten.

Zowel aan de respondenten met als zonder beheersovereenkomst is gevraagd of men denkt dat met een beheersovereenkomst de melkgift op peil is te houden (tabel 26).

Bij het antwoord "ja" maakt 33% van de respondenten met en 13% van de respondenten zonder beheersovereenkomst de restrictie: "met meer kracht-

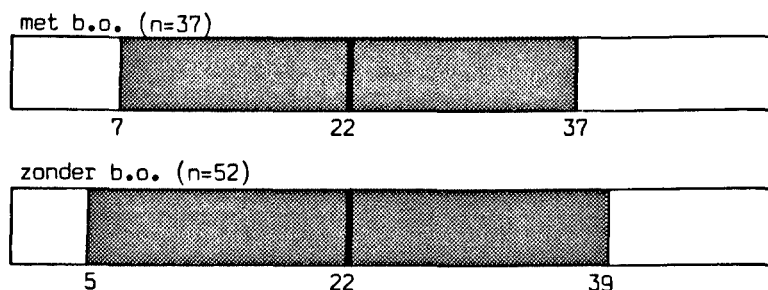
Tabel 26. Antwoorden op de vraag: "Is met een beheers-
% overeenkomst uw melkgift op peil te houden?"

	totaal n=63	met b.o. n=24	zonder b.o. n=39
ja	62	92	45
nee	27	0	45
geen mening	11	8	10
totaal	100	100	100

of ruwvoer". Opvallend is dat de respondenten met beheersovereenkomst duidelijk positiever antwoorden op deze vraag dan respondenten zonder, ook al kon men op het tijdstip van de enquête nog geen balans opmaken van het effect van de beheersovereenkomst. Een verklaring hiervoor kan zijn, dat voor de respondenten die een beheersovereenkomst hebben afgesloten de beperkende bepalingen beter aansluiten bij de bedrijfsvoering voordien dan bij respondenten zonder beheersovereenkomst.

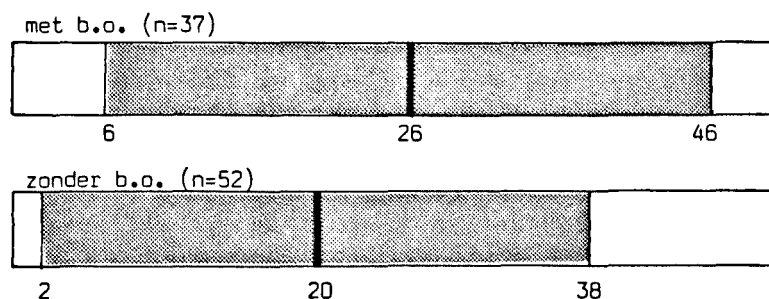
Jongvee en schapen

Naast melkkoeien maken ook jongvee (pinken en kalveren) en schapen deel uit van de veestapel op een bedrijf. Figuur 27 geeft het gemiddeld aantal stuks jongvee per bedrijf, figuur 28 het gemiddeld aantal schapen voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

Figuur 27. Aantal stuks jongvee per bedrijf voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld niet meer of minder stuks jongvee per bedrijf te hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst. Het aantal schapen is iets groter, maar dit verschil is niet significant.

Figuur 28. Aantal schapen per bedrijf voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst.

De verwachting is dat het afsluiten van een beheersovereenkomst gevolgen zal hebben voor de veestapel. Ten eerste is in elke beheersovereenkomst een beweidingsbeperking opgenomen. Ten tweede blijkt uit een onderzoek in de Eilandspolder (Van de Laak 1982) dat veel boeren met een beheersovereenkomst hun schapen hebben weggedaan.

Aan de 37 respondenten met beheersovereenkomst is gevraagd of zij verwachten hun veestapel te moeten aanpassen door de beheersovereenkomst (tabel 27).

Tabel 27. Antwoorden op de vraag: "Heeft u door de beheersovereenkomst uw veestapel aan moeten passen of verwacht u dit?"

%	
16	al gedaan
11	verwacht van wel
70	verwacht van niet
3	geen mening
	totaal 100

De meeste respondenten (70%) voorzien geen verandering in hun veestapel. De vraag hierbij is of de boeren de gevolgen nog niet kunnen overzien (en te optimistisch zijn) of dat het resultaat is te verklaren uit het feit dat de beheersovereenkomst in het algemeen weinig ingrijpende veranderingen vergt in de bedrijfsvoering, dus ook in de veestapel (veebezetting).

Inschaarbedrijven

Inschaarbedrijven zijn bedrijven met weinig vee, die hun inkomen halen

uit het inscharen van vee van anderen. Onder de respondenten met beheersovereenkomst bevonden zich 6 inschaarbedrijven (16%), onder de respondenten zonder beheersovereenkomst waren er 9 inschaarbedrijven (17%). Als norm is gehanteerd het inscharen van vee bij 5 of minder eigen melkkoeien.

Overigens scharen bedrijven met meer dan 5 eigen melkkoeien ook wel eens vee van anderen in als de eigen veebezetting erg laag is. Heeft men een hoge veebezetting en zit men dus relatief krap in de grond, dan bestaat de mogelijkheid jongvee en/of vetweiders bij anderen in de kost te doen.

Tabel 28. Antwoorden op de vraag: "Doet u wel eens vee bij anderen in de kost?"

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
altijd	20	5	23
vaak	1	-	2
soms	7	3	10
nooit	76	92	65
totaal	100	100	100

Tabel 29. Antwoorden op de vraag: "Schaart u wel eens vee van anderen in?"

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
altijd	20	24	17
vaak	3	3	4
soms	1	-	2
nooit	75	73	77
totaal	100	100	100

Respondenten met beheersovereenkomst blijken minder vaak vee bij anderen in de kost te doen en dus ruimer in hun grond te zitten dan respondenten zonder beheersovereenkomst. Er is geen verschil tussen beide groepen wat betreft het inscharen van *andermans* vee.

Bedrijfsgebouwen

Naast de stal(len) voor het melkvee horen bij de bedrijfsgebouwen stal-

len voor het jongvee en de schapen, evenals schuren voor de werktuigen. Beide laatste zijn in het onderzoek echter verder buiten beschouwing gelaten, behalve waar het gaat om pas gebouwde stallen of schuren of bouwplannen daarvoor (dit komt later).

De bedrijfsgebouwen bepalen mede de arbeidssituatie op het bedrijf: alle melkkoeien in één stal werkt bijvoorbeeld bij binnen melken efficiënter dan als de beesten verspreid staan over 2 of 3 stallen. De Noordhollandse stal is het oudste staltype. Probleem hierbij is dat de koeien met de kop naar de muur staan en het voer vóór de koeien moet worden gebracht. In een Zuidhollandse stal staan de koeien met de kop naar het midden van de stal. Nadeel hierbij is, evenals bij de Noordhollandse stal, dat men bij het melken binnen (melkstellen naar koeien toe) niet rechtop kan staan zoals in de melkput van een ligboxenstal (koeien naar melkstellen toe).

Tabel 30. Aantal stallen voor melkvee.

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
geen	8	11	4
een	55	51	58
twee	27	27	27
meer dan twee	11	11	11
totaal	100	100	100

Tabel 31. Staltype eerste (belangrijkste) stal.

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
Noordhollandse stal	40	42	38
Zuidhollandse stal	44	49	38
ligboxenstal	17	9	24
totaal	100	100	100

Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld niet meer of minder stallen voor het melkvee te hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst. Wel valt in tabel 31 op dat de ligboxenstal als hoofdstal vooral wordt aangetroffen bij respondenten zonder beheersovereen-

komst. Als tweede stal hebben de respondenten met beheersovereenkomst relatief vaak een Noordhollandse stal.

Tabel 32. *Staltype tweede stal.*

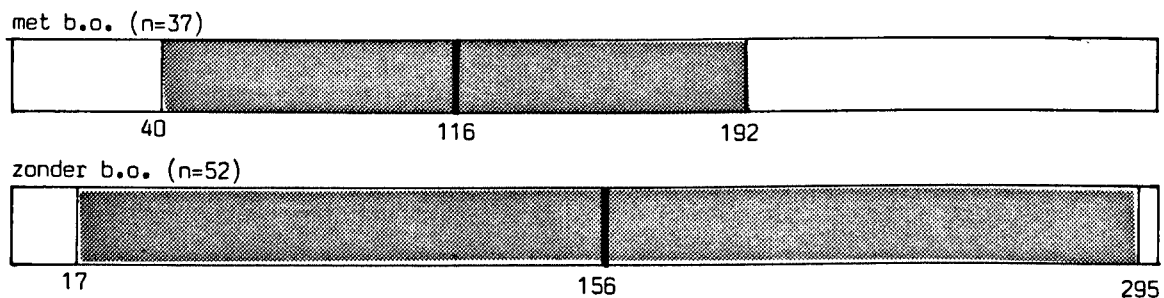
%	totaal n=21	met b.o. n=8	zonder b.o. n=13
Noordhollandse stal	55	63	46
Zuidhollandse stal	42	38	46
ligboxenstal	4	-	8
totaal	100	100	100

Standaardbedrijfseenheden

In het begin van deze paragraaf kwam de gemiddelde bedrijfsgrootte van beide groepen respondenten aan de orde. Een veelgebruikte maat om de bedrijfsomvang in zijn geheel te typeren is het aantal standaardbedrijfseenheden (s.b.e.) per bedrijf. De volgende formule is gehanteerd:

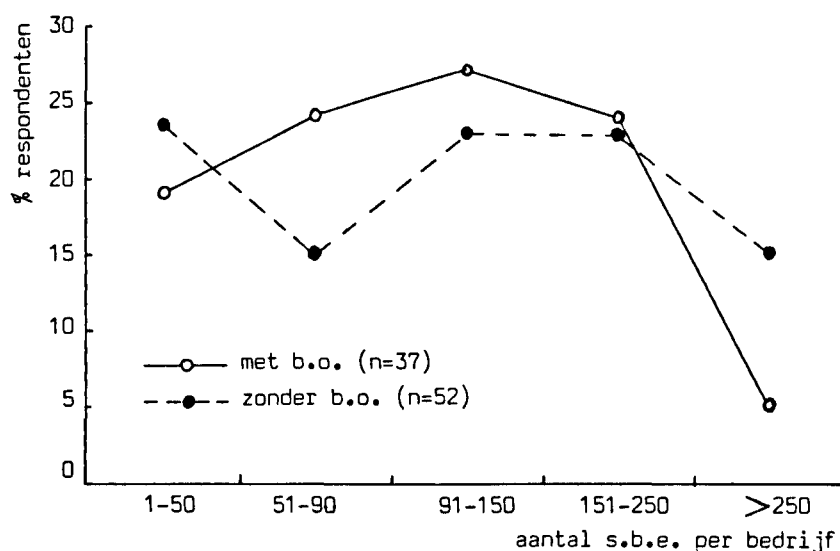
Aantal s.b.e. = 1,1 x bedrijfsoppervlakte (ha) + 2,55 x aantal melkkoeien + 0,6 x aantal vetweiders + 0,8 x aantal stuks jongvee + 0,3 x schapen.

Figuur 29 geeft het gemiddeld aantal van de respondenten met en zonder beheersovereenkomst en de spreiding hierin. Figuur 30 geeft de verdeling van de respondenten over de s.b.e.-klassen.

Figuur 29. *Aantal s.b.e. per bedrijf voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst, gemiddelde en spreiding.*

Evenals bij de bedrijfsgrootte in hectaren blijkt ook bij het aantal s.b.e. per bedrijf dat niet het gemiddeld aantal significant verschilt voor de groepen met en zonder beheersovereenkomst, maar wel de spreiding. Met andere woorden: ook hier vertonen de respondenten met beheersovereenkomst minder variantie dan de respondenten zonder. Kijken we naar

Figuur 30. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar het aantal s.b.e. per bedrijf.

de verschillende deelgebieden dan blijken de respondentent in Waterland-Oost-Zuid en het Ilperveld gemiddeld het grootste aantal s.b.e. per bedrijf te hebben: respectievelijk 166 en 167. De bedrijven in de Kalverpolder hebben het kleinste aantal s.b.e. per bedrijf: gemiddeld 62. Ook bij de berekening van het aantal s.b.e. per bedrijf is de éénjarige grond meegenomen in de berekeningen. Laten we deze grond buiten beschouwing, dan worden de getallen vanzelfsprekend wat lager, maar de verhouding tussen de twee groepen blijft vrijwel gelijk.

6.3.3 Bedrijfsvoering

In de vorige paragraaf zijn de bedrijfsgegevens behandeld voor wat betreft grond, vee, gebouwen, ontwatering en verkaveling. Onder de bedrijfsvoering verstaan we hier de manier waarop de bovenstaande factoren op elkaar worden afgestemd. Het vee moet in het weideseizoen (mei - oktober, afhankelijk van het weer) permanent kunnen beschikken over voldoende goed gras, terwijl in dezelfde periode ruwvoer voor de winter moet worden gewonnen.

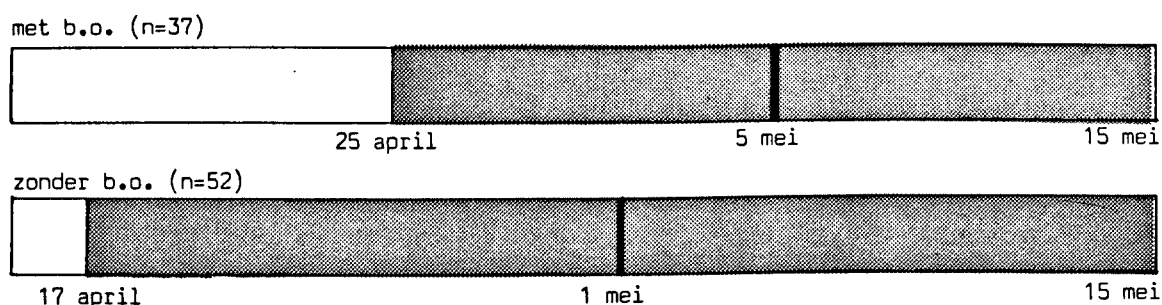
In relatie tot het afsluiten van beheersovereenkomsten is vooral het graslandgebruik in het voorjaar van belang. Aan rollen en slepen is in de enquête geen aandacht besteed, omdat er een vrij grote eensgezindheid bestaat over de nadelige gevolgen hiervan voor legsels. Deze paragraaf behandelt de beweiding en het maaien in het voorjaar.

Het weideseizoen begint als de koeien voor het eerst naar buiten gaan. De temperatuursom, de vraag of het vroeg of laat land betreft en het tijdstip van de eerste kunstmestgift bepalen wanneer het gras lang genoeg is voor beweiding. De weersomstandigheden spelen een doorslaggevende rol, zoals het natte voorjaar van '83 aantoonde. Eén tot twee weken nadat de koeien naar buiten zijn gegaan wordt begonnen met de voederwinning. De coördinatie van beweiding en voederwinning gebeurt aan de hand van een graslandgebruiksplan: een grove planning wanneer bepaalde delen van het bedrijf worden beweid, dan wel gemaaid. Op de percelen waarop een beheersovereenkomst is afgesloten zijn de vroegste maaidatum en de maximale veebezetting tot die datum vastgelegd.

De in de enquête gestelde vragen over de bedrijfsvoering betreffen de gang van zaken in een *normaal* voorjaar om vertekening door het extreem natte weer in '83 te voorkomen.

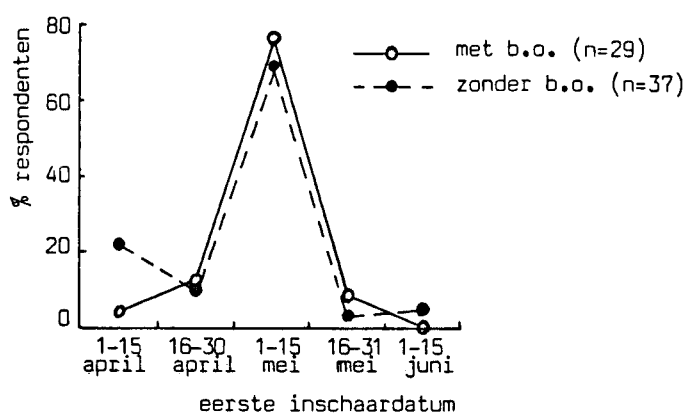
Beweiding

Het meest voordelig is een vroeg begin van het weideseizoen: vers weidegras is het beste en goedkoopste voer. In de enquête is gevraagd naar het tijdstip waarop de koeien in een normaal jaar (niet te nat, niet te droog) naar buiten gaan (figuren 31 en 32).

Figuur 31. Gemiddelde eerste inschaardatum voor bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.

Bij de meeste respondenten blijken in een normaal voorjaar de melkkoeien naar buiten te gaan in de eerste helft van mei. De respondenten die geen antwoord gaven op deze vraag hebben geen of slechts weinig melkkoeien. Eén respondent heeft zomerstalvoeding. Respondenten met beheersovereenkomst blijken gemiddeld iets later de koeien naar buiten te doen dan respondenten zonder beheersovereenkomst. Het verschil is het grootst voor de periode 1 - 15 april.

Figuur 32. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar de datum waarop de koeien in een normaal jaar naar buiten gaan.

Een boer die de koeien vroeg naar buiten heeft zal in de meeste gevallen (afhankelijk van de grootte van de huiskavel) de beesten de eerste één à twee weken 's nachts moeten opstallen, omdat er nog niet genoeg gras op het land staat. In de enquête is aan de respondenten gevraagd of dat in een normaal voorjaar het geval is (tabel 33).

Tabel 33. Antwoord op de vraag: "Is er een periode in het voorjaar dat de koeien overdag buiten zijn en 's nachts worden opgesteld?"

	totaal n=63	met b.o. n=25	zonder b.o. n=38
altijd of vaak	44	32	53
soms	5	8	3
nooit	51	60	45
totaal	100	100	100

Bij respondenten met beheersovereenkomst komt het minder vaak voor dat in het begin van het weideseizoen de melkkoeien 's nachts worden opgesteld. Dit verschil kan worden verklaard uit de eerder geconstateerde verschillen: bedrijven met beheersovereenkomst zijn slechter verkaveld (kleinere huiskavel, rest van het land meer verspreid) en slechter ontsloten (meer vaarland).

De verkaveling en de ontsluiting van het land zijn ook doorslaggevend voor de vraag of er tijdens het weideseizoen buiten dan wel binnen moet worden gemolken. Als het land op verschillende plaatsen ligt, ver van de

boerderij of als men veel vaarland heeft, is op het land melken noodzakelijk. Dit gebeurt met behulp van een doorloopwagen, een weidewagen of in sommige gevallen nog met de hand.

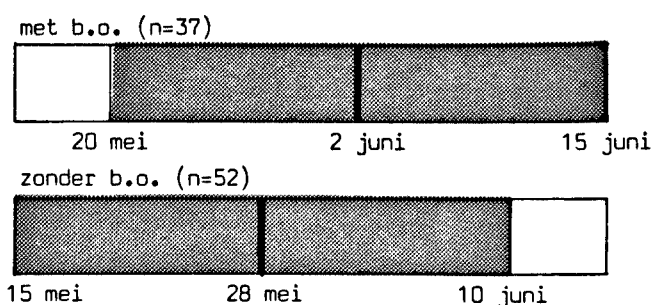
Tabel 34. *Percentage respondenten dat in het weideseizoen binnen dan wel buiten melkt.*

	totaal n=64	met b.o. n=24	zonder b.o. n=40
binnen	34	33	35
buiten, doorloopwagen	33	21	40
buiten, weidewagen	27	33	23
buiten, met de hand	6	13	3
totaal	100	100	100

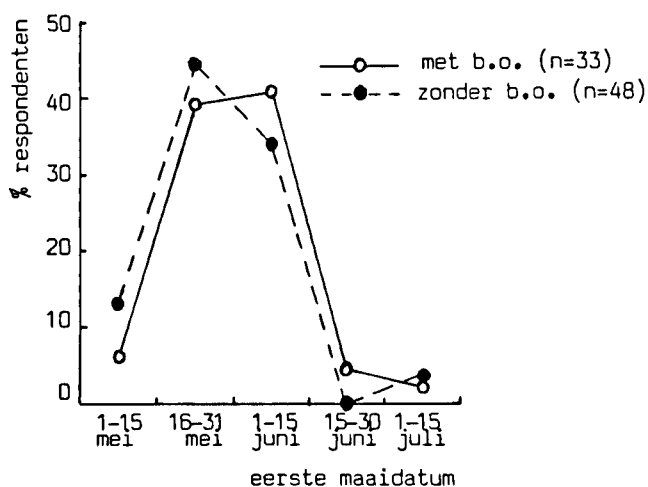
Er blijken geen significante verschillen te bestaan (tabel 34) tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst met betrekking tot de plaats van melken in het weideseizoen, ondanks het feit dat het land van respondenten met beheersovereenkomst slechter is verkaveld en ontsloten. De verklaring hiervoor is wellicht dat vrijwel alle bedrijven een relatief kleine huiskavel hebben. Respondenten zonder beheersovereenkomst hebben gemiddeld vaker een doorloopwagen.

Ruwvoederwinning

Van groot belang in verband met beheersovereenkomsten is de vraag op hoeveel ha in het voorjaar ruwvoeder wordt gewonnen en wanneer dat gebeurt. In dat verband is gevraagd naar de eerste en laatste (voorjaars) maaidatum op onbeperkt, niet voorbeweid land, naar het maaipercentage en naar het percentage ruwvoer dat wordt gehooïd (figuren 33 en 34).

Figuur 33. *Gemiddelde eerste maaidatum voor bedrijven met en zonder beheersovereenkomst.*

Figuur 34. Percentage respondent met en zonder beheersovereenkomst naar de eerste maaidatum op onbepakt, niet voorbeweid land.

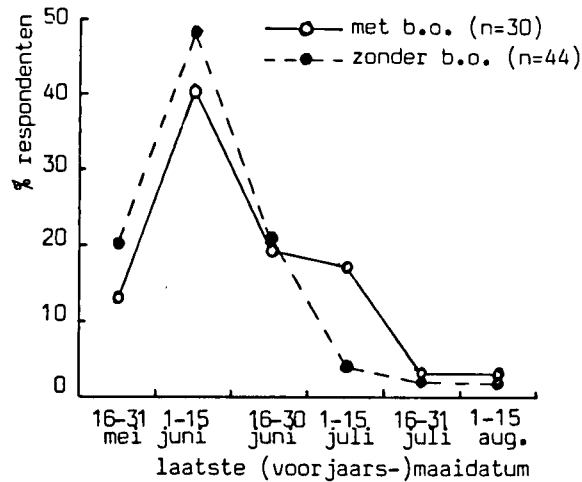
Onder de 8 respondenten die geen eerste maaidatum hebben opgegeven bevinden zich boeren die helemaal niet maaien, boeren met op al het land een maaibeperking en boeren die alles voorbeweiden.

Bij de meeste respondenten blijkt in een normaal voorjaar de eerste snede te vallen tussen half mei en half juni. Uit de beide figuren blijkt verder dat respondenten met beheersovereenkomst gemiddeld wat later beginnen te maaien dan respondenten zonder beheersovereenkomst: bij 48% van de eerste groep valt de eerste snede in mei tegen 65% van de respondenten zonder beheersovereenkomst. Het in figuur 33 weergegeven verschil tussen beide groepen is bijna significant ($p=0,08$). Voor de eerste groep is een maaibeperking dus beter inpasbaar.

Kijken we naar de verschillende deelgebieden dan blijken de respondenten in het Oostzanerveld en in het Ilperveld het laatst met de voederwinning te beginnen (half juni), terwijl in de overige deelgebieden alle respondenten al in mei beginnen.

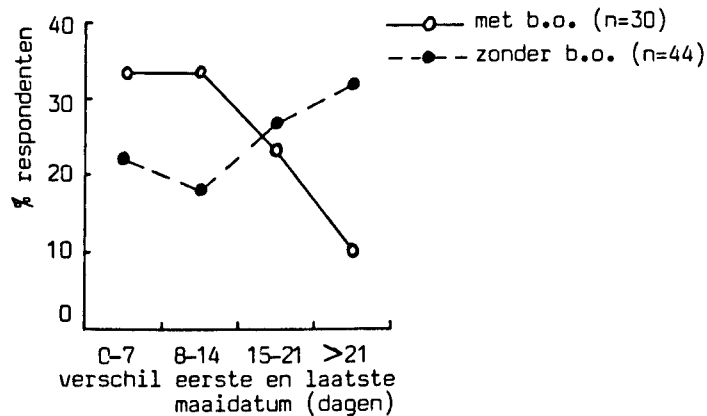
Behalve naar de vroegste, is ook gevraagd naar de laatste voorjaarsmaaidatum op onbepakt, niet voorbeweid land. Ook deze datum blijkt voor respondenten met beheersovereenkomst gemiddeld wat later te liggen.

De 17 respondenten die geen laatste maaidatum hebben opgegeven zijn, naast degenen die ook geen eerste maaidatum opgaven, de inschaarbedrijven en bijvoorbeeld kleine bedrijven die alles achter elkaar maaien. De data in augustus zijn afkomstig van nevenberoepers of betekenen dat er dan wordt gebost (niet echt gemaaid voor de ruwvoederwinning).

Figuur 35. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar de laatste voorjaarsmaaidatum op onbeperkt, niet voorbeweid land.

Voor de weidevogels is het verschil in dagen tussen de eerste en laatste voorjaarsmaaidatum binnen het bedrijf belangrijk. Met andere woorden: als men begint met maaien wordt dan al het gras er in enkele dagen afgehaald of wordt er meer "gespreid" gemaaid? Dit laatste biedt voor weidevogels meer uitwijkmogelijkheden.

Figuur 36. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar het verschil in dagen tussen de eerste en de laatste voorjaarsmaaidatum.

Uit figuur 36 blijkt dat respondenten met beheersovereenkomst, die later beginnen te maaien, gemiddeld sneller op elkaar maaien. Respondenten zonder beheersovereenkomst maaien meer gespreid. Dit verschil is niet significant.

Een verklaring hiervoor kan zijn dat als men een latere eerste maaidatum heeft (bijvoorbeeld doordat men laat land heeft) men al het gras er zo snel mogelijk af zal willen halen om het niet te grof te laten worden. Als een gedeelte van het land vroeger is kan men de arbeid gemakkelijker spreiden. Een uitzondering hierop vormt vaarland: dit is in het algemeen laat land, maar wordt toch gespreid gemaaid omdat maaien hier veel arbeid kost. Sommige stukken krijgen doelbewust minder kunstmest, zodat ze later kunnen worden gemaaid.

Gezien het voorgaande past de vastgelegde maaidatum in een beheersovereenkomst beter in het maaischema van de respondenten met beheersovereenkomst: zij waren al gewend om het land later en vrij snel achter elkaar te maaien. Dit zegt echter nog niets over het tijdstip van maaien op zich.

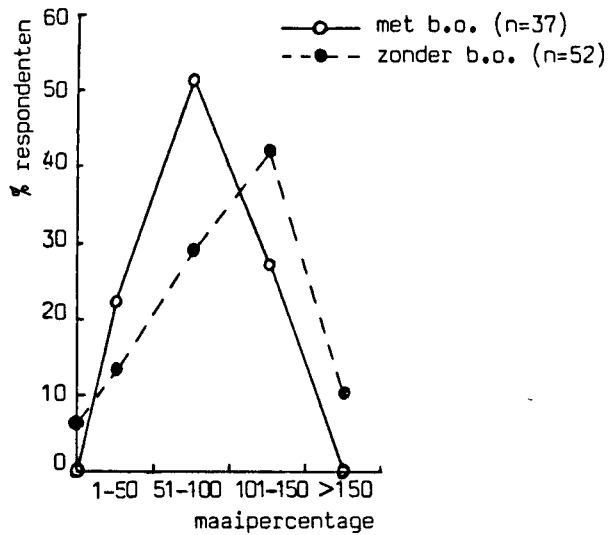
Behalve naar de maaidata is ook gevraagd naar het maaipercentage. Een maaipercentage van 100 betekent dat er per jaar gemiddeld net zoveel hectaren worden gemaaid als het bedrijf groot is. Dit kan inhouden dat alles één keer wordt gemaaid, maar ook bijvoorbeeld dat de helft van de bedrijfsoppervlakte twee keer wordt gemaaid. Meestal is het zo dat de gehele bedrijfsoppervlakte wel een keer wordt gemaaid en slechts bepaalde stukken meermalen.

Het maaipercentage zegt iets over de intensiteit van het grondgebruik. Bij een lage veebezetting zit er minder dwang achter het maaien: men heeft minder voer nodig voor de winter. Hierdoor is een lagere grasproductie en dus een lager maaipercentage aanvaardbaar. Bij een intensiever grondgebruik (meer voer voor de winter nodig) luistert dit verlies veel nauwer en zijn maaibeperkingen slechter inpasbaar. Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dan ook dat bedrijven met een hoog maaipercentage minder vaak een beheersovereenkomst zullen afsluiten.

Bedrijven met beheersovereenkomst blijken gemiddeld een significant lager maaipercentage te hebben dan bedrijven zonder beheersovereenkomst ($p=0,03$) (figuur 37). De hypothese van het Samenwerkingsverband is hiermee bevestigd.

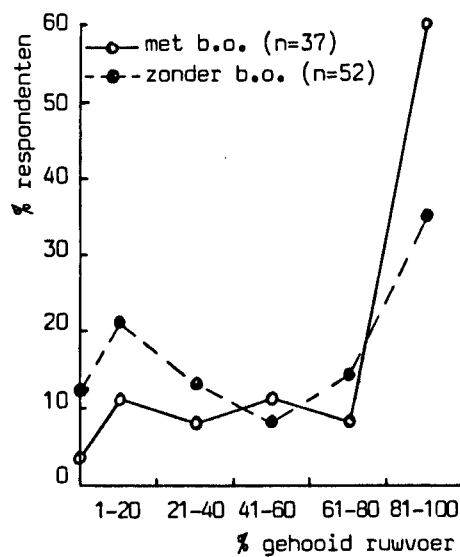
Hooien versus kuilen

Enkele decennia geleden werd het ruwvoer geconserveerd in de vorm van hooi. Tegenwoordig wordt het meeste gras ingekuild. Vergeleken met hooien is bij inkuilen de periode dat het gemaaide gras op het land ligt korter. Dit verkleint het weerrisico. Bovendien komt de volgende weidesnede eerder beschikbaar.

Figuur 37. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar maaipercentage.

Ook het hooipercentage zegt iets over de intensiteit van het grondgebruik: hooi wordt later gewonnen (begin juni is het gras nog te vochtig voor goed hooi) en de volgende weidesnede komt pas later beschikbaar. Intensieve bedrijven zullen meer inkuilen omdat ze anders in de knel komen met òf de beweiding òf de ruwvoederwinning. Bij een hoger hooipercentage lijkt een beheersovereenkomst dus beter inpasbaar. In de enquête is gevraagd naar het gemiddeld percentage ruwvoeder dat wordt gehooïd.

Figuur 38. Percentage respondentent met en zonder beheersovereenkomst naar het percentage ruwvoeder dat wordt gehooïd.

Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dan ook dat bedrijven met beheersovereenkomst een groter deel van het gewonnen ruwvoer hooien dan bedrijven zonder beheersovereenkomst.

De resultaten in figuur 38 bevestigen deze hypothese: respondenten met beheersovereenkomst hooien gemiddeld een groter deel van het gewonnen ruwvoeder dan respondenten zonder beheersovereenkomst ($p=0,01$). Dit hogere hooipercentage vindt mede zijn oorzaak in een betere verkaveling en minder vaarland.

Bemesting

Zowel voor de beweiding als voor de voedrwinning is het belangrijk dat er op de juiste momenten voldoende gras van goede kwaliteit op het land staat. Bij de kwaliteit en produktiviteit van de grasmat speelt de bemesting (zowel kunstmest als organische mest) een belangrijke rol.

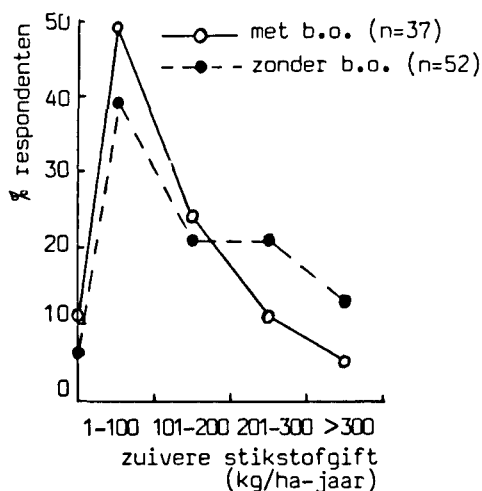
Stikstof, kali, fosfaat en kalk bevoordelen de betere grassoorten; vooral stikstof is een belangrijke meststof: de stikstof zorgt ervoor dat men in het voorjaar vroeger kan beschikken over kwalitatief goed gras (hoger eiwitgehalte) en dat na beweiding of maaien de hergroei sneller verloopt. Met een beheersovereenkomst (maaidatum) zal men in het voorjaar niet zo vroeg kunstmest strooien en kan men minder profiteren van de belangrijke voorjaarsgroei van het gras.

Al eerder kwam naar voren dat de bedrijfsvoering van de respondenten met beheersovereenkomst relatief weinig intensief is (steeds is gevraagd naar de gang van zaken voordat de beheersovereenkomst was afgesloten). Men zou dan verwachten dat respondenten met beheersovereenkomst minder kunstmest strooien dan respondenten zonder.

In de enquête is gevraagd naar de zuivere stikstofgift uit kunstmest in een normaal jaar (dus zonder de beperkingen van een eventuele beheersovereenkomst)(figuur 39).

Inderdaad blijken respondenten met beheersovereenkomst gemiddeld ook voor de beheersovereenkomst al minder zuivere stikstof te strooien dan respondenten zonder beheersovereenkomst: gemiddeld 115 kg/ha-jaar respectievelijk 170 kg/ha-jaar. Dit verschil is vrijwel significant ($p=0,07$).

Ook organische mest vormt een bron van voedingsstoffen. Met het uitrijden van deze mest is vaak veel arbeid gemoeid, vooral bij vaarland of bij land ver van de boerderij. Of ook het land dat het verst van de be-

Figuur 39. Percentage respondenten met en zonder beheersovereenkomst naar de gemiddelde zuivere stikstofgift uit kunstmest in kg per ha per jaar.

drijfsgebouwen af ligt organische mest krijgt, zegt iets over de intensiteit van het graslandgebruik: intensievere bedrijven zullen dit land harder nodig hebben dan extensievere bedrijven, zowel voor de grasproductie als om mest kwijt te raken.

Tabel 35. *Brengt u organische mest op uw verste land?*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja, ruige mest en gier	47	43	50
ja, mengmest	21	14	27
nee	29	41	21
overig	2	3	2
totaal	100	100	100

Respondenten zonder beheersovereenkomst blijken gemiddeld inderdaad vaker organische mest op hun verste land te brengen dan respondenten zonder beheersovereenkomst: respectievelijk 71% en 56%.

Ter afsluiting van de vragen over de bedrijfsvoering is aan de respondenten gevraagd wat in hun ogen de meeste problemen geeft in de bedrijfsvoering. De antwoorden zijn ondergebracht in een vijftal categorieën.

Onder de categorie "grond, vee en gebouwen" vallen problemen als te weinig en/of slechte grond, problemen met de veestapel en te kleine en/of verouderde bedrijfsgebouwen.

Onder de categorie "externe productiefactoren" vallen problemen met de ontwatering, verkaveling en bereikbaarheid van het land (met name vaarland) of de bedrijfsgebouwen. In de categorie "arbeid" zijn alle problemen met de arbeid opgenomen, behalve de arbeid die vaarland kost (vaarland is in zijn geheel opgenomen in de vorige categorie): problemen met het verwerken van de mest, te veel en te zware arbeid en te lage verdiensten.

Tabel 36. *Wat geeft in uw bedrijfsvoering de meeste problemen?*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
geen problemen	23	22	23
grond, vee en gebouwen	15	19	12
externe productiefactoren	41	41	42
arbeid	17	14	19
overig	6	5	6
totaal	100	100	100

Zowel de respondenten met als zonder beheersovereenkomst blijken de meeste problemen te hebben met de externe productie-omstandigheden. Vooral vaarland wordt vaak genoemd als meest problematische factor: "mest wegbrengen in de winter, koeien verweiden: het is allemaal te bewerkelijk", "vaarland is dubbel werk", "te pruttig, duurt te lang en je verdient niks". Daarnaast worden de slechte ontwatering en de verspreide ligging van het land vaak genoemd. Opmerkelijk genoeg blijken er wat dit betreft nauwelijks verschillen te zijn tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst, ondanks de eerder behandelde verschillen (meer vaarland, slechtere verkaveling).

6.3.4 Bedrijfsontwikkeling

In de vorige paragrafen kwam de bedrijfssituatie op het moment van afsluiten van de beheersovereenkomst aan de orde. Maar bij de beslissing

over het aangaan van een beheersovereenkomst spelen ook de ontwikkelingsrichting en toekomstplannen van het bedrijf een grote rol. Boeren die de afgelopen jaren hoge investeringen hebben gedaan, moeten deze weer terugverdienen. Op dergelijke bedrijven zal een beheersovereenkomst relatief moeilijk inpasbaar zijn. Hetzelfde geldt voor bedrijven waar uitbreidingsplannen zijn voor de toekomst.

Anders ligt het voor stagnerende bedrijven (bedrijven die de afgelopen tijd niet sterk zijn uitgebreid en/of dat niet van plan zijn) èn voor bedrijven die aan het afbouwen zijn en bijvoorbeeld grond en vee hebben afgestoten.

In de enquête is gevraagd naar de ontwikkeling van het bedrijf in de afgelopen 5 à 10 jaar: veranderingen in de hoeveelheid grond, in het aantal stuks melkvee en in de bedrijfsgebouwen. Ook is gevraagd naar eventuele plannen om in de toekomst meer melkkoeien te gaan houden of anderszins te gaan uitbreiden. Hierbij moet worden aangetekend dat ten tijde van de enquête nog maar net de eerste berichten over een superheffing bekend waren geworden.

Grond

Allereerst is gevraagd of de hoeveelheid grond die men in gebruik heeft de afgelopen 5 à 10 jaar is veranderd (tabel 37).

Tabel 37. *Heeft u de afgelopen 5 à 10 jaar meer of minder grond in gebruik genomen?*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
meer	44	38	49
even veel	44	51	39
minder	11	11	12
totaal	100	100	100

Slechts weinigen blijken de afgelopen tijd grond te hebben afgestoten. Het afstoten van grond gebeurde voornamelijk in de vorm van het beëindigen van pacht of het verkopen van de grond aan particulieren. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het afstoten van grond een vrij grote stap is: al heeft men zelf niet meer zoveel vee, dan bestaat altijd nog de mogelijkheid vee van anderen in te scharen.

Respondenten met beheersovereenkomst blijken de afgelopen tijd gemiddeld wat minder vaak extra grond in gebruik te hebben genomen dan respondenten zonder beheersovereenkomst.

Melkvee

De hoeveelheid grond stelt een grens aan de hoeveelheid vee: een toename van de hoeveelheid grond in gebruik gaat meestal gepaard met een toename van het aantal melkkoeien. Aan de respondenten is gevraagd of zij de afgelopen 5 à 10 jaar meer of minder melkkoeien zijn gaan houden (tabel 38).

Tabel 38. *Bent u de afgelopen tijd meer of minder melkkoeien gaan houden?*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
meer	39	35	42
even veel	26	22	29
minder	35	43	29
totaal	100	100	100

Respondenten met beheersovereenkomst blijken de afgelopen tijd gemiddeld minder vaak meer melkkoeien te zijn gaan houden dan respondenten zonder beheersovereenkomst.

Daarnaast is het voor de ontwikkelingsrichting van het bedrijf van belang of men van plan is om in de nabije toekomst meer koeien te gaan houden (tabel 39).

Tabel 39. *Bent u van plan de komende 5 jaar meer melkkoeien te gaan houden?*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	12	5	17
misschien	18	16	19
nee	70	78	64
totaal	100	100	100

Respondenten met beheersovereenkomst blijken wat minder geneigd om in de toekomst meer melkkoeien te gaan houden dan respondenten zonder beheersovereenkomst, hoewel het verschil statistisch niet significant is.

Bedrijfsgebouwen

Een ander aspect van de bedrijfsontwikkeling vormen de gebouwen die men de afgelopen 5 à 10 jaar nieuw heeft neergezet en de bouwplannen voor de toekomst. Bouwen gaat gepaard met investeringen; om die terug te verdienen zal het nodig zijn de productie te verhogen. Aan de andere kant is de nieuwbouw er ook op gericht de productie efficiënter te maken.

Tabel 40. Heeft u de afgelopen 5 à 10 jaar nieuw gebouwd?

<u>%</u>	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	52	35	64
nee	48	65	37
	totaal	100	100

Tabel 41. Wat heeft u gebouwd?

<u>%</u>	totaal n=46	met b.o. n=13	zonder b.o. n=33
nieuwe stal	33	23	36
stal vergroot	20	23	18
jongvee/schapenstal	24	39	18
schuur, hooiopslag e.d.	24	15	28
	totaal	100	100

Respondenten met beheersovereenkomst blijken in het recente verleden significant minder vaak te hebben gebouwd dan respondenten zonder beheersovereenkomst ($p=0,05$). Kijken we naar wat men heeft gebouwd, dan blijken respondenten met beheersovereenkomst minder vaak een nieuwe stal te hebben neergezet en juist vaker een jongvee- of schapenstal. Eigenlijk nog belangrijker dan wat men in het verleden heeft gebouwd zijn de bouwplannen voor de toekomst (tabel 42).

Tabel 42. *Heeft u bouwplannen?*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	30	27	33
misschien	15	14	15
nee	55	59	52
totaal	100	100	100

Respondenten met beheersovereenkomst blijken iets minder vaak bouwplannen te hebben dan respondenten zonder beheersovereenkomst. De bouwplannen hebben vooral betrekking op het vergroten of aanpassen van de bestaande stal(len), het bouwen van een jongveestal en het bouwen van schuren voor werktuigen e.d. Slechts weinig respondenten geven te kennen een nieuwe (ligboxen-)stal te gaan bouwen; de meesten wachten eerst de ruilverkaveling af.

In het voorgaande zijn de ontwikkelingen in de afgelopen 5 à 10 jaar en de toekomstplannen van de bedrijven apart beschreven voor wat betreft grond, vee en bedrijfsgebouwen. Maar uiteraard hangen deze zaken nauw samen. Dit wordt geïllustreerd in tabel 43. Hierin is de verandering van het aantal melkkoeien in het verleden als uitgangspunt genomen. Voor de aldus gevormde groepen (meer, evenveel en minder melkkoeien) is nagegaan welk percentage respondenten daarvan ook heeft gebouwd in het verleden, bouwplannen heeft en meer melkkoeien wil gaan houden in de toekomst.

Tabel 43. *De verandering in het aantal melkkoeien in het verleden gecombineerd met de vragen of de respondenten in het verleden hebben gebouwd en of men toekomstplannen heeft met betrekking tot melkkoeien en gebouwen.*

%	in het verleden meer melkkoeien n=35	evenveel melkkoeien n=23	minder melkkoeien n=31
de afgelopen 5 à 10 jaar gebouwd	77	30	39
zeker of misschien bouwplannen voor de toekomst	60	29	42
zeker of misschien van plan meer melkkoeien te gaan houden	46	13	26

Vooraf boeren die in het verleden meer melkkoeien zijn gaan houden blijken in de toekomst nog meer koeien erbij te willen nemen (de plannen met betrekking tot de superheffing komen kort aan de orde in hoofdstuk 8). Deze groep heeft meestal ook gebouwd in het verleden (alle nieuwe ligboxenstallen zijn door hen neergezet) en heeft vaak bovendien bouwplannen voor de toekomst. De boeren uit deze groep zijn allen hoofdbezoekers.

De boeren bij wie er de afgelopen 5 à 10 jaar geen verandering is opgetreden in het aantal melkkoeien blijken in deze periode meestal ook niet nieuw te hebben gebouwd en blijken het minst vaak toekomstplannen te hebben. Deze groep blijkt dus de groep met de minste ontwikkeling. Een verklaring hiervoor kan zijn dat in deze groep relatief de meeste nevenbezoekers zijn te vinden: 30%.

De groep bedrijven die in het verleden minder melkkoeien zijn gaan houden blijkt in het verleden vaak een jongvee- of schapenstal te hebben neergezet of de stal voor melkvee te hebben vergroot. Men heeft relatief vaak toekomstplannen. De verwachting dat dit afbouwende bedrijven zijn komt dus niet uit. Van deze groep is 84% hoofdbezoekers.

Op grond van een combinatie van de ontwikkelingen in het verleden en de toekomstplannen met betrekking tot vee, grond en bedrijfsgebouwen is een maat voor de bedrijfsontwikkeling te geven. Bij deze maat is een positief gewicht toegekend aan uitbreiding (zowel in het verleden als eventuele plannen daartoe). Bij de toekomstplannen is het antwoord "ja" hoger gewaardeerd dan het antwoord "misschien". Een negatief gewicht is toegekend aan vermindering van het aantal melkkoeien in het verleden, het niet hebben gebouwd en het ontbreken van toekomstplannen.

De aldus ontstane maat voor de bedrijfsontwikkeling is dusdanig dat boeren die in het verleden meer melkkoeien zijn gaan houden (groep 1 uit tabel 43) hoog scoren en dat een negatieve uitkomst voor afbouwende bedrijven mogelijk is. De scores lopen uiteen van -3 tot +8 (afbouwen tot sterke ontwikkeling).

De verwachting is dat bedrijven met een sterke bedrijfsontwikkeling minder vaak een beheersovereenkomst zullen hebben afgesloten dan bedrijven met een geringe of negatieve ontwikkeling.

De gemiddelde score op deze maat voor de bedrijfsontwikkeling blijkt significant te verschillen voor respondenten met en zonder beheersovereenkomst: gemiddeld respectievelijk +0,9 en +2,5. Tegenover met de resul-

Tabel 44. *Mate van bedrijfsontwikkeling bij respondenten met en zonder beheersovereenkomst.*

%		totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
negatieve ontwikkeling	(scores -1 tot -3)	28	35	23
geen of geringe ontwikkeling	(scores 0 tot +3)	43	49	38
sterke ontwikkeling	(scores +4 tot +8)	29	16	38
totaal		100	100	100

taten uit tabel 44 wordt hiermee een hypothese van het Samenwerkingsverband bevestigd: respondenten met beheersovereenkomst blijken een geringere mate van bedrijfsontwikkeling te bezitten dan respondenten zonder beheersovereenkomst.

Bekijken we de verschillende deelgebieden, dan blijken vooral de bedrijven in Waterland-Oost-Zuid en het Ilperveld een sterke bedrijfsontwikkeling te kennen: gemiddeld 2,7. De bedrijven in de Kalverpolder scoren negatief: gemiddeld -1,5.

Tabel 45 . Door respondenten genoemde broedgevallen op hun land per vogelsoort in percentage van de respondenten.

	totaal n=89*	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
Kievit	97	95	98
Grutto	89	92	87
Scholekster	76	73	79
Tureluur	51	49	52
Visdief	20	35	10
Kemphaan	18	24	13
Watersnip	13	14	13

* 2 respondenten noemden geen enkele van deze soorten als broedvogel.

enkele malen genoemd: Zwarte Stern, Zomertaling, Wilde Eend, Slobeend, "Zwaan", Kokmeeuw, Fazant en Graspieper. Als broedende steltlopersoorten worden verder Kluut en Wulp sporadisch genoemd.

Met de resultaten van deze vraag dient zeer voorzichtig te worden omgesprongen. Het blijft de vraag waar de antwoorden meer over zeggen: de boer of de weidevogels. Daarom worden de antwoorden verder niet uitgediept of uitgebreid vergeleken per deelgebied.

Een zeer voorzichtige conclusie uit tabel 45 zou kunnen zijn:

- er lijkt geen verschil te zijn tussen berijven met en zonder beheersovereenkomst wat betreft het voorkomen van Kievit, Grutto, Scholekster, Tureluur en Watersnip;
- Visdief en Kemphaan lijken relatief meer voor te komen op bedrijven met beheersovereenkomst.

Oorzaken van dit laatste verschil kunnen zijn:

1. Bedrijfshoofden van bedrijven waar deze soorten voorkomen zijn meer benaderd en hebben daardoor meer beheersovereenkomsten afgesloten (7.3).
2. De grond waarop deze soorten voorkomen is vaak in eigendom van natuurbeschermingsorganisaties en er is een sterk verband tussen pacht van natuurbescherming en het afsluiten van beheersovereenkomsten (6.3).
3. Deze soorten komen veel voor op vaarland. Ook hierop zijn relatief veel beheersovereenkomsten afgesloten (6.3).

6.4 Weidevogels en natuurbescherming

6.4.1 Algemeen

Het voornaamste doel van beheersovereenkomsten is in Waterland het in standhouden van weidevogelpopulaties. Daarom zijn in de enquête ook de onderwerpen weidevogels en natuurbescherming aan de orde gesteld.

In deze paragraaf wordt het volgende behandeld:

- de vogelsoorten die volgens de respondenten op hun land broeden;
- maatregelen die de respondenten nuttig vinden voor weidevogels en die ze zelf toepassen;
- het nut van en de bereidheid om mee te werken aan twee maatregelen;
- de mening van de respondenten over natuurbeschermingsorganisaties.

Omdat in het licht van de centrale probleemstelling een relatief gering gewicht wordt toegekend aan de in deze paragraaf beschreven resultaten, is niet gezocht naar verbanden met verschillende bedrijfsgegevens.

6.4.2 Soorten

Aan de respondenten is gevraagd welke vogelsoorten op hun land broeden. De vraag is gesteld als open vraag. Uitdrukkelijk is gezegd dat het gaat om broeden. De reden om deze vraag te stellen was meervoudig:

- inzicht verkrijgen in de kennis over weidevogels bij de respondenten;
- een indicatie verkrijgen over de aanwezigheid en de spreiding van de verschillende weidevogelsoorten;
- een inleiding geven op het onderdeel van de vragenlijst dat handelt over vrijwillige bijdragen aan weidevogelbeheer.

Uit de beantwoording blijkt dat de boeren over het algemeen de verschillende steltlopersoorten goed kennen (tabel 45), maar minder goed thuis zijn in de verschillende eendesorten.

Men noemt niet alleen broedvogels; ook fouragerende vogelsoorten worden genoemd, voor zover ze last veroorzaken (Smienten in het Ilperveld en Oostzanerveld, afkomstig uit de Twiskepolder) of bijzonder worden gevonden (Lepelaar en Aalscholver).

Naast de in tabel 45 aangegeven steltlopersoorten worden als broedvogel regelmatig genoemd: Meerkoet, Waterhoen en Veldleeuwerik. Voorts worden

Kievit, Grutto en Scholekster zijn de meest verspreide, c.q. best bekende vogelsoorten. Van de respondenten die zeggen broedende Kempheenen op hun land te hebben, bevindt 40% zich in Waterland-Oost-Zuid. De Tureluur wordt relatief weinig genoemd in Waterland-Oost-Noord en het Ilperveld. De Watersnip wordt als broedvogel genoemd in alle deelgebieden behalve de Kalverpolder. De Visdief wordt niet genoemd in de Kalverpolder en het Oostzanerveld.

6.4.3 Maatregelen

Gevraagd is: "Welke maatregelen zijn volgens u gunstig voor weidevogels?" De antwoorden op deze open vraag zijn achteraf gestructureerd. Van de vaker voorkomende antwoorden is nagegaan hoe vaak ze zijn genoemd. De resultaten zijn weergegeven in tabel 46.

Tabel 46. *Antwoordcategorieën op de open vraag: "Welke maatregelen zijn volgens u gunstig voor weidevogels?". Percentage respondenten per categorie.*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
1. Uitstel maaidatum	42	49	37
2. Uitrijden organische mest	27	38	19
3. Land niet laten verruigen	23	16	27
4. Goed ontwateren	15	19	12
5. Niet te zwaar weiden	11	14	10
6. Stokken bij nesten zetten voor het maaien	11	14	10
7. Niet slepen in het voorjaar	8	14	4
8. Opletten tijdens het maaien	8	5	10
9. Bedrijfsvoering niet te intensief, modern	6	5	6
10. Plaatsen van nestbeschermers	3	0	6
11. Gespreid maaien	3	3	4
totaal	157	177	145

Opvallend is het grote aantal respondenten (42%) dat uitstel van de maaidatum noemt. Hierbij spelen naast persoonlijke ervaring en beoordeling gangbare opvattingen een rol. Uitstel van de maaidatum is een al jaren-

lang door natuurbeschermingsinstanties toegepast en bepleit middel voor instandhouding van de weidevogelstand. Uit recent onderzoek (weidevogelonderzoek Samenwerkingsverband en "Verstoring van nesten door weidend vee", DBL/RIN, 1982) blijkt weiden in het voorjaar een veel negatiever effect te hebben op het broedsucces dan (voor Waterlandse begrippen) vroeg maaien.

Toch noemt slechts 11% van de boeren niet te zwaar weiden als nuttige maatregel. De maatregelen "land niet laten verruigen" en "goed ontwateren" wijzen op een tegengesteld effect als "uitstel maaidatum": hier wordt gesignaleerd dat een al te extensief grondgebruik weinig weidevogels trekt. Ook hier is weer niet duidelijk in hoeverre deze mening is gebaseerd op eigen waarneming.

De verschillen tussen bedrijfshoofden met en zonder beheersovereenkomst zijn niet opzienbarend: bedrijfshoofden met beheersovereenkomst noemen gemiddeld iets meer maatregelen (1,8 : 1,5). Ook noemen zij iets vaker maatregelen die voorkomen in het beheersplan. Voor geen van de genoemde maatregelen is het verschil echter significant. Uitzondering is het uitrusten van organische mest, dat vaker wordt genoemd door degenen met beheersovereenkomst ($p=0,09$).

Eén van de onderzoeksvragen luidt: "Wat zijn boeren op vrijwillige basis, onbetaald bereid voor weidevogels te doen?" De veronderstelling is dat veel boeren bereid zijn uit eigen beweging "iets" te doen voor weidevogels. Deze veronderstelling is moeilijk te toetsen, omdat vrijwel iedere boer wel "iets" wil doen. Daarom is getracht aan de weet te komen hoeveel boeren nu al "iets" doen, wát ze doen en wat ze verder bereid zijn te doen. Hiernaar is op twee manieren gevraagd:

1. a. Door degenen zonder beheersovereenkomst te vragen of ze iets voor weidevogels doen en zo ja, wat.
 - b. Door degenen met beheersovereenkomst te vragen of ze vóór het afsluiten van de beheersovereenkomst iets voor weidevogels deden en zo ja, wat. Aan hen is dus niet gevraagd of ze momenteel nog iets voor weidevogels doen.
2. Door naar de bereidheid te vragen om mee te doen aan twee concrete maatregelen.

De beantwoording van de eerste vraag is weergegeven in tabel 47.

Opvallend is dat de helft van de respondenten altijd "iets" voor weidevogels zegt te doen en slechts 11% nooit. De verschillen tussen degenen

Tabel 47. *Beantwoording van de vraag: "Doet u iets voor weidevogels/deed u voor het afsluiten van de beheersovereenkomst iets voor weidevogels?"*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
altijd	49	60	40
vaak	16	11	19
soms	25	22	27
nooit	11	8	14
totaal	100	100	100

met en zonder beheersovereenkomst zijn niet significant. Bovendien is de mogelijke onnauwkeurigheid in beantwoording groot.

De open vraag: "Wat doet/deed u voor weidevogels?" is naderhand als volgt gestructureerd in:

1. Het (nalaten van) handelen in verband met het maaien ten bate van:
 - a. nesten;
 - b. pullen.
2. Het (nalaten van) handelen in verband met weiden en andere werkzaamheden.

De resultaten staan vermeld in tabel 48.

Uit tabel 48 kan worden geconcludeerd dat wat boeren doen voor weidevogels vooral te maken heeft met maaien. Men let daarbij zowel op nesten als op pullen. Hierbij moet worden bedacht dat "opletten", evenals "iets" voor weidevogels doen, een rekbaar, passief begrip is. Iets voor nesten (stokjes plaatsen, opzij leggen, land nalopen) doet 27% van de respondenten. Voor de pullen (over sloot gooien, maaien vanuit het midden) is dit 26%. Slechts 7% van de respondenten zegt iets voor de nesten te doen bij het weiden (plaatsen nestbeschermers, niet te zwaar weiden). De verschillen tussen bedrijfshoofden met en zonder beheersovereenkomst zijn over het algemeen klein en niet significant. Opvallend is echter dat relatief veel bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst niets doen ten behoeve van nesten en pullen. Ook de verschillen tussen de deelgebieden wat betreft de genoemde maatregelen zijn niet groot.

Tabel 48. *Antwoordcategorieën op de vraag: "Wat doet/deed u voor weidevogels?"*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
Handelingen t.b.v. nesten bij het maaien			
niets	17	8	23
oplettten	51	52	50
oplettten + stokjes bij nesten zetten	14	19	10
oplettten + nesten opzij leggen	8	11	6
oplettten + laat maaien	6	8	4
oplettten + land nalopen	5	3	6
overig	1	0	2
totaal	100	100	100
Handelingen t.b.v. pullen bij het maaien			
niets	48	38	56
oplettten	23	32	15
oplettten + pullen over sloot gooien	21	22	21
oplettten + vanuit het midden maaien	5	3	6
oplettten + goed greppelen	3	5	2
totaal	100	100	100
Overige handelingen t.b.v. weidevogels			
niets	89	86	90
plaatsen van nestbeschermers	5	5	4
niet te zwaar weiden	2	3	2
niet slepen in het voorjaar	1	3	0
overig	3	3	4
totaal	100	100	100

Aan degenen met beheersovereenkomst is niet gevraagd of en wat ze nu (naast de beheersovereenkomst) voor weidevogels doen. Wel is gevraagd of ze door het afsluiten van de beheersovereenkomst beter op de vogels zijn gaan letten. Dit blijkt slechts bij 7 van hen (19%) het geval te zijn.

6.4.4 Nestbeschermers en plastic zakken

Teneinde na te gaan in hoeverre boeren bereid zijn om vrijwillig iets te doen voor weidevogels is ook gevraagd naar de animo om mee te werken

aan twee specifieke maatregelen: het (laten) plaatsen van nestbeschermers en van stokken met plastic zakken. De bereidheid om hieraan mee te werken zal waarschijnlijk ook samenhangen met het veronderstelde nut van de maatregelen. Daarom is daar eerst naar gevraagd.

Nestbeschermers

Tabel 49 geeft de antwoorden op de vraag: "Denkt u dat het plaatsen van nestbeschermers gunstig is voor de weidevogels?"

Tabel 49. *Mening van de respondenten over het nut van nestbeschermers.*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
heel gunstig	6	8	4
gunstig	36	30	40
neutraal	15	14	15
ongunstig	28	32	25
geen mening	16	16	15
totaal	100	100	100

Hierover blijkt zeer verschillend te worden geoordeeld: er reageren evenveel respondenten positief als neutraal en negatief. De verschillen tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst blijken klein. Bij de toelichting op de vraag wordt vaak gezegd dat nestbeschermers kraaien en eksters lokken (predatie). Bovendien lokken ze vee dat zich eraan wil schuren. Dit verstoort de nesten, en kan trouwens ook de uiers verwonden als er prikkeldraad in de nestbeschermers is verwerkt. Ook wordt gezegd dat de acceptatie verschilt per vogelsoort (de Kemphen accepteert een nestbeschermer minder gemakkelijk dan Kievit en Grutto). Verder komt naar voren dat vogels van nature hun nest verdedigen en dat dat voldoende is om het nest te beschermen tegen vee, mits er niet te zwaar wordt beweid.

Ondanks deze bedenkingen tegen het nut van nestbeschermers zegt 73% van de respondenten te willen meewerken aan het plaatsen ervan (tabel 50). Degenen die niet willen meewerken noemen vaak als reden dat ze er niet

Tabel 50. *Percentage respondenten dat zegt te willen meewerken aan het plaatsen van nestbeschermers.*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	73	78	69
misschien	9	8	10
nee	16	8	21
geen mening	2	5	0
totaal	100	100	100

zeker van zijn dat de nestbeschermers vóór het maaien worden weggehaald. Een nestbeschermer kan aardig wat schade aanrichten aan de maaimachine. In het Ilperveld is de bereidheid om mee te werken het geringst. In Waterland-Oost-Noord, Engewormer en Kalverpolder komt het antwoord "nee" niet voor.

Plastic zakken

Een idee waarvoor de laatste tijd een wat ruimere belangstelling bestaat is het plaatsen van stokken met plastic zakken in te maaien percelen. Door de plastic zakken kort (binnen 24 uur) voor het maaien te plaatsen hoopt men aanwezige pullen te verschrikken en verjagen.

Tabel 51 geeft het antwoord op de vraag naar de bereidheid van boeren om hieraan mee te werken. In dit geval is niet gevraagd naar het verwachte nut van deze maatregel. Bij de beantwoording geven echter velen uiting aan hun twijfel over het effect van de plastic zakken.

Tabel 51. *Bereidheid om mee te werken aan het plaatsen van plastic zakken voor het maaien.*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	67	68	67
misschien	10	11	10
nee	17	19	16
geen mening	6	3	9
totaal	100	100	100

Ondanks de geuite twijfel blijkt tweederde van de respondenten mee te willen werken. Degenen die aarzelend of negatief reageren noemen vaak als bezwaar het plattrappen van het te maaien gras door degenen die de zakken plaatsens.

Er blijken nauwelijks verschillen tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Ook bij de plastic zakken geldt dat de bereidheid het geringst is in het Ilperveld.

Conclusie

Voor zowel nestbeschermers als plastic zakken kan worden geconcludeerd dat de potentiële medewerking van de respondenten bijzonder groot is: 3/4, resp. 2/3 toont bereidheid tot meewerken. Samengenomen met wat de boeren tot nog toe uit eigen beweging al doen voor weidevogels (6.4.3) kan worden gesteld dat de boeren vrijwillig bereid zijn vrij veel voor weidevogels te doen. Hierbij moet worden opgemerkt dat het hier gaat om maatregelen die nauwelijks of niet ingrijpen in de bedrijfsvoering.

6.4.5 Verhouding tot natuurbeschermingsorganisaties

Met de enquête is ook getracht enig inzicht te krijgen in de verhouding tussen boeren en natuurbeschermers en de rol die deze verhouding speelt bij het afsluiten van beheersovereenkomsten. Als eerste is gevraagd naar de mening van boeren over het eigen beheer van de natuurbeschermingsorganisaties (tabel 52).

Tabel 52. *Mening van de respondenten over % het eigen beheer van de instanties.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
goed	23	35	14
neutraal	14	19	10
slecht	49	35	60
geen mening	15	11	17
totaal	100	100	100

Het beeld blijkt opvallend negatief: de helft van de respondenten vindt

het natuurbeschermingsbeheer slecht. Toelichtingen zijn onder andere: "Het land verruigt te veel", "er werken te weinig mensen aan het onderhoud" en "er wordt te weinig ruige mest heengebracht". Ook breder commentaar wordt gegeven. Naar aanleiding van de efficiëntie van het overheidsbeheer wordt opgemerkt: "Het gaat net als met het graan in Rusland; inkomensaanvullingen voor boeren waren beter geweest".

Enkele malen wordt echter ook gezegd dat het beheer door de natuurbeschermingsorganisaties de laatste jaren verbetert.

Degenen met beheersovereenkomst blijken minder negatief te oordelen over het eigen beheer van natuurbeschermingsinstanties dan degenen zonder. Dit verschijnsel kan op verschillende manieren worden verklaard:

- degenen met beheersovereenkomst denken positiever over het hele natuurbeschermingsbeleid (inclusief -beheer);
- als men positiever over het "eigen beheer" denkt is men sneller geneigd een beheersovereenkomst af te sluiten;
- omdat men zich heeft verbonden aan het gevoerde beleid door een beheersovereenkomst af te sluiten, oordeelt men positiever over andere vormen van het bestaande beleid.

Hierbij dient te worden vermeld dat van degenen met beheersovereenkomst er altijd nog evenveel het "eigen beheer" slecht vinden als goed.

Opvallend is dat het minst negatief over het eigen beheer wordt geoordeeld in Waterland-Oost-Noord (hier is een eigen bedrijf van Staatsbosbeheer). Het meest negatief wordt er geoordeeld in het Ilperveld (loonwerk Noordhollands Landschap). Van deze gebieden kan worden gesteld dat het oordeel van de respondenten in ieder geval ten dele berust op eigen waarneming. Van de overige gebieden kan worden aangenomen dat het oordeel in sterke mate berust op meer "gangbare" opvattingen onder boeren.

In tabel 53 wordt aangegeven wat de respondenten vinden van hun verstandhouding met de natuurbeschermingsorganisaties. Vooraf kan worden opgemerkt dat 9 respondenten lid zijn van Natuurmonumenten of begunstiger van het Noordhollands Landschap. Van hen hebben er 7 een beheersovereenkomst afgesloten.

Tweederde van de respondenten blijkt de verstandhouding met de natuurbescherming te betitelen als "goed". Het verschil tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst is voornamelijk gelegen in de groep waarvoor deze vraag niet van toepassing is. Dit zijn degenen die zeer weinig grond in Relatienotagebied hebben of geen grond in reservaatgebied,

Tabel 53. *Verstandhouding van de respondenten met de natuurbe-
schermingsinstanties.*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
goed	65	84	52
matig	15	11	17
slecht	3	3	4
niet van toepassing, geen antwoord	17	3	27
totaal	100	100	100

zodat ze niets te maken hebben met natuurbeschermingsorganisaties.

In de toelichting komen verschillende dingen naar voren. Sommigen zeggen dat de natuurbeschermingsopzichters soepel zijn in het toepassen van de regels. Anderen zeggen dat:

- de opzichters geheimzinnig doen;
- de opzichters te weinig bevoegdheden hebben (alles wordt van boven af geregeld);
- de dammen en molens niet worden onderhouden.

Regelmatig wordt gezegd dat het wennen is aan een natuurbeschermingsorganisatie als grondeigenaar; "je moet beleefd blijven, want zij hebben het voor het zeggen".

Uit tabel 53 zou kunnen worden geconcludeerd dat de verstandhouding tussen boeren en natuurbeschermers goed is: slechts 3 respondenten noemen de verstandhouding uitgesproken slecht. Het is echter goed mogelijk dat men zich bij de beantwoording van de vraag zeer "formeel" opstelt. Als desgevraagd een toelichting op deze vraag wordt gegeven, blijken er bijvoorbeeld alsnog commentaren en irritaties boven water te komen. Ook de open vraag: "Hoe zou de natuurbescherming de verstandhouding met u kunnen verbeteren?" blijkt aanleiding tot het leveren van kritiek, ook van degenen die de verstandhouding eerder "goed" noemden. Dit verschijnsel is niet zo verwonderlijk als we bedenken dat veel respondenten verkeren in een van de natuurbescherming afhankelijke positie (pacht, soms ook van gebouwen). Deze positie kan de houding tegenover de natuurbescherming sterk beïnvloeden en belemmerend werken voor het geven van een "vrij" antwoord. Op grond van de beantwoording van deze vraag is

dan ook slechts een beperkte indruk te vormen van de verstandhouding tussen boeren en natuurbeschermers. Om meningen en houding beter te doorgronden zouden diepgaander gesprekken nodig zijn.

Als laatste vraag in de serie over natuurbeschermingsorganisaties is gesteld: "Wat vindt u van de uitgifte van grond op éénjarige basis door de natuurbeschermingsorganisaties in Waterland?". Deze open vraag is achteraf gestructureerd. In tabel 54 worden de antwoorden gegeven.

Tabel 54. *Antwoordcategorieën op de vraag: "Wat vindt u van de uitgifte van éénjarige grond door de natuurbeschermingsorganisaties?"*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
geeft een onzekere toekomst	60	49	67
de grond wordt verwaarloosd	12	16	10
goedkope grond om te gebruiken	7	5	8
de verdeling is oneerlijk	5	5	4
geeft natuurbescherming macht over boeren	2	3	2
overig + geen mening	14	22	10
totaal	100	100	100

Over het algemeen blijkt er negatief te worden geoordeeld: 79% noemt bezwaren tegen het uitgiftebeleid. Slechts 7% oordeelt positief. Vaak worden de onzekere toekomst en de verwaarlozing van de grond beide genoemd. In de tabel is in die gevallen steeds het meest zwaarwegende bezwaar opgenomen. Enkele respondenten vinden de situatie nog min of meer acceptabel in afwachting van de ruilverkaveling, omdat de éénjarige grond de verkaveling kan vergemakkelijken.

De verschillen tussen bedrijfshoofden met en zonder beheersovereenkomst betreffen vooral de categorie "onzekere toekomst". Dit verschil is misschien te verklaren door de groter hoeveelheid éénjarige grond die degenen zonder beheersovereenkomst gemiddeld in gebruik hebben.

Hier komt veel onbehagen naar voren op de uitgifte van éénjarige grond. De macht die natuurbeschermingsorganisaties als grondeigenaar hebben ten opzichte van de boer als gebruiker blijkt in enkele gevallen te zijn misbruikt: twee boeren zijn "gechanteerd" met hun éénjarige grond ten-

einde een beheersovereenkomst af te sluiten. Enkele bedrijfshoofden voelen zich te kort gedaan door het uitgiftebeleid. Bij verkoop van de grond worden vaak mondelinge afspraken gemaakt over het gebruik. Pas later blijkt dan dat er aan het gebruik beperkingen zijn verbonden. Impliciet wordt de WJBW door de beantwoording gesteund in haar pleidooi voor gebruiks zekerheid in de reservaten.

Concluderend kan worden gesteld:

- De formele verstandhouding tussen boeren en natuurbeschermers is goed.
- Er is veel kritiek van boeren op het eigen beheer van de natuurbeschermingsorganisaties.
- Het gronduitgiftebeleid van de natuurbeschermingsorganisaties wordt negatief beoordeeld:
 - onzekere toekomst;
 - verdeling oneerlijk;
 - geeft macht over boeren;
 - ze doen geheimzinnig.

6.5 Meningen over beleid

6.5.1 Algemeen

In deze paragraaf worden de antwoorden gegeven op een aantal vragen over het beleid. Bij "het beleid" worden drie categorieën onderscheiden:

- de ruilverkaveling;
- de aanwijzing van Relatienotagronden;
- het beheersplan voor deze Relatienotagronden.

Relatief veel aandacht wordt besteed aan de gang van zaken rond de totstandkoming van het beheersplan.

Verwacht werd dat de houding ten aanzien van overheid en beleid mede bepalend zou zijn voor het al dan niet afsluiten van een beheersovereenkomst. Fundamenteel probleem hierbij is dat vaak niet valt na te gaan in hoeverre een bepaalde opvatting oorzaak is van het al dan niet afsluiten van een beheersovereenkomst of juist een gevolg. Hiervan zij men zich bewust bij het lezen.

Om informatiemoeheid bij de lezer te vermijden wordt niet bij elke vraag uitgebreid ingegaan op verschillen in oordeel tussen deelgebieden, leeftijdsklassen, hoofd- en nevenberoepers en leden van verschillende standsorganisaties. Wel wordt hiervan een samenvattend beeld gegeven aan het eind van deze paragraaf.

Bij alle vragen over het beleid was een aantal mogelijke antwoorden voorgestructureerd. Tenzij anders vermeld zijn deze mogelijkheden niet genoemd tijdens het enquêteren.

6.5.2 Ruilverkaveling

De vragen die direct betrekking hebben op de ruilverkaveling zijn niet gesteld aan de boeren in de Engewormer en Kalverpolder, omdat deze gebieden buiten het ruilverkavelingsblok vallen. De meer algemene vragen over het effect van ruilverkaveling zijn gesteld aan iedereen.

Op de vraag of de ruilverkaveling ten goede komt aan het eigen bedrijf is geantwoord als in tabel 55.

Verrassend is dat de helft van de respondenten voor het eigen bedrijf weinig heil verwacht van de ruilverkaveling. Deze groep voert hiervoor

Tabel 55. Beantwoording van de vraag: "Komt de ruilverkaveling ten goede aan uw bedrijf?"

%	totaal n=84	met b.o. n=33	zonder b.o. n=51
ja	20	12	26
misschien	27	30	26
nee	50	55	47
geen mening	2	3	2
totaal	100	100	100

desgevraagd verschillende redenen aan. In Waterland-Oost-Zuid komt naar voren dat de situatie hier vrij redelijk is en dat de ruilverkaveling daar niet veel verandering in brengt. In Waterland-Oost-Noord wordt verschillende keren gezegd dat het Watergangerveld (Varkensland), als zijnde een groot SBB-reservaat, toch niet wordt verkaveld. In de overige gebieden met vaarland komt dit ook naar voren: aan het vaarland verandert toch niets, het aanleggen van bruggen en dammen wordt erg kostbaar (vooral als de sloten breed en diep zijn zoals in het Oostzaner- en Ilperveld) en het verlagen van de waterstand wordt, als het al goed mogelijk zou zijn vanwege de inklinking, toch tegengehouden door de natuurbescherming. Ook de in vergelijking tot de verbeteringen hoge kosten van de ruilverkaveling worden door 1/5 van de boeren expliciet als bezwaar genoemd.*

Van degenen die menen zeker of misschien baat te hebben bij de ruilverkaveling noemt tweederde als voordeel: verbetering van de verkaveling. Verbetering van de ontsluiting en de ontwatering (blokbemaling) worden elk genoemd door 11% van deze groep.

Er blijkt slechts weinig verschil in beoordeling tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Het lijkt dus niet aannemelijk dat vooral die boeren een beheersovereenkomst hebben afgesloten die toch niet veel baat hebben bij de ruilverkaveling. Toch is er een lichte tendens in deze richting: zegt van degenen met beheersovereenkomst 12% zeker baat

* De ruilverkaveling gaat volgens de begroting in het ruilverkavelingsrapport de boeren, c.q. eigenaren gemiddeld zo'n f 1.100,- per ha aan aflossing kosten (prijspeil 1981). Inclusief rente komt dit bedrag op circa f 1.700,- per ha. Het verschuldigde bedrag verschilt uiteraard naar gelang de gerealiseerde verbeteringen.

te hebben bij de ruilverkaveling, van degenen zonder beheersovereenkomst is dit 26%.

Voorts is er sprake van de volgende verbanden:

1. Het percentage boeren dat zegt geen belang bij de ruilverkaveling te hebben is het hoogst in Waterland-Oost-Zuid en Wormer- en Jisperveld.

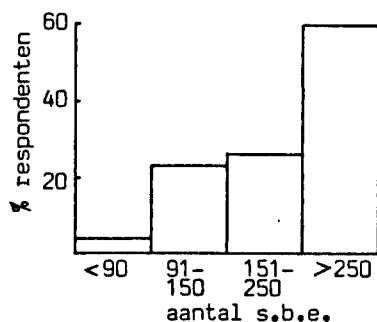
Bij de hoge score van Waterland-Oost-Zuid spelen waarschijnlijk de volgende factoren een rol:

- Er zijn hier vrij goede onderbemalingen.
- Door de nieuwbouw van ligboxenstallen, vooral aan de Bloemendaler-gouw, is geen grote verbetering van de verkavelingssituatie meer mogelijk, resp. worden de cultuurtechnische omstandigheden hier vrij positief beoordeeld.

2. Van de nevenberoepers zegt 80% geen profijt te hebben van de ruilverkaveling, van de hoofdberoepers met nevenberoep 52% en van de hoofdberoepers zonder nevenberoep 43%. Dit verband kwam ook tot uitdrukking in het stemgedrag bij de ruilverkaveling in 1982: deze is aangenomen op het aantal hectaren, niet op het aantal stemmen.

In dezelfde richting wijzen de volgende verbanden:

- a. In figuur 40 is het percentage boeren dat zegt profijt te hebben van de ruilverkaveling weergegeven per s.b.e.-klasse. Het blijkt dat de grootste bedrijven het meeste profijt verwachten van de ruilverkaveling.

Figuur 40. Percentage respondentent dat zegt baat te hebben bij de ruilverkaveling per s.b.e.-klasse.

- b. Van degenen zonder melkkoeien is er niemand die zéker profijt denkt te hebben van de ruilverkaveling. Van degenen met minder

dan 20 melkkoeien denkt ruim 2/3 zeker géén profijt te hebben, tegen 1/3 van degenen met méér dan 20 melkkoeien.

Wordt niet gevraagd naar het eigen voordeel, maar naar het nut van de ruilverkaveling voor heel Waterland, dan verandert het oordeel sterk. Op de vraag: "Vindt u de ruilverkaveling een goede zaak voor Waterland?" is geantwoord als in tabel 56.

Tabel 56. *Beoordeling van het nut van de ruilverkaveling voor heel Waterland.*

%	totaal n=88	met b.o. n=36	zonder b.o. n=52
(zeer) positief	76	81	73
neutraal	10	6	14
slecht	8	8	8
geen mening	6	6	6
totaal	100	100	100

Uit de toelichtingen bij deze vraag blijkt inderdaad dat sommigen de ruilverkaveling voor zichzelf niet zinvol vinden, maar wel voor anderen. Een verbeterde verkavelingssituatie blijkt door velen wel als positief te worden ervaren, maar ook hier wordt dikwijls de vrees geuit dat de ruilverkaveling erg kostbaar gaat worden als er aanvullende werken plaatsvinden. Sommigen vinden het een nadeel van de ruilverkaveling dat er zo veel grond aan de landbouw wordt onttrokken (reservaatvorming), een ander vindt het een voordeel dat nu de grenzen zijn getrokken, omdat er anders nog veel meer reservaat zou zijn gekomen.

Ook wat dit betreft blijkt er nauwelijks verschil tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst.

Van degenen bij wie de ruilverkaveling niet het eigen bedrijf ten goede komt oordeelt nog altijd 60% gunstig over het nut van de ruilverkaveling voor heel Waterland. Hierbij zal waarschijnlijk meespelen dat men zelf weliswaar geen grote verbeteringen verwacht van de ruilverkaveling, maar desalniettemin hoopt hiervan een graantje te kunnen meepikken. Degenen bij wie de ruilverkaveling misschien het eigen bedrijf ten goede komt oordelen relatief het gunstigst over de ruilverkaveling.

De ruilverkaveling kan invloed hebben op de inpasbaarheid van beheersovereenkomsten in de bedrijfsvoering. Een hypothese van het Samenwerkingsverband is dat bij een betere verkaveling, ontwatering en ontsluiting de bereidheid tot het afsluiten van beheersovereenkomsten afneemt. Op de vraag wat de invloed van ruilverkaveling zal zijn op het afsluiten van beheersovereenkomsten is geantwoord als in tabel 57.

Tabel 57. *Beantwoording van de vraag: "Denkt u dat de ruilverkaveling invloed heeft op het al dan niet afsluiten van beheersovereenkomsten? Zo ja, op welke manier?"*

%	totaal n=88	met b.o. n=36	zonder b.o. n=52
meer beheersovereenkomsten	7	6	8
minder beheersovereenkomsten	34	39	31
geen invloed	28	39	21
geen mening	30	14	40
overig	1	3	0
totaal	100	100	100

Opvallend is het hoge percentage boeren dat meent dat er door de ruilverkaveling minder beheersovereenkomsten zullen worden afgesloten. Uit de toelichtingen blijkt dat de algemene redenering hierachter is: als het land goed is verkaveld, wordt een intensievere bedrijfsvoering mogelijk (meer vee, vroeger maaien, meer kunstmest). Beperkende bepalingen gaan dan extra knellen en zijn niet meer goed inpasbaar in de bedrijfsvoering. Bovendien moeten de ruilverkavelingskosten en extra investeringen worden terugverdiend, zodat een beheersovereenkomst dan niet van pas komt. Dit laatste argument wordt echter ook enkele malen gebruikt om juist wél een beheersovereenkomst af te sluiten als "vaste inkomstenbron". Eveneens een hoog percentage respondenten is van mening dat de ruilverkaveling geen invloed heeft op het afsluiten van beheersovereenkomsten. Argumenten zijn hier: de grenzen van de Relatienotagebieden zijn al vastgesteld, in de Relatienotagebieden (en vooral de reservaatgebieden) verandert de ruilverkaveling niet zo veel aan de landbouwkundige situatie, en het duurt nog lang voor de effecten van de ruilverkaveling merkbaar worden.

Een kleine groep denkt dat er juist meer beheersovereenkomsten zullen worden afgesloten. Argumenten zijn hier: kleine, traditionele bedrijven, die anders met de ruilverkaveling zouden verdwijnen, zullen nu een beheersovereenkomst afsluiten, en het realiseren van beheersovereenkomsten zal makkelijker worden door concentratie van beheersgebied bij de ruilverkaveling.

Er blijkt verschil in beoordeling te zijn tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. De verschillen betreffen vooral de antwoorden "geen invloed" en "geen mening": degenen met beheersovereenkomst menen relatief vaak dat de ruilverkaveling geen invloed heeft. De hypothese van het Samenwerkingsverband wordt door deze resultaten bevestigd.

Er blijkt een sterk verband tussen oordeel en leeftijd (tabel 58). Dit betreft vooral de antwoorden "minder beheersovereenkomsten" en "geen mening": hoe ouder men is, hoe vaker men denkt dat er door de ruilverkaveling minder beheersovereenkomsten zullen worden afgesloten. Boeren tot 50 jaar hebben hierover vaak geen mening. Een duidelijke verklaring voor deze verschillen valt moeilijk te geven.

Tabel 58. *Oordeel over de invloed van de ruilverkaveling op het afsluiten van beheersovereenkomsten naar leeftijd.*

%	leeftijd (jaar)			
	<35 n=18	35-50 n=28	51-64 n=33	65+ n=9
meer beheersovereenkomsten	17	4	6	0
minder beheersovereenkomsten	17	25	39	78
geen invloed	28	29	36	0
geen mening	39	43	15	22
overig	0	0	3	0
totaal	100	100	100	100

6.5.3 Relatienotagronden

Grote delen van Waterland zijn aangeduid als reservaat- en beheersgebied. Hoewel de term Relatienotagebied voor deze gronden vrij nieuw is, is de geschiedenis van de reservaatgronden in Waterland al enige decen-

nia oud (zie ook 2.6 en 2.7). In 6.3 werd beschreven hoe planologie en pachtsituatie de bedrijfsvoering en -ontwikkeling beïnvloeden.

Op de vraag naar de mening van boeren over de planologische bestemming van hun grond (bijna alle ondervraagde boeren hebben grond in Relatienotagebied) is geantwoord als in tabel 59. De "open" antwoorden bleken achteraf slechts voor een klein deel structureerbaar.

Tabel 59. Beantwoording van de vraag: "Wat vindt u van het feit, dat (een deel van) uw grond is bestemd als reservaat- en/of beheersgebied?"

%	totaal n=88	met b.o. n=37	zonder b.o. n=51
positief			
beheersovereenkomst mogelijk	6	11	2
goedkope grond	4	8	2
	10	19	4
neutraal: geen hinder	39	41	37
negatief			
beperkt in bedrijfsvoering	25	19	29
weinig baat van ruilverkaveling	6	0	10
onzekere toekomst	6	3	8
	37	22	47
geen mening	1	0	2
overig	14	19	10
totaal	100	100	100

Degenen die geen hinder zeggen te hebben van de bestemmingen (bijna 40%) voeren vaak aan dat men al jarenlang van de natuurbescherming pacht (met en zonder beperkende bepalingen in de pachtcontracten) en dat er dus weinig nieuws onder de zon is (gewenning) òf dat het nu eenmaal zo is beslist en je er toch niets tegen kunt doen (berusting). Veel boeren zien de lage pachtprijs als een redelijke vergoeding voor de beperkingen. Wel wordt dikwijls de vrees geuit dat in de toekomst het afsluiten van beheersovereenkomsten in Relatienotagebieden wel eens zou kunnen worden verplicht of dat beperkingen in pachtcontracten willekeurig zullen worden uitgebreid en/of verzaamd. Beheersgebied wordt door enkele boeren gezien als overgang naar reservaatgebied. Als voordeel van beheersgebied wordt echter een paar keer genoemd de mogelijkheid om gebruik te maken van de Bergboerenregeling.

Een kwart van de respondenten voelt zich door de bestemming beperkt in de bedrijfsvoering. De argumenten hebben hier deels een algemeen anti-overheidskarakter: elke beperkende bepaling of dreiging hiervan vindt men in principe ongewenst. Ook gaat het hier om bedrijven die vrij re-

cent in een van de natuurbescherming afhankelijke positie zijn gekomen of bedrijven met jonge bedrijfshoofden, die zich niet zo berustend opstellen of waar geen sprake is van gewinning (hier komen we nog op terug).

In de categorie "overig" wordt enkele malen als nadelig genoemd het voorekeursrecht van koop dat de natuurbescherming in de reservaten heeft als gronden vrijkomen (NB: dit geldt alleen voor gronden waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten). Als gunstig komt enkele malen naar voren dat men door toedoen van de natuurbescherming meer grond heeft gekregen of zelfs boer is kunnen worden.

Er blijkt verschil in beoordeling tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Degenen zonder beheersovereenkomst zien veel vaker nadelen aan de bestemming van de grond dan degenen met beheersovereenkomst. Degenen die positief oordelen hebben bijna allemaal een beheersovereenkomst.

Zoals al gesuggereerd is er ook een verband tussen oordeel en leeftijd. Dit betreft vooral degenen die zich in negatieve zin uitlaten over de bestemming. Van de bedrijfshoofden tot 35 jaar laat bijna 60% zich negatief uit. Dit percentage neemt af met toenemende leeftijd: van degenen ouder dan 65 jaar oordeelt nog slechts 11% negatief. Bij degenen die geen hinder hebben van de bestemmingen is er geen sprake van een dergelijk verband.

6.5.4 Beheersplan

Algemeen

De beantwoording van de vraag naar de mening van boeren over het beheersplan voor Waterland is weergegeven in tabel 60. Hierbij zijn de oorspronkelijke woorden "erg positief" en "vrij positief" bij de categorie "goed" gevoegd vanwege het geringe aantal keren dat deze werden genoemd.

Het blijkt dat 40% van de boeren het beheersplan een slechte zaak voor Waterland vindt. Argumenten hierbij zijn: het plan is van bovenaf opgelegd, boeren raken vrijkheid kwijt, het is geen gezonde zaak bedrijven hiermee in stand te houden, de vogels worden er wel beter van, maar de boeren niet, en voor komende generaties boeren is er op zo'n manier geen

Tabel 60. Beantwoording van de vraag: "Vindt u het beheersplan een goede zaak voor de boeren in Waterland?".

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
goed	22	38	12
neutraal	29	32	27
slecht	40	24	52
geen mening	8	5	10
totaal	100	100	100

toekomst meer. Er blijkt overigens geen verband tussen het al dan niet hebben van een opvolger en de mening over het beheersplan. Ook wordt dikwijls (overigens niet alleen door tegenstanders van het beheersplan) ongenoegen geuit over de aanzienlijke hoeveelheid geld die met het beheersplan is gemoeid* en over boeren die er financieel beter van worden zonder er iets voor te hoeven doen of laten.

Degenen die het beheersplan neutraal beoordelen vinden het voor sommige boeren wèl en voor andere boeren geen goede zaak. Er blijkt door veel boeren een scherp onderscheid te worden gemaakt tussen bedrijven die wel en niet een beheersovereenkomst zouden kunnen gebruiken. "Ouden van dagen", hobbyboeren en extensieve bedrijven in het algemeen zouden wel baat hebben bij het beheersplan, jonge boeren en intensieve bedrijven niet. Aangezien deze inschatting deels foutief is (zie 6.2 en 6.3) blijken er dus duidelijke vooroordelen te bestaan ten aanzien van beheersovereenkomsten.

Tot slot de boeren die het beheersplan positief beoordelen. Argumenten zijn hier: het is een manier om het inkomen op peil te houden, vooral voor bedrijven die moeilijk (blijven) zitten (vaarland), en men kan er financieel zijn voordeel mee doen.

Er blijkt een sterk verschil in beoordeling te zijn tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Zoals verwacht blijken boeren met beheersovereenkomst veel positiever en boeren zonder beheersovereenkomst veel negatiever tegen het beheersplan aan te kijken.

* Jaarlijks is in Waterland met de in 1983 afgesloten beheersovereenkomsten een bedrag gemoeid van circa f 350.000,-.

Het oordeel verschilt ook sterk per deelgebied. Positief oordeelt men vooral in Waterland-Oost-Noord en het Wormer- en Jisperveld, negatief in Waterland-Oost-Zuid. In het Oostzanerveld wordt zowel positief als negatief geoordeeld.

Ook is gevraagd naar de bekendheid met het beheersplan. Het resultaat is weergegeven in tabel 61.

Tabel 61. *Bekendheid van de respondenten met het beheersplan.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
goed	24	38	14
matig	45	51	40
slecht	23	11	31
niet	9	0	15
totaal	100	100	100

Het blijkt dat éénderde van de respondenten slecht of niet bekend is met het beheersplan. Dit zijn vooral degenen zonder beheersovereenkomst. Zoals te verwachten blijkt er een verband tussen het al dan niet hebben van een beheersovereenkomst en de bekendheid met het beheersplan. Van degenen met beheersovereenkomst is 89% goed tot matig bekend met het plan tegen 53% van degenen zonder beheersovereenkomst. Hierbij is vrijwel zeker sprake van een wisselwerking. Als we onder "bekend" verstaan: bekend met de beheersbepalingen, kan zelfs worden gesteld dat 100% van degenen met beheersovereenkomst bekend is met het beheersplan.

Doelmatigheid ten aanzien van weidevogels

Zoals uit het voorgaande bleek vindt niet iedereen beheersovereenkomsten de aangewezen weg om weidevogels te behouden. Als vervolg op de vraag welke maatregelen men gunstig acht voor weidevogels (zie 6.4) is gevraagd wat men de beste manier, dan wel het beste beleid vindt om aan weidevogelbehoud te doen. Bij deze vraag is niet de nadruk gelegd op doelmatigheid ten aanzien van weidevogels of inpasbaarheid in de bedrijfsvoering. Bij lang uitblijven van een antwoord op deze vraag zijn mogelijke antwoorden genoemd. Het resultaat is weergegeven in tabel 62.

Tabel 62. Door de respondenten genoemde beste manier/beleid om weidevogels te behouden.

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
("normaal") boerengebruik	21	19	23
natuur regelt 't zelf wel	7	0	12
niet te intensief boerengebruik	16	22	12
boerengebruik met hulp vogelwacht	33	22	40
beheersovereenkomsten	16	30	6
reservaten	4	5	4
overig	3	3	4
totaal	100	100	100

Opvallend is het relatief hoge percentage boeren dat voorstander is van het inschakelen van vogelwachters (voor het markeren van nesten, plaatsen van nestbeschermers etc.). Eveneens valt op dat slechts 20% zich uitspreekt voor directe beperkingen ten aanzien van de bedrijfsvoering door middel van beheersovereenkomsten of reservaatvorming. 28% is van mening dat er geen speciale maatregelen hoeven te worden getroffen om weidevogels voort te laten bestaan.

Uit de toelichtingen blijkt dat de laatste groep aanvoert dat de vogels er altijd zijn geweest en er ook wel zullen blijven, omdat ze afhankelijk zijn van het boerengebruik: ze zitten vooral op goed onderhouden land en niet op ruig land. Bovendien passen de vogels zich wel aan een intensiever grondgebruik aan; bemoeienis van natuurbeschermers is overbodig.

De groep die hulp van vogelwachters voorstaat blijkt een vorm van samenwerking met de natuurbescherming noodzakelijk te vinden: er moet wel iets voor de weidevogels gebeuren, maar de boer heeft daar geen tijd voor in het voorjaar (nesten zoeken), dus zou het goed zijn als anderen dit zouden kunnen doen.

Degenen die beheersovereenkomsten of reservaatvorming voorstaan gaan er van uit dat voor weidevogelbehoud uitstel van de maaidatum essentieel is, hetgeen alleen mogelijk is tegen vergoeding (beheersovereenkomsten) of in eigen beheer van natuurbescherming (reservaten).

Er blijkt een sterk verband te zijn tussen het al dan niet hebben van een beheersovereenkomst en de mening over de beste manier van weidevo-

gelbehoud. Degenen met beheersovereenkomst blijken vooral te kiezen voor het instrument beheersovereenkomsten, degenen zonder vooral voor boerengebruik met hulp van vogelwachters. Toch valt op dat slechts 30% van degenen met beheersovereenkomst dit middel ook inderdaad het beste acht, waarbij het ook nog de vraag is in hoeverre juist het afsluiten van een beheersovereenkomst deze mening achteraf heeft bewerkstelligd. Bijna tweederde van deze groep blijkt toch andere vormen van boerengebruik meer geëigend te vinden. Dit betekent dat ook heel andere overwegingen het afsluiten van een beheersovereenkomst bepalen (zie ook 7.3).

De meningen over de beste vorm van weidevogelbeheer blijken licht te verschillen per deelgebied. "Gewoon" boerengebruik wordt vooral in het Oostzanerveld veel genoemd, boerengebruik met hulp van de vogelwacht vooral in Waterland-Oost-Zuid. Beheersovereenkomsten en reservaatvorming komt vooral in Waterland-Oost-Noord naar voren en het "niet te intensief boeren" vooral in het Wormer- en Jisperveld.

Opvallend is dat éénvierde van de boeren die het beheersplan een slechte zaak voor Waterland vinden toch beheersovereenkomsten en reservaten kiest als beste manier van weidevogelbehoud. Hierin wijken ze niet af van de boeren die het beheersplan positief beoordelen. Van degenen die neutraal staan ten opzichte van het beheersplan kiest bijna de helft voor boerengebruik met hulp van de vogelwacht.

Aansluitend op de vorige vraag is gevraagd naar de mate van geschiktheid van beheersovereenkomsten als middel om weidevogels te behouden. Hierop is geantwoord als in tabel 63.

Tabel 63. *Oordeel over geschiktheid beheersovereenkomst als middel om weidevogels te behouden.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
(zeer) geschikt	46	68	31
matig geschikt	27	24	29
neutraal (geen effect)	6	3	8
slecht	15	3	23
geen mening	7	3	10
totaal	100	100	100

Het blijkt dat bijna de helft van de boeren beheersovereenkomsten geschikt tot zeer geschikt vindt en zelfs driekwart matig tot zeer geschikt. Dit lijkt in tegenspraak met het voorgaande, waar slechts 16% beheersovereenkomsten het meest geëigende middel bleek te vinden. Men twijfelt dus niet zozeer aan het effect van beheersovereenkomsten op weidevogels, maar vindt andere methoden beter of heeft andersoortige bezwaren tegen het gebruik van dit instrument.

Dit blijkt ook enigszins uit de toelichtingen. Degenen die beheersovereenkomsten een geschikt middel vinden zijn veelal van mening dat een latere maaidatum en beperkte beweidingsdichtheid (in verband met respectievelijk kapotmaaien van nesten en pullen en vertrapping van nesten) goed is voor de weidevogels. Degenen die beheersovereenkomsten niet geschikt achten noemen vaak de hoge kosten die dit middel met zich meebrengt (dit wordt overigens ook door voorstanders genoemd). Verder noemt deze groep de ongeschiktheid van ruig land voor weidevogels en het zelfregulerend vermogen van de natuur.

Zoals verwacht blijkt er een sterk verband tussen het hebben van een beheersovereenkomst en het oordeel over de geschiktheid. Van degenen met beheersovereenkomst blijkt tweederde positief te oordelen en 6% neutraal of negatief, van degenen zonder is dit elk éénderde.

Er blijkt slechts een licht verband te zijn tussen het oordeel over het beheersplan en het oordeel over de geschiktheid van beheersovereenkomsten voor weidevogels. Van degenen die negatief oordelen over het beheersplan vindt 39% beheersovereenkomsten een geschikt instrument; 22% van hen vindt het een ongeschikt instrument. Het oordeel over het beheersplan wordt dus slechts in beperkte mate bepaald door de effectiviteit van beheersovereenkomsten ten aanzien van weidevogels.

Er is een sterk verband tussen hetgeen men als beste instrument voor weidevogelbehoud kiest en het oordeel over de geschiktheid van beheersovereenkomsten voor weidevogels. Kiest van degenen die beheersovereenkomsten een geschikt middel achten éénderde voor beheersovereenkomsten, van degenen die beheersovereenkomsten minder of niet geschikt achten niemand. De laatsten kiezen in sterkere mate voor boerengebruik met hulp van de vogelwacht.

Het antwoord op de vraag naar de geschiktheid van beheersovereenkomsten voor weidevogels wordt waarschijnlijk nog steeds beïnvloed door een meer

algemeen oordeel over het instrument beheersovereenkomst. Daarom is nogmaals een dergelijke vraag opgenomen. Ditmaal is gevraagd of de bepalingen zoals die zijn opgenomen in het beheersplan, goed zijn voor de weidevogels. De beantwoording is weergegeven in tabel 64.

Tabel 64. *Beoordeling van het nut van de beheersbepalingen voor weidevogels.*

	totaal n= 85	met b.o. n=37	zonder b.o. n=48
(zeer) goed	53	73	38
matig goed	33	24	40
slecht	8	3	13
geen mening	6	0	10
totaal	100	100	100

Hier valt eens te meer op dat veel boeren erkennen dat de beheersbepalingen een gunstig effect op weidevogels zullen hebben: 53% vindt ze goed tot zeer goed en 86% vindt ze matig tot zeer goed. Degenen die het beheersplan (matig tot zeer) goed vinden voor de weidevogels noemen in hun toelichting vooral het gunstige effect van het uitrijden van ruige mest (een aanvullende bepaling!), het nalaten van rollen en slepen in het voorjaar en het uitstellen van de maaidatum. Wel wordt er verschillende keren op gewezen dat de bepalingen niet zonder meer gunstig zijn voor alle weidevogelsoorten: er is volgens enkelen te weinig rekening gehouden met de verschillende broedperioden van weidevogels en met de verschillen tussen gebieden en percelen. Enkelen zeggen dan ook dat er wat betreft de flexibiliteit van de maaidata nog wel het nodige kan veranderen. Degenen die de beheersbepalingen niet gunstig achten noemen vooral de verruiging van het land door het late maaien en de extensieve beweiding: op ruig land zitten geen vogels.

Ook hier blijken degenen met beheersovereenkomst veel gunstiger te oordelen over het effect van het beheersplan op weidevogels.

Ondanks een sterke samenhang tussen het oordeel over het beheersplan en dat over beheersovereenkomsten vindt toch ruim één derde van degenen die beheersovereenkomsten slecht achten voor weidevogels het beheersplan matig tot goed voor diezelfde weidevogels. Evenzo blijkt ruim driekwart van degenen die het beheersplan een slechte zaak vinden voor Waterland

wel van mening te zijn dat het beheersplan (matig) goed is voor weidevogels.

Totstandkoming van het beheersplan

Met betrekking tot de totstandkoming van het beheersplan zijn vragen gesteld over de betrokkenheid bij de inspraak op het beheersplan, het effect van deze inspraak op het plan en de rol die de Werkgroep hierbij heeft gespeeld.

Allereerst is gevraagd in welke mate men de inspraak op het beheersplan heeft gevolgd (in meer algemene zin) en in welke mate men daar zelf aan heeft meegedaan. De beantwoording van deze vragen is gecombineerd weergegeven in tabel 65.

Hierbij is het "volgen" van de inspraak heel algemeen opgevat: van het lezen van kranteberichten en "horen van anderen" tot het bijwonen van vergaderingen over het beheersplan. Onder het "meedoen" aan de inspraak wordt het actief inspreken verstaan (schriftelijke en mondelinge inspraakreacties, schrijven van bezwaarschriften).

Tabel 65. *Mate waarin men de inspraak op het beheersplan heeft gevolgd % (links) en hieraan daadwerkelijk heeft meegedaan (rechts).*

	inspraak gevolgd			aan inspraak meegedaan		
	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
vaak	10	14	8	1	3	0
regelmatig	26	24	27	14	14	14
soms	29	38	23	15	14	15
niet	35	24	42	71	70	71
totaal	100	100	100	100	100	100

Het blijkt dat ruim éénderde van de respondenten de inspraak vaak of regelmatig heeft gevolgd. Actief aan de inspraak meegedaan heeft 15%; ruim tweederde heeft nooit meegedaan aan de inspraak. Aangezien ons wat dit betreft geen cijfers uit andere gebieden ter beschikking staan kan geen uitspraak worden gedaan over de (relatieve) betrokkenheid bij de inspraak in Waterland.

Er blijkt wat dit betreft opmerkelijk weinig verschil tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst. Er is alleen een lichte tendens dat

degenen zonder beheersovereenkomst wat vaker verstek laten gaan: 42% heeft de inspraak niet gevolgd tegen 24% van degenen met beheersovereenkomst.

Afgaande op het volgen van en meedoen aan de inspraak kan de betrokkenheid bij de inspraak op het beheersplan worden nagegaan. Dit is gebeurd door combinaties van antwoordmogelijkheden van beide vragen te klassificeren naar mate van betrokkenheid.* Het resultaat hiervan is weergegeven in tabel 66.

Tabel 66. *Mate van betrokkenheid van de respondenten bij de inspraak op het beheersplan.*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
sterk	19	22	17
matig	17	16	17
zwak	29	38	23
niet	35	24	42
totaal	100	100	100

De verschillen tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst blijken ook hier gering. Kennelijk heeft het voornemen om een beheersovereenkomst af te sluiten niet geïnspireerd tot grotere activiteit waar het de inspraak betreft. Omgekeerd heeft een sterkere betrokkenheid niet geleid tot het afsluiten van meer beheersovereenkomsten. De betrokkenheid blijkt sterk te verschillen per deelgebied (tabel 67).

Er blijkt geen verband tussen het oordeel over het beheersplan en de betrokkenheid bij de inspraak: de groepen die het beheersplan respectievelijk goed en slecht voor Waterland vinden zijn in gelijke mate betrokken geweest. Degenen die neutraal staan ten opzichte van het beheersplan of hierover geen oordeel hebben zijn nog het minst betrokken geweest. Zoals verwacht blijkt er wel een sterk verband tussen de betrokkenheid bij de inspraak en de bekendheid met het beheersplan: de bekendheid

* En wel als volgt: bij zowel volgen van als meedoen aan de inspraak zijn de antwoorden gecodeerd: vaak = 1, regelmatig = 2, soms = 3 en niet = 4. De producten van beide antwoordcodes zijn daarna als volgt geklassificeerd: 1 - 4 = sterk betrokken; 6 - 8 = matig betrokken; 9 - 12 = zwak betrokken; 16 = niet betrokken.

Tabel 67. *Mate van betrokkenheid bij de inspraak op het beheersplan in de verschillende deelgebieden.*

%	sterk	matig	zwak	niet	totaal
Waterland-Oost-Zuid	24	32	20	24	100 (n=25)
Waterland-Oost-Noord	11	11	33	44	100 (n=18)
Ilperveld	0	9	46	46	100 (n=11)
Oostzanerveld	11	0	11	78	100 (n= 9)
Wormer- en Jisperveld	24	19	38	19	100 (n=21)
Engewormer	33	0	33	33	100 (n= 3)
Kalverpolder	100	0	0	0	100 (n= 2)
totaal gemiddeld	19	17	29	35	100 (n=89)

neemt toe met de betrokkenheid. Is van degenen die goed bekend zijn met het plan de helft sterk bij de inspraak betrokken geweest, van degenen die slecht of niet met het beheersplan bekend zijn is ruim de helft niet betrokken geweest.

Nadat er was ingesproken op het ontwerp-beheersplan is begin 1983 het definitieve beheersplan vastgesteld (zie 2.8). Over de mate en richting waarin de inspraak het plan heeft beïnvloed wordt geoordeeld als in tabel 68.

Tabel 68. *Beoordeling van de invloed van de inspraak op het beheersplan.*

%	totaal n=84	met b.o. n=37	zonder b.o. n=47
goed	13	22	6
matig positief	32	30	34
niet	13	8	18
negatief	1	0	2
geen mening	41	41	40
totaal	100	100	100

Opvallend is het hoge percentage boeren (41) dat hierover geen mening heeft. Ook valt op dat veel boeren vinden dat de inspraak het plan slechts matig positief (dit wil in veel gevallen zeggen: nauwelijks)

heeft beïnvloed. Degenen die vinden dat er van een verbetering sprake is noemen vooral de meer gespreide maaidata gunstig. De onveranderde beweïdingsbeperking wordt echter als minpunt genoemd. Degenen die het plan niet beïnvloed vinden door de inspraak zijn veelal de (algemene) mening toegedaan dat alles toch van hogerhand wordt bepaald en inspraak daarop niet van wezenlijke invloed is.

Er blijken geringe verschillen in beoordeling tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Degenen met beheersovereenkomst oordelen relatief vaak positief over het effect van de inspraak. Voor een deel is dit logisch: het afsluiten van een beheersovereenkomst is één van de manieren waarop een positief oordeel tot uitdrukking kan komen.

Er blijkt een sterk verband te zijn tussen de betrokkenheid bij de inspraak en de beoordeling van de invloed van de inspraak. Dit is weergegeven in tabel 69.

Tabel 69. *Verband tussen de betrokkenheid bij de inspraak op het beheersplan en het oordeel over de invloed van deze inspraak op het plan (n=84).*

betrokkenheid	invloed inspraak				
	goed	matig positief	niet	negatief	geen mening
sterk	36	30	36	0	3
matig	27	22	27	100	6
zwak	27	37	36	0	24
niet	9	11	0	0	68
totaal	100	100	100	100	100

Van degenen die het meest (matig tot sterk) bij de inspraak betrokken zijn geweest vindt ongeveer tweederde het plan matig tot goed beïnvloed door de inspraak. Men is dus positiever naarmate men er meer van weet. Aansluitend hierop is gevraagd of men het plan zoals dat (voorjaar 1983) is vastgesteld beter vindt dan het ontwerp-beheersplan van het jaar daarvoor (dat normaliter in 1982 van kracht zou zijn geworden). Bij deze vraag is dus geen relatie gelegd tussen de inspraak en de verandering van het plan. Het resultaat is weergegeven in tabel 70.

Tabel 70. Beantwoording van de vraag: "Vindt u dit plan % beter dan het plan van vorig jaar?"

	totaal n=84	met b.o. n=37	zonder b.o. n=47
ja	57	57	57
niet voor iedereen	2	3	2
nee	6	5	6
geen mening	35	35	34
totaal	100	100	100

Ruim de helft van de boeren blijkt van mening dat er nu beter valt te werken met het plan. Vooral de meer gespreide maaidata worden als verbetering gezien. De kleine groep die het plan niet voor iedereen verbeterd vindt is van mening dat alleen Waterland-Oost van de wijzigingen profiteert. Ook hier weer hebben velen geen mening.

Opvallend genoeg blijkt er geen enkel verschil in beantwoording tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst. Degenen die geen mening hebben blijken voor 97% zwak of niet bij de inspraak betrokken te zijn geweest. Degenen die matig of sterk betrokken zijn geweest oordelen overwegend positief.

Vervolgens is gevraagd of de eventuele verbetering van het plan het jaar uitstel waard is geweest. De helft vindt van wel, 9% is negatief, de rest heeft geen mening. Opnieuw is er nauwelijks verschil tussen de groep met en zonder beheersovereenkomst (tabel 71).

Tabel 71. Beantwoording van de vraag: "Is de verbetering % het jaar uitstel waard geweest?"

	totaal n=74	met b.o. n=30	zonder b.o. n=44
ja	50	50	50
niet voor iedereen	5	7	5
nee	4	7	2
geen mening	41	37	43
totaal	100	100	100

Degenen die "niet voor iedereen" of "nee" antwoorden zijn veelal van mening dat een aantal bedrijven het geld hard nodig had, dan wel dat de verbetering van het plan te gering is om een jaar uitstel te rechtvaardigen.

De Werkgroep Jonge Boeren Waterland is sterk betrokken geweest bij de gang van zaken rond het beheersplan. Mede om hun activiteiten te evalueren is tenslotte gevraagd of men vindt dat de Werkgroep een goede invloed heeft gehad op de totstandkoming van het plan. De beantwoording van deze (gesloten) vraag is weergegeven in tabel 72.

Tabel 72. *Beoordeling van de activiteiten van de Werkgroep met betrekking tot het beheersplan.*

	totaal n=88	met b.o. n=37	zonder b.o. n=51
zeer goed	16	14	18
goed	44	49	41
matig goed	16	16	16
slecht	3	3	4
geen mening	21	19	22
totaal	100	100	100

Zestig procent van de respondenten blijkt te vinden dat de Werkgroep een goede tot zeer goede invloed heeft gehad op het plan. Het percentage dat geen mening heeft is hier opvallend laag in vergelijking met voorgaande vragen. Dit lijkt te betekenen dat de Werkgroep in het gebied op vrij veel "goodwill" kan rekenen.

Het overwegend positieve oordeel over de activiteiten van de Werkgroep wordt ingegeven doordat men hen toch voor een belangrijk deel verantwoordelijk acht voor de veranderingen in het beheersplan. Sommigen voeren aan dat de standsorganisaties ook wel het nodige hebben gedaan; anderen hebben juist geen goed woord over voor de rol die de standsorganisaties in deze hebben gespeeld. Uit de toelichtingen blijkt dat men het niet altijd helemaal eens is met de standpunten en werkwijze van de Werkgroep ("ze draven wel eens wat door", "ze zijn soms te star"), maar dat men het waardeert dat er vanuit de streek wat tegengas wordt gegeven tegen een van hogerhand opgelegd plan.

Er blijkt nauwelijks verschil in beoordeling van de Werkgroep tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst. Of men positief dan wel negatief staat ten opzichte van het beheersplan blijkt niets uit te maken voor de wijze waarop men de Werkgroepsactiviteiten beoordeelt.

6.5.5 Invloed van planning op opvolgingssituatie

Na de vragen over planologische bestemming, ruilverkaveling en beheersplan is gevraagd wat nu het "samenvattend" effect van de planning is op de opvolgingssituatie: schept deze meer of minder perspectief om het bedrijf voort te zetten of is de invloed daarop verwaarloosbaar klein? Deze vraag is alleen gesteld als er op het bedrijf werkelijk sprake is (geweest) van een (reële) opvolgingssituatie. De beantwoording is samengevat in tabel 73.

Tabel 73. *Beoordeling van het effect van de planning op de opvolgingssituatie op het bedrijf.*

%	totaal n=53	met b.o. n=22	zonder b.o. n=31
meer perspectief	15	14	16
minder perspectief	8	9	7
geen invloed	64	68	61
geen mening	13	9	16
totaal	100	100	100

Maar liefst 2/3 van de boeren blijkt van mening dat de planning geen invloed heeft op de opvolging. Desgevraagd noemt men grofweg drie soorten argumenten. Ten eerste zijn er degenen die nooit zo hebben nagedacht over het "integrale" effect van alle plannen en daarom van oordeel zijn dat de invloed op de opvolging niet groot zal zijn. Ten tweede zijn er degenen die een afweging maken tussen het positieve effect van de ruilverkaveling en het negatieve van de aanwijzing als Relatienotagegebied en dan het totaaleffect neutraal inschatten. Tenslotte wordt er enkele keren op gewezen dat niet zozeer de planning, maar veel meer de economische situatie bepalend is voor de opvolging.

Degenen die méér perspectief zien hopen door ruilverkaveling en beheersplan langer boer te kunnen blijven en/of meer grond te kunnen krijgen, of zijn van mening dat het er al met al nooit slèchter op kan worden. Bij degenen die minder perspectief zien komt de beperking in de bedrijfsvoering door de aanwijzing als Relatienotagebied naar voren.

Er blijkt nauwelijks verschil in beantwoording tussen boeren met en zonder beheersovereenkomst.

Wel is er een verband tussen het oordeel en de actuele opvolgingssituatie. Denkt van degenen met opvolger bijna 80% dat de plannen geen invloed hebben op de opvolging, van degenen zonder opvolger is dit tweederde en van degenen waar opvolging onzeker is minder dan de helft. Deze laatste groep hoopt op verbetering van het opvolgingsperspectief: één-derde verwacht meer perspectief door alle plannen.

Ook hangt de beantwoording samen met het profijt dat men denkt te hebben van de ruilverkaveling. Van degenen die verwachten dat de ruilverkaveling ten goede komt van het eigen bedrijf zegt 38% dat de planning meer perspectieven biedt voor opvolging: van degenen bij wie dit misschien of niet het geval is, is dit 19, resp. 4%. Een dergelijk verband is er niet (ook niet in omgekeerde richting) met de mening over het beheersplan.

6.5.6 Verbanden

Deelgebieden

De houding ten aanzien van overheid en beleid verschilt soms sterk per deelgebied. Deels wordt dit veroorzaakt door verschillen in aantal afgesloten beheersovereenkomsten, deels door agrarische en sociale verschillen. Overigens versterken de genoemde factoren elkaar dikwijls.

In Waterland-Oost-Zuid blijkt men in het algemeen zeer kritisch, soms sceptisch te staan tegenover het overheidshandelen: men verwacht weinig van de ruilverkaveling, is negatief over het beheersplan en over het nut van de beheersregeling voor weidevogels. Toch is men relatief goed betrokken geweest bij de inspraak en vindt men het plan duidelijk verbeterd. Belangrijkste verklarende factoren zijn hier de relatief goede landbouwstructuur en het geringe aantal afgesloten beheersovereenkomsten.

In Waterland-Oost-Noord blijkt men over het algemeen positiever te den-

ken over het beheersplan en het nut ervan voor weidevogels. Men is hier veel minder sterk betrokken geweest bij de inspraak, maar vindt het plan wel verbeterd. Dit is tekenend voor de (in vergelijking met Waterland-Oost-Zuid) veel langere geschiedenis van grondaankoop door de natuurbescherming.

Het Ilperveld en Oostzanerveld vertonen veel overeenkomsten in beantwoording. Men neemt hier in veel gevallen een zeer neutrale, afstandelijke houding aan ten aanzien van het overheidshandelen. Men is zwak of niet betrokken geweest bij de inspraak en heeft dan ook vaak geen mening over de gang van zaken rond de totstandkoming in het beheersplan. In het Wormer- en Jisperveld tenslotte blijkt men overwegend negatief te oordelen over de ruilverkaveling, maar positief over het beheersplan en het nut ervan voor weidevogels. Men is relatief sterk betrokken geweest bij de inspraak en positief over de verandering van het plan.

In de Engewormer en Kalverpolder is het aantal respondenten te gering om algemene uitspraken te kunnen doen over de houding in deze deelgebieden.

Leeftijd

Jonge boeren (tot 35 jaar) blijken op een aantal punten anders te oordelen dan oude(re) boeren. Men staat vrij positief tegenover het beheersplan, maar vindt beheersovereenkomsten geen geschikt middel voor weidevogelbeheer en kiest in zeer sterke mate voor boerengebruik in samenwerking met vogelwachters. Men is relatief sterk betrokken geweest bij de inspraak en oordeelt positief over het effect hiervan en de rol van de WJBW in deze.

Oudere boeren staan over het algemeen wat positiever tegenover het instrument beheersovereenkomsten en het nut voor weidevogels, maar hebben ook vaker geen mening over beleidszaken.

Hoofd- en nevenberoepers

Nevenberoepers onderscheiden zich in een aantal opzichten van hoofdberoepers. De eersten zeggen geen profijt te zullen hebben van de ruilverkaveling en staan positief ten opzichte van de aanwijzing als Relatienotagebied. Wat het beheersplan betreft is deze groep relatief slecht betrokken geweest bij de inspraak en heeft dan ook dikwijls geen mening over een eventuele verandering van het plan.

Standorganisaties

Het belangrijkste verschil in oordeel blijkt te bestaan tussen leden en niet-leden. De laatsten oordelen negatief over de ruilverkaveling, zijn slecht bekend met het beheersplan, zijn slecht of niet betrokken geweest bij de inspraak hierop en hebben dan ook vaak geen mening over het effect van de inspraak op het plan.

Bij de leden blijken CBTB-ers zich in lichte mate te onderscheiden: deze zijn relatief sterk betrokken geweest bij de inspraak en oordelen vaker positief over het effect hiervan èn over de WJBW.

Een mogelijke verklaring is dat de CBTB èn de Werkgroep beide vooral Waterland-Oost als werkterrein hebben; bovendien heeft de CBTB zich ook bij de ruilverkaveling al actief opgesteld.

6.6 Aard van de afgesloten overeenkomsten

6.6.1 Algemeen

Naast het aantal overeenkomsten is ook de aard van de afgesloten beheersovereenkomsten van belang. Vragen daarover zijn uiteraard alleen gesteld aan degenen die een beheersovereenkomst hebben afgesloten; het totaal aantal respondenten is in deze paragraaf dus steeds 37.

De vragen hebben betrekking op de volgende onderwerpen:

- Over welke oppervlakte is een beheersovereenkomst afgesloten?
- Hoe is de verdeling over licht en zwaar beheer?
- Hoe is de verdeling van licht en zwaar beheer over huiskavel en veldkavel(s) en over rijland en vaarland?
- Voor welke maaidata is gekozen?

Naar eventuele aanvullende bepalingen in de beheersovereenkomst (bijvoorbeeld opbrengen stalmest, ontzien broedkolonies) is helaas pas gevraagd in een latere fase van het enquêteren (en op niet-systematische wijze). Daarvan kan dus geen overzicht worden gegeven. Wel hebben we de sterke indruk dat het aantal afgesloten aanvullende bepalingen gering is. Aan de hand van de verzamelde gegevens proberen we te achterhalen welke "strategie" de Waterlandse boeren volgen ten aanzien van het afsluiten van beheersovereenkomsten. Voorts kunnen twee hypothesen van het Samenwerkingsverband met betrekking tot het zwaar beheer worden getoetst.

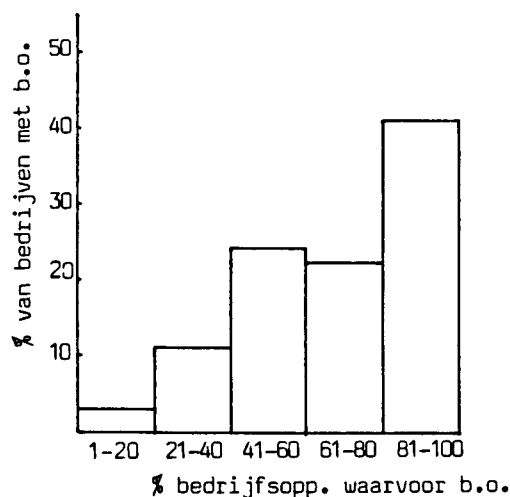
6.6.2 Algemene gegevens

Van de 89 respondenten hebben er 37 (42%) een beheersovereenkomst afgesloten. De totale oppervlakte waarover deze beheersovereenkomsten zijn afgesloten bedraagt 677 ha. Hiervan is 532 ha (78%) reserwaat en 147 ha (22%) beheersgebied. Dit betekent dat voor 49% van de reserwaatsgronden en voor 37% van het beheersgebied in de respons beheersovereenkomsten zijn afgesloten. 25 respondenten hebben alleen voor reserwaatsgronden een beheersovereenkomst afgesloten, 6 respondenten alleen voor beheersgebied en 6 voor beide.

De gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf bedraagt 18,3 ha. De kleinste oppervlakte waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten bedraagt

3 ha*, de grootste 47 ha.

Behalve de absolute oppervlakte is uiteraard ook het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten van belang. De verdeling daarvan is weergegeven in figuur 41.

Figuur 41. Verdeling van het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten.

Opyallend is dat ruim 40% van de bedrijven een beheersovereenkomst heeft afgesloten voor 80 - 100% van het bedrijf en 22% zelfs voor 100%. Gemiddeld is over 72% van de bedrijfsoppervlakte een beheersovereenkomst afgesloten. Dit percentage is het hoogst in het IJperveld (83%) en het laagst in het Oostzanerveld (29%); op dit lage percentage komen we hierna nog terug.

Figuur 42 geeft een beeld van de totale oppervlakte per deelgebied waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten en van de gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf in elk deelgebied. IJperveld en Oostzanerveld blijken niet alleen procentueel maar ook absoluut de uitersten te vormen (rechter histogram).

Zoals in 6.3.1 naar voren kwam kunnen voor een deel van het Relatienotagebied geen beheersovereenkomsten worden afgesloten. Het betreft hier

* Hierbij moet worden opgemerkt dat bedrijven met minder dan 3 ha grond in Relatienotagebied niet in de steekproefpopulatie zijn opgenomen. Omdat de gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf nauwelijks verschilt van de door CBL verstrekte gegevens (Bijlage 5) kan worden geconcludeerd dat de genoemde populatiekeuze geen invloed heeft op de in deze paragraaf vermelde gegevens.

6.6 Aard van de afgesloten overeenkomsten

6.6.1 Algemeen

Naast het aantal overeenkomsten is ook de aard van de afgesloten beheersovereenkomsten van belang. Vragen daarover zijn uiteraard alleen gesteld aan degenen die een beheersovereenkomst hebben afgesloten; het totaal aantal respondenten is in deze paragraaf dus steeds 37.

De vragen hebben betrekking op de volgende onderwerpen:

- Over welke oppervlakte is een beheersovereenkomst afgesloten?
- Hoe is de verdeling over licht en zwaar beheer?
- Hoe is de verdeling van licht en zwaar beheer over huiskavel en veldkavel(s) en over rijland en vaarland?
- Voor welke maaidata is gekozen?

Naar eventuele aanvullende bepalingen in de beheersovereenkomst (bijvoorbeeld opbrengen stalmest, ontzien broedkolonies) is helaas pas gevraagd in een latere fase van het enquêteren (en op niet-systematische wijze). Daarvan kan dus geen overzicht worden gegeven. Wel hebben we de sterke indruk dat het aantal afgesloten aanvullende bepalingen gering is. Aan de hand van de verzamelde gegevens proberen we te achterhalen welke "strategie" de Waterlandse boeren volgen ten aanzien van het afsluiten van beheersovereenkomsten. Voorts kunnen twee hypothesen van het Samenwerkingsverband met betrekking tot het zwaar beheer worden getoetst.

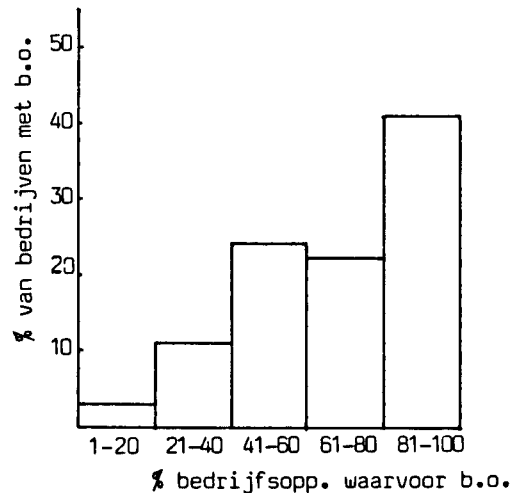
6.6.2 Algemene gegevens

Van de 89 respondenten hebben er 37 (42%) een beheersovereenkomst afgesloten. De totale oppervlakte waarover deze beheersovereenkomsten zijn afgesloten bedraagt 677 ha. Hiervan is 532 ha (78%) reservaat en 147 ha (22%) beheersgebied. Dit betekent dat voor 49% van de reservaatgronden en voor 37% van het beheersgebied in de respons beheersovereenkomsten zijn afgesloten. 25 respondenten hebben alleen voor reservaatgronden een beheersovereenkomst afgesloten, 6 respondenten alleen voor beheersgebied en 6 voor beide.

De gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf bedraagt 18,3 ha. De kleinste oppervlakte waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten bedraagt

3 ha*, de grootste 47 ha.

Behalve de absolute oppervlakte is uiteraard ook het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten van belang. De verdeling daarvan is weergegeven in figuur 41.

Figuur 41. *Verdeling van het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten.*

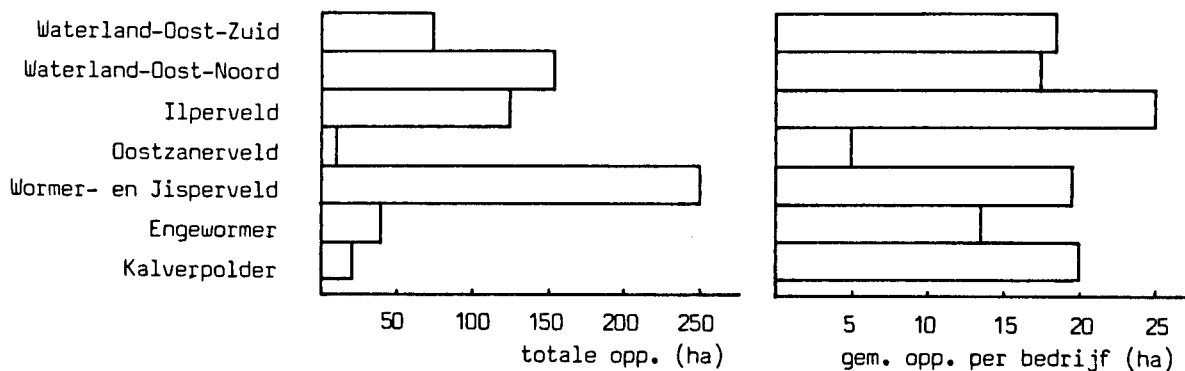
Opvallend is dat ruim 40% van de bedrijven een beheersovereenkomst heeft afgesloten voor 80 - 100% van het bedrijf en 22% zelfs voor 100%.

Gemiddeld is over 72% van de bedrijfsoppervlakte een beheersovereenkomst afgesloten. Dit percentage is het hoogst in het Ilperveld (83%) en het laagst in het Oostzanerveld (29%); op dit lage percentage komen we hierna nog terug.

Figuur 42 geeft een beeld van de totale oppervlakte per deelgebied waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten en van de gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf in elk deelgebied. Ilperveld en Oostzanerveld blijken niet alleen procentueel maar ook absoluut de uitersten te vormen (rechter histogram).

Zoals in 6.3.1 naar voren kwam kunnen voor een deel van het Relatienota-gebied geen beheersovereenkomsten worden afgesloten. Het betreft hier

* Hierbij moet worden opgemerkt dat bedrijven met minder dan 3 ha grond in Relatienota-gebied niet in de steekproefpopulatie zijn opgenomen. Omdat de gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf nauwelijks verschilt van de door CBL verstrekte gegevens (Bijlage 5) kan worden geconcludeerd dat de genoemde populatiekeuze geen invloed heeft op de in deze paragraaf vermelde gegevens.

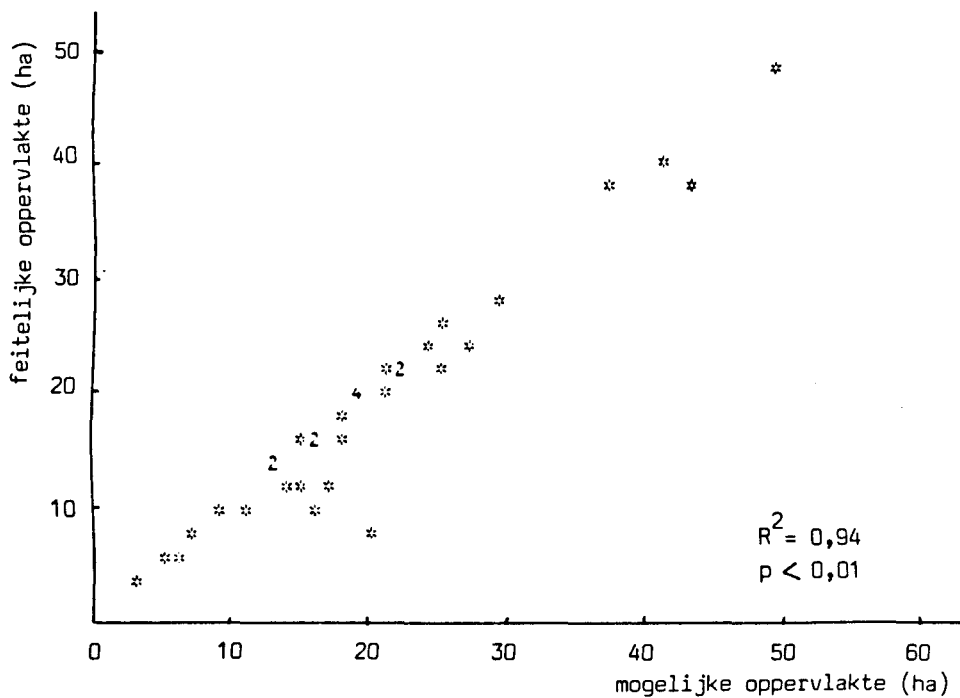

Figuur 42 . Totale beheersoppervlakte per deelgebied (links) en gemiddelde beheersoppervlakte per bedrijf in elk deelgebied (rechts).

éénjarige grond van natuurbescherming en BBL en grond die per seizoen van derden wordt gehuurd of "om niet" wordt gebruikt.* Als deze oppervlakten per bedrijf in mindering worden gebracht op de bedrijfsoppervlakte in Relatienotagebied houden we de oppervlakte over waarvoor het voor de betreffende bedrijfshoofden mogelijk is een beheersovereenkomst af te sluiten. Deze oppervlakte blijkt 19,8 ha te bedragen. Dit betekent dat gemiddeld over niet minder dan 93% van de mogelijke oppervlakte ook daadwerkelijk een beheersovereenkomst is afgesloten. 21 respondenten (=57%) hebben voor de gehele potentiële oppervlakte een beheersovereenkomst afgesloten. De geringe spreiding van het percentage blijkt uit figuur 43, waar de actuele beheersoppervlakte is uitgezet tegen de potentiële oppervlakte.

De gemiddelde percentages verschillen dan ook nauwelijks per deelgebied. Het hoogst scoren Oostzanerveld en Kalverpolder (100%). Hieruit blijkt dat het eerdergenoemde gemiddeld lage percentage van de totale bedrijfsoppervlakte in het Oostzanerveld alleen wordt veroorzaakt door de onmogelijkheid om een beheersovereenkomst af te sluiten voor een grotere oppervlakte. Het zeer hoge gemiddelde percentage van 93 voor heel Waterland geeft overigens aan dat de oppervlakte waarvoor men een beheersovereenkomst heeft afgesloten slechts in geringe mate wordt bepaald door allerlei bedrijfsgegevens en in belangrijke mate door de potentiële beheersoppervlakte.

*In twee gevallen bleek er voor grond die per jaar werd gehuurd een beheersovereenkomst te zijn afgesloten door de eigenaar. Bij de hier toegepaste berekeningswijze valt op deze bedrijven een grotere oppervlakte onder de beheersovereenkomst dan mogelijk zou zijn. De hierdoor ontstane (geringe) afwijkingen zijn achteraf grotendeels rechtgetrokken.

Figuur 43 . Verband tussen de potentiële (horizontaal) en de feitelijke (verticaal) oppervlakte per bedrijf waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten.

De potentiële beheersoppervlakte is in reservaatgebied relatief kleiner dan in beheersgebied (veel meer éénjarige pacht van natuurbescherming in reservaatgebied). Over de potentiële oppervlakte in reservaatgebied zijn relatief meer beheersovereenkomsten afgesloten (58%) dan over de potentiële oppervlakte in beheersgebied (41%) (vergelijk de in het begin van deze paragraaf vermelde gegevens).

Het afsluiten van een beheersovereenkomst lijkt dus een "alles-of-niets-gedrag" te zijn: of men tekent niet, of men tekent voor (bijna) de gehele oppervlakte waarvoor dit mogelijk is. Op grond hiervan kan worden geconcludeerd:

- Afschaffing van de "alles-of-niets"-regel door de CBL per 1-1-1983 heeft voor een aantal bedrijven in Waterland weinig betekenis gehad. De gehandhaafde norm van 30% zwaar beheer lijkt bepalender te zijn geweest voor het al dan niet afsluiten van een beheersovereenkomst.
- Licht beheer is voor de desbetreffende bedrijven kennelijk vrij goed inpasbaar. Als men tekent, vult men zwaar beheer aan met licht beheer tot circa 100% van de mogelijke beheersoppervlakte (zie ook figuur 45).

6.6.3 Licht beheer

De totale oppervlakte waarvoor door de respondenten licht beheer is overeengekomen bedraagt 364 ha. Gemiddeld per bedrijf is dat 9,8 ha met een maximum van 32 ha. Er zijn slechts twee bedrijven die géén licht beheer hebben, maar alleen zwaar beheer. Drukken we de oppervlakte licht beheer per bedrijf uit als percentage van de bedrijfsoppervlakte, dan blijkt tweederde van de bedrijven voor 20 - 60% van de bedrijfsoppervlakte licht beheer te hebben afgesloten. Het gemiddeld percentage licht beheer bedraagt 37%. Het laagste percentage is 4, het hoogste 70.

Drukken we ook hier de oppervlakte licht beheer uit als percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor het mogelijk is een beheersovereenkomst af te sluiten, dan blijkt het gemiddelde 49% te bedragen.

In figuur 46 (6.6.4) is weergegeven hoe het licht beheer gemiddeld genomen is verdeeld over de bedrijfsoppervlakte. Hierbij is een onderscheid gemaakt in huiskavel en veldkavel(s), waarbij de laatste is onderverdeeld in rijland en vaarland.

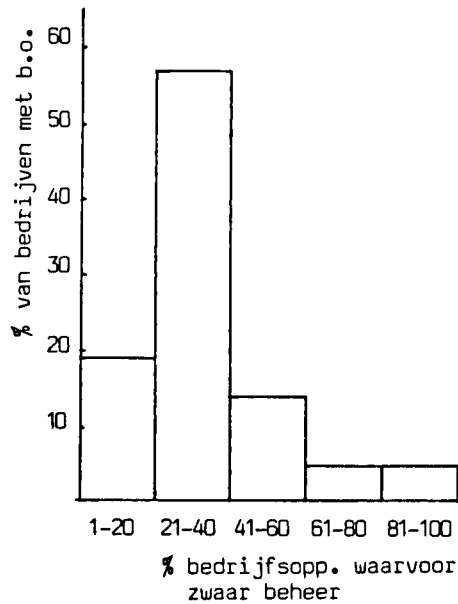
Het blijkt dat ongeveer éénderde van het licht beheer is afgesloten op de huiskavel. Van het licht beheer op de veldkavel(s) is ruim tweederde afgesloten op vaarland. Dit is niet verwonderlijk, aangezien het Relatienotagebied voor een aanzienlijk deel vaargebieden betreft. Zie echter ook de opmerking die over deze verdeling wordt gemaakt in 6.6.4.

6.6.4 Zwaar beheer

De totale oppervlakte waarvoor zwaar beheer is afgesloten bedraagt 323 ha. Gemiddeld per bedrijf is dat 8,7 ha, met een maximum van 22 ha.

Wordt de oppervlakte zwaar beheer per bedrijf uitgedrukt als percentage van de bedrijfsoppervlakte, dan blijkt bijna 60% van de bedrijven zwaar beheer te hebben afgesloten voor 20 - 40% van de bedrijfsoppervlakte (figuur 44). Dit is ten dele te verklaren doordat volgens het beheersplan 30% zwaar beheer het minimum is. Dat van de uitzonderingsbepaling goed gebruik is gemaakt blijkt uit het feit dan 32% van de bedrijven minder dan 30% zwaar beheer heeft afgesloten en 19% zelfs minder dan 20%. Figuur 45 geeft een duidelijk beeld van het type afgesloten overeenkomst. In deze grafiek zijn tegen elkaar uitgezet:

- het klassegemiddelde van het percentage van de bedrijfsoppervlakte

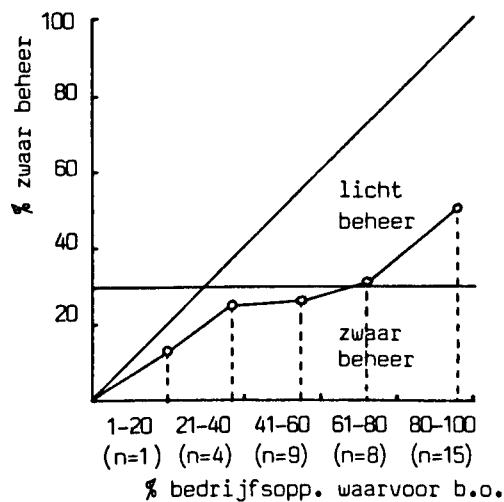

Figuur 44. Verdeling van het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor zwaar beheer is afgesloten.

waarvoor een beheersovereenkomst is afgesloten;

- het bij elk van deze klassen behorend gemiddeld percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor zwaar beheer is overeengekomen.

De rechte diagonale lijn geeft de situatie weer waarin de gehele beheersovereenkomst zou bestaan uit zwaar beheer. Dit blijkt slechts voor twee bedrijven het geval. Het gedeelte tussen de diagonaal en de verbindingslijn tussen de punten is licht beheer, het gedeelte onder laatstgenoemde lijn zwaar beheer. De horizontale lijn geeft de 30% zwaar beheer aan.

Figuur 45. Aandeel licht en zwaar beheer in de afgesloten beheersovereenkomsten naar het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor de overeenkomst is afgesloten.

Geldt de beheersovereenkomst voor slechts een klein deel van het bedrijf, dan blijkt er relatief veel zwaar beheer te zijn gekozen. Is er getekend voor 40 - 70% van het bedrijf, dan is steeds de minimale hoeveelheid zwaar beheer afgesloten (25 - 30%) en is de rest "opgevuld" met licht beheer. Pas als de beheersovereenkomst voor een groot deel van het bedrijf is afgesloten, neemt het percentage zwaar beheer toe en overschrijdt de 30%-norm. Zwaar beheer lijkt dus voor veel bedrijven slecht inpasbaar te zijn. Gemiddeld is voor 36% van de bedrijfsoppervlakte zwaar beheer afgesloten. Eén bedrijf heeft 100% zwaar beheer.

Het gemiddelde verschilt niet opzienbarend voor de deelgebieden. Het is het laagst in Kalverpolder, Oostzanerveld en Waterland-Oost-Zuid, en het hoogst in Waterland-Oost-Noord en Wormer- en Jisperveld. Voorts blijkt vooral in Ilperveld, Wormer- en Jisperveld en Waterland-Oost-Noord door veel bedrijven meer dan 30% zwaar beheer te zijn afgesloten. De bedrijven die meer dan 40% zwaar beheer hebben afgesloten komen dan ook uit deze deelgebieden en de Engewormer.

Elf bedrijven (30%) hebben 40% of meer zwaar beheer afgesloten. Deze bedrijven kenmerken zich vooral door een gering aantal melkkoeien (gemiddeld 17) en veel vaarland (gemiddeld 16 ha). Het blijken niet vooral nevenberoepsbedrijven te zijn.

Een hypothese van het Samenwerkingsverband was dat bedrijven die meer dan 30% zwaar beheer hebben afgesloten al beperkingen hadden in het pachtcontract; in deze gevallen zou immers een hoog percentage zwaar beheer weinig of niets veranderen aan de al bestaande situatie. Om deze hypothese te toetsen is gekeken of er een verband bestaat tussen het percentage zwaar beheer en het voorkomen van beperkingen in de zesjarige pachtcontracten van de natuurbescherming (voor éénjarige grond is het niet mogelijk een beheersovereenkomst af te sluiten) (tabel 74).

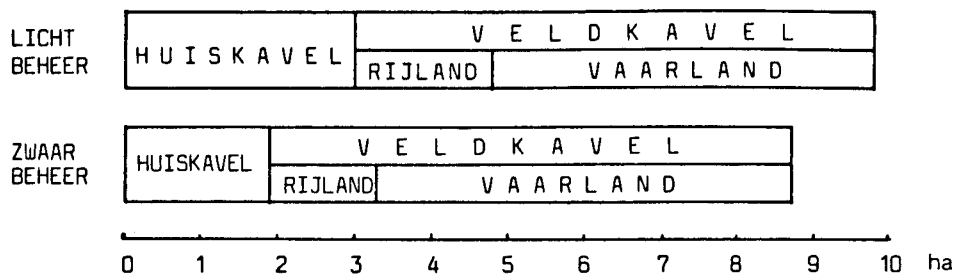
Het blijkt dat de hypothese niet wordt bevestigd. Integendeel: van de bedrijven met beperkingen in het pachtcontract heeft 62% méér dan 30% zwaar beheer afgesloten, van de groep zonder beperkingen 69%. Voor een meer verfijnde toetsing is nagegaan of er verband bestaat met het percentage beperkte grond per bedrijf. Dan blijkt dat de hypothese alleen opgaat in extreme situaties: van de 11 bedrijven met 75 - 100% van de bedrijfsoppervlakte beperkt hebben er 10 meer dan 30% zwaar beheer afgesloten.

Tabel 74 . *Percentage bedrijven met en zonder beperkingen in het pachtcontract naar het percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor zwaar beheer is afgesloten.*

percentage zwaar beheer	beperkingen in het pachtcontract	
	wel (n=21)	niet (n=16)
≤ 20	24	13
21 - 30	14	19
31 - 40	33	50
> 40	29	19
	100	100

Ook hier weer kunnen we de oppervlakte zwaar beheer per bedrijf uitdrukken als percentage van de potentiële beheersoppervlakte. Dan blijkt dat gemiddeld voor 44% van de mogelijke oppervlakte zwaar beheer is afgesloten. Het laagste percentage is 14, het hoogste 100 (2 bedrijven). Het percentage verschilt nogal per deelgebied: in Waterland-Oost-Zuid is het laag (29%), in het Oostzanerveld hoog (70%). De zeer hoge score in het Oostzanerveld zegt, ondanks het geringe aantal respondenten (2), toch iets over de bedrijfssituatie hier en de kennelijke noodzaak een beheersovereenkomst af te sluiten (vergelijk de bijzondere positie van het Oostzanerveld in 6.6.2).

In figuur 46 is weergegeven hoe het licht, respectievelijk zwaar beheer gemiddeld genomen is verdeeld over de bedrijfsoppervlakte. Er is een onderscheid gemaakt in huis- en veldkavel(s), de laatste onderverdeeld in rij- en vaarland.

Figuur 46 . *Gemiddelde verdeling van de oppervlakten licht en zwaar beheer over de bedrijfsoppervlakte.*

In vergelijking met het licht beheer blijkt er minder zwaar beheer te zijn afgesloten op de huiskavel en meer op de veldkavel(s). Dit is volgens verwachting. Bij de laatste is het accent nog iets verder verschoven in de richting van het vaarland. Als voorbehoud geldt echter dat de weergegeven verdeling niet representatief is voor een willekeurig bedrijf. Het streven blijkt er op gericht het zwaar beheer zoveel mogelijk af te sluiten op de veldkavel(s) (en wel voor 78%). Dit is echter niet altijd mogelijk, bijvoorbeeld als de veldkavels niet in Relatienotagebied liggen en/of er sprake is van een grote huiskavel. In dergelijke gevallen zal het zwaar beheer dus voor een groot deel zijn afgesloten op de huiskavel.

Een hypothese van het Samenwerkingsverband was dat zwaar beheer vooral zou zijn afgesloten op slecht bereikbare percelen. Ervan uitgaande dat vaarland moeilijk bereikbaar land is, kan de hypothese grotendeels worden bevestigd: zwaar beheer is voor 62% afgesloten op vaarland. Het verschil met licht beheer is echter niet groot: dit is voor 51% afgesloten op vaarland. Ook blijkt de oppervlakte zwaar beheer samen te hangen met het percentage vaarland: hoe hoger het percentage vaarland per bedrijf, hoe groter de oppervlakte zwaar beheer ($p=0.10$).

Gezien deze uitkomsten rijst de vraag welk type bedrijven zwaar beheer heeft afgesloten op de huiskavel: vanwege de vaak wat grotere gebruiksintensiteit van de huiskavel lijkt zwaar beheer hier moeilijk inpasbaar. Er blijken 11 bedrijven (=30%) te zijn met zwaar beheer op de huiskavel, waaronder alle respondenten in de Engewormer. De gemiddelde oppervlakte zwaar beheer op de huiskavel is 6,4 ha. Deze bedrijven onderscheiden zich binnen de groep bedrijven met beheersovereenkomst door de volgende kenmerken:

- een relatief zeer grote huiskavel (gemiddeld 22 ha tegen gemiddeld 2 ha voor de andere bedrijven);
- relatief weinig veldkavels (gemiddeld 3 tegen gemiddeld 10);
- relatief weinig vaarland (gemiddeld 4 tegen gemiddeld 15 ha);
- relatief weinig land verder dan 1 km (gemiddeld 3 tegen gemiddeld 11 ha);
- relatief veel schapen (gemiddeld 33 tegen gemiddeld 23, bedrijven zonder schapen niet meegerekend);
- relatief veel bedrijven hebben de veestapel moeten aanpassen aan de beheersovereenkomst (3 van de 6).

Afgaande op deze bedrijfskenmerken kan worden gesteld dat, ondanks de

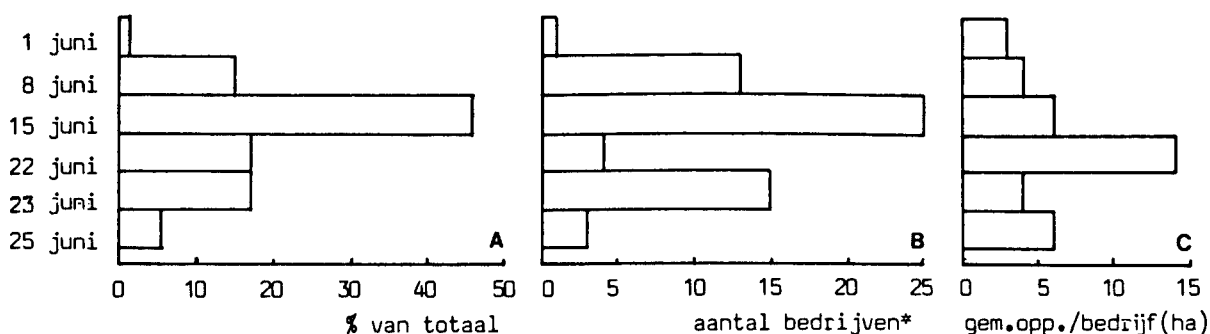
soms sterke invloed van de bedrijven in de Engewormer op de gemiddelden, de groep met zwaar beheer op de huiskavel over het algemeen relatief goed verkavelde en ontsloten bedrijven zijn.

Tot slot enkele opmerkingen over de verhouding tussen licht en zwaar beheer. Voor de hele groep geldt dat er iets meer licht dan zwaar beheer is afgesloten (verhouding 1,1:1). Er zijn echter aanmerkelijke verschillen per deelgebied. De verhouding licht-zwaar beheer is het hoogst in de Kalverpolder en Waterland-Oost-Zuid (resp. 2,3:1 en 1,8:1) en het laagst in Oostzanerveld en Engewormer (resp. 0,4:1 en 0,8:1).

6.6.5 Maaidata zwaar beheer

Bij het zwaar beheer zijn verschillende keuzepakketten mogelijk naar gelang de maaidatum (bijlage 2). Het beheersplan maakt hierbij onderscheid tussen Waterland-Oost-Zuid en de rest van Waterland. Omdat in Waterland-Oost-Zuid veel "vroeg land" is (de grasgroei komt relatief vroeg op gang, de vogels kunnen zich eerder vestigen) zijn de maaidata voor dit deelgebied een week vroeger vastgesteld dan voor de rest van Waterland. Bij de laatste maaidata (25 juni voor Waterland-Oost-Zuid en 23 juni voor de rest van Waterland) is voorbeweiding toegestaan. Men legt zich dan vast het vee vóór 1 mei uit te scharen om een rustperiode van 8 weken te bewerkstelligen. Overigens moet worden opgemerkt dat in 1983 de uitschaardatum voor enkele bedrijven is verlegd naar 5 of 10 mei terwille van het COAL-onderzoek (zie ook 6.7).

In figuur 47 is weergegeven hoe de totale beheersoppervlakte is verdeeld over de verschillende gekozen maaidata (A), door hoeveel bedrijven

*Het totaal aantal bedrijven is veel groter dan 37, omdat op één bedrijf verschillende maaidata mogelijk zijn.

Figuur 47 . Percentage van de oppervlakte zwaar beheer (A), aantal bedrijven (B) en gemiddelde oppervlakte per bedrijf (C) voor de verschillende maaidata.

de verschillende maaidata zijn gekozen (B) en voor welke gemiddelde bedrijfsoppervlakte elke maaidatum geldt (C).

Het blijkt dat 15 juni als maaidatum voor veel bedrijven is gekozen en tot bijna de helft van de totale oppervlakte zwaar beheer. Door het grote aantal bedrijven is de gemiddelde oppervlakte per bedrijf echter niet zo groot. Deze blijkt het grootst voor de maaidatum 22 juni, een datum die door slechts 4 bedrijven is gekozen. Opvallend is het relatief grote aantal bedrijven dat (mede) voor 23 en 25 juni (voorbeweiden) heeft gekozen. Op deze keuzemogelijkheid blijkt echter in een aantal gevallen sterk de nadruk te zijn gelegd bij het persoonlijk benaderen van de bedrijfshoofden.

Tabel 75 geeft een overzicht per deelgebied van de relatieve oppervlakten waarvoor een bepaalde maaidatum is overeengekomen. Hierbij moet worden opgemerkt dat volgens het beheersplan de keuze voor alléén 1 of 8 juni als maaidatum is uitgesloten. Ook moeten de overige (latere) maaidata tezamen voor minstens 15% van de bedrijfsoppervlakte worden gekozen. Bij een norm van 30% zwaar beheer betekent dit dat 1 en 8 juni voor circa 15% van het bedrijf kunnen worden gekozen. Een hoger percentage van één van deze data betekent dat er méér dan 30% zwaar beheer is afgesloten.

Tabel 75. *Oppervlakte per maaidatum naar deelgebied. De weergegeven getallen zijn percentages van de totale beheersoppervlakte per deelgebied. De werkelijke oppervlakte is steeds tussen haakjes vermeld.*
 - = keuze datum niet mogelijk.
 0 = datum wel mogelijk, maar niet gekozen.

	1/6	8/6	15/6	22/6	23/6	25/6	totaal
Waterland-Oost-Zuid	9	11	14	-	-	66	100 (= 35 ha)
Waterland-Oost-Noord	-	16	55	9	19	-	100 (= 67 ha)
Ilperveld	-	29	12	34	24	-	100 (= 58 ha)
Oostzanerveld	-	0	25	0	75	-	100 (= 8 ha)
Wormer- en Jisperveld	-	9	57	21	13	-	100 (=141 ha)
Engewormer	-	18	82	0	0	-	100 (= 22 ha)
Kalverpolder	-	0	100	0	0	-	100 (= 6 ha)
gemiddeld	1	15	46	17	17	5	100 (=337 ha)*

* Het verschil met de (op andere wijze gevonden) in 6.6.4 vermelde oppervlakte zwaar beheer bedraagt 14 ha en is veroorzaakt door afrondingson-nauwkeurigheden.

Opvallend is vooral dat in Oostzanerveld en Waterland-Oost-Zuid groten- deels is gekozen voor de voorbeweiding. In Waterland-Oost-Noord, Wormer- en Jisperveld, Engewormer en Kalverpolder is in sterke mate gekozen voor 15 juni. In Ilperveld zijn de gekozen maaidata redelijk gespreid.

Zoals gemeld is in de pachtcontracten van Staatsbosbeheer en Noordhol- lands Landschap in veel gevallen 15 juni als maaidatum vastgelegd. De bepalingen in een beheersovereenkomst laten een dergelijke bepaling in een pachtcontract onverlet. Te verwachten zou dan ook zijn dat de vast- gestelde maaidatum zoveel mogelijk is overgenomen in de beheersovereen- komsten. Om dit te toetsen is gekeken of er verband is tussen de keuze voor 15 juni als maaidatum en het pachten van land met beperkingen.

Van een dergelijk verband lijkt maar zeer ten dele sprake. Van de 21 bedrijven met beperkte pacht hebben er inderdaad 13 gekozen voor 15 juni. Maar van de 11 bedrijven met 75 - 100% van de bedrijfsoppervlakte "be- perkt" kiezen er slechts 6 voor 15 juni. Wat betreft de oppervlakten waarvoor de verschillende maaidata gelden wijken de bedrijven met beper- kingen nauwelijks af van de bedrijven zonder beperkingen. De "beperkte" bedrijven blijken dus in grotere mate dan verwacht te hebben gekozen voor andere maaidata dan 15 juni.

Dit verschijnsel zou kunnen worden verklaard door de volgende factoren:

- door de onmogelijkheid om alleen de vroegste datum te kiezen zijn be- drijfshoofden zonder beperkingen in het pachtcontract verplicht om ook latere data te kiezen;
- de voorbeweidingsdata zijn combineerbaar met de bepalingen in de pacht- contracten;
- door het Noordhollands Landschap is in een aantal gevallen afgeweken van de bepalingen in het pachtcontract ten gunste van de regelingen in het beheerscontract;
- door een aantal bedrijfshoofden met beperkingen in het pachtcontract zal voor de resterende beheersoppervlakte zijn gekozen voor vroegere maaidata.

6.7 Bergboerenregeling en COAL-onderzoek

Tegelijk met de vraag of men een beheersovereenkomst heeft afgesloten is gevraagd of men gebruik maakt van de Bergboerenregeling en of men meedoet, dan wel is gevraagd om mee te doen aan het COAL-"1000 gulden-onderzoek".

De vragen zijn bedoeld om de animo te peilen om aan beide regelingen mee te doen. Ze zijn alleen van belang voor de respondenten zonder beheersovereenkomst, omdat:

1. als men een beheersovereenkomst afsluit voor gronden in beheersgebied, een deel van de beheersvergoeding automatisch bestaat uit (EEG-) gelden in het kader van de Bergboerenregeling*;
2. boeren die een beheersovereenkomst hebben afgesloten niet kunnen deelnemen aan het "1000 gulden-onderzoek" van COAL.

6.7.1 Bergboerenregeling

De EEG-Bergboerenregeling voorziet in de mogelijkheid van een financiële vergoeding voor landbouwbedrijven die door "natuurlijke handicaps" in de bedrijfsvoering achterblijven qua inkomensvorming. In Nederland kan men op beperkte schaal gebruik maken van deze regeling. In Waterland betreft dit vooral de gebieden met een (zeer) hoge waterstand en de (overige) vaargebieden. De regeling geldt alleen voor alle gronden in beheersgebieden. Gebruik maken van de Bergboerenregeling betekent alleen dat men verplicht is de bestaande toestand te handhaven; er zijn geen directe gebruiksbepalingen aan verbonden.

Van de respondenten zonder beheersovereenkomst blijken er 5 (10%) gebruik te maken van de Bergboerenregeling. Hiervan bevinden zich er 3 in het Wormer- en Jisperveld, één in het Ilperveld en één in het Oostzanerveld.

6.7.2 COAL-onderzoek

COAL staat voor Coördinatie Onderzoek Aangepaste Landbouw. Het is een onderzoek waaraan verschillende onderzoeksinstituten en overheidsinstan-

* De maximale vergoeding bedraagt f 182,50 per hectare per jaar.

Opvallend is vooral dat in Oostzanerveld en Waterland-Oost-Zuid groten- deels is gekozen voor de voorbereiding. In Waterland-Oost-Noord, Wormer- en Jisperveld, Engewormer en Kalverpolder is in sterke mate gekozen voor 15 juni. In Ilperveld zijn de gekozen maaidata redelijk gespreid.

Zoals gemeld is in de pachtcontracten van Staatsbosbeheer en Noordhol- lands Landschap in veel gevallen 15 juni als maaidatum vastgelegd. De bepalingen in een beheersovereenkomst laten een dergelijke bepaling in een pachtcontract onverlet. Te verwachten zou dan ook zijn dat de vast- gestelde maaidatum zoveel mogelijk is overgenomen in de beheersovereen- komsten. Om dit te toetsen is gekeken of er verband is tussen de keuze voor 15 juni als maaidatum en het pachten van land met beperkingen.

Van een dergelijk verband lijkt maar zeer ten dele sprake. Van de 21 bedrijven met beperkte pacht hebben er inderdaad 13 gekozen voor 15 juni. Maar van de 11 bedrijven met 75 - 100% van de bedrijfsoppervlakte "be- perkt" kiezen er slechts 6 voor 15 juni. Wat betreft de oppervlakten waarvoor de verschillende maaidata gelden wijken de bedrijven met beper- kingen nauwelijks af van de bedrijven zonder beperkingen. De "beperkte" bedrijven blijken dus in grotere mate dan verwacht te hebben gekozen voor andere maaidata dan 15 juni.

Dit verschijnsel zou kunnen worden verklaard door de volgende factoren:

- door de onmogelijkheid om alleen de vroegste datum te kiezen zijn be- drijfshoofden zonder beperkingen in het pachtcontract verplicht om ook latere data te kiezen;
- de voorbereidingsdata zijn combineerbaar met de bepalingen in de pacht- contracten;
- door het Noordhollands Landschap is in een aantal gevallen afgeweken van de bepalingen in het pachtcontract ten gunste van de regelingen in het beheerscontract;
- door een aantal bedrijfshoofden met beperkingen in het pachtcontract zal voor de resterende beheersoppervlakte zijn gekozen voor vroegere maaidata.

6.7 Bergboerenregeling en COAL-onderzoek

Tegelijk met de vraag of men een beheersovereenkomst heeft afgesloten is gevraagd of men gebruik maakt van de Bergboerenregeling en of men meedoet, dan wel is gevraagd om mee te doen aan het COAL-"1000 gulden-onderzoek".

De vragen zijn bedoeld om de animo te peilen om aan beide regelingen mee te doen. Ze zijn alleen van belang voor de respondenten zonder beheersovereenkomst, omdat:

1. als men een beheersovereenkomst afsluit voor gronden in beheersgebied, een deel van de beheersvergoeding automatisch bestaat uit (EEG-) gelden in het kader van de Bergboerenregeling*;
2. boeren die een beheersovereenkomst hebben afgesloten niet kunnen deelnemen aan het "1000 gulden-onderzoek" van COAL.

6.7.1 Bergboerenregeling

De EEG-Bergboerenregeling voorziet in de mogelijkheid van een financiële vergoeding voor landbouwbedrijven die door "natuurlijke handicaps" in de bedrijfsvoering achterblijven qua inkomensvorming. In Nederland kan men op beperkte schaal gebruik maken van deze regeling. In Waterland betreft dit vooral de gebieden met een (zeer) hoge waterstand en de (overige) vaargebieden. De regeling geldt alleen voor alle gronden in beheersgebieden. Gebruik maken van de Bergboerenregeling betekent alleen dat men verplicht is de bestaande toestand te handhaven; er zijn geen directe gebruiksbepalingen aan verbonden.

Van de respondenten zonder beheersovereenkomst blijken er 5 (10%) gebruik te maken van de Bergboerenregeling. Hiervan bevinden zich er 3 in het Wormer- en Jisperveld, één in het Ilperveld en één in het Oostzanerveld.

6.7.2 COAL-onderzoek

COAL staat voor Coördinatie Onderzoek Aangepaste Landbouw. Het is een onderzoek waaraan verschillende onderzoeksinstituten en overheidsinstan-

* De maximale vergoeding bedraagt f 182,50 per hectare per jaar.

ties deelnemen. In Waterland richt het onderzoek zich, evenals in andere delen van Nederland, vooral op het effect van bepaalde beheersvormen op de weidevogelstand. Eén van de onderdelen van het COAL-onderzoek is het zogenaamde "1000 gulden-onderzoek". Dit onderzoek is een uitvloeisel van pakket I uit het beheersplan van het Samenwerkingsverband. Bij de vaststelling van het beheersplan wilde de CBL dit pakket niet overnemen, maar wel onderzoeken. Uiteindelijk is het onderzoek niet gericht op pakket I, maar op het toetsen van de hieraan ten grondslag liggende veronderstelling, namelijk dat maaien in het voorjaar minder schadelijk is voor vogels dan beweiden. In dit kader is aan een aantal boeren gevraagd het beheer van bepaalde percelen nauwkeurig vast te leggen en weidevogeltellingen op hun land toe te staan. Als vergoeding voor administratie en eventuele schade ontvangen deze bedrijven een bedrag van f 1000,-.

Er blijken twee respondenten mee te werken aan het onderzoek, één in Waterland-Oost-Zuid en één in het Wormer- en Jisperveld. Vier respondenten zijn wel benaderd, maar wilden niet meewerken. Drie hiervan komen uit Waterland-Oost-Zuid en één uit het Wormer- en Jisperveld.

7 verbanden

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de resterende enquêteresultaten aan de orde. Tevens wordt nagegaan of er op een aantal belangrijke punten tussen de enquêteresultaten verbanden bestaan. In hoofdstuk 6 bleek het afsluiten van een beheersovereenkomst sterk samen te hangen met bedrijfskenmerken (bedrijfsstructuur, bedrijfsvoering). Daarom is vooral gezocht naar verbanden met bedrijfsgegevens. Achtereenvolgens worden de volgende vragen behandeld:

- vanuit welke motieven sluiten boeren al dan niet een beheersovereenkomst af?
- bestaat er verband tussen deze motieven en bepaalde bedrijfskenmerken?
- wat zijn de (voorlopige) gevolgen van de beheersovereenkomst voor bedrijf en bedrijfsvoering?
- wat zijn de mogelijkheden voor het beheersplan van het Samenwerkingsverband?

Begonnen wordt met een kort samenvattend overzicht van de verschillen tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst. Het hoofdstuk wordt besloten met een systematische toetsing van de vooraf geformuleerde veronderstellingen (hypothesen).

7.2 Verschillen tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst

7.2.1 Algemeen

In hoofdstuk 6 kwam een veelheid van resultaten aan de orde. Dikwijls bleken er verschillen te zijn tussen bedrijfshoofden (bedrijven) met en zonder beheersovereenkomst. Om wat orde te scheppen in de chaos geeft deze paragraaf een bundeling van de belangrijkste verschillen. Gekozen is voor een themagewijze presentatie.

Als in het navolgende wordt gesproken van (relatief) groot, klein, veel, weinig etc., is dit steeds bedoeld ten opzichte van de groep zonder beheersovereenkomst. Over de absolute hoogte van de in het vorige hoofdstuk gegeven getallen wordt ook hier geen uitspraak gedaan.

7.2.2 Kenschets van de bedrijven met beheersovereenkomst

Bedrijfshoofden en arbeid

Wat betreft de "algemene" gegevens van de geïnterviewde bedrijfshoofden met beheersovereenkomst, blijken deze relatief vaak geen opvolger te hebben of in een onzekere opvolgingssituatie te verkeren. Desondanks is er op deze bedrijven ongeveer even veel arbeid beschikbaar als op bedrijven zonder beheersovereenkomst.

Bedrijfsgegevens

Wat betreft bedrijfsgrootte, aantal melkkoeien en (dus) productie-omvang blijkt de groep met beheersovereenkomst vooral de (voor Waterlandse begrippen) middelgrote bedrijven te omvatten. De spreiding rond de gemiddelden is gering.

Bij de verhouding eigendom-pacht valt op dat de bedrijven met beheersovereenkomst gemiddeld zeer weinig grond in eigendom hebben en/of van particulieren pachten. Daarentegen pacht men relatief veel grond van natuurbescherming, deels met beperkingen in het pachtcontract.

Deze situatie komt ook tot uiting in het feit dat bij de bedrijven met beheersovereenkomst een relatief groot deel van de bedrijfsoppervlakte is gelegen in Relatienotagebied. Met aftrek van de éénjarige grond kan deze groep dus ook voor een groter deel van het bedrijf een beheersovereenkomst afsluiten.

Wat de externe productie-omstandigheden aangaat valt op dat de bedrijven met beheersovereenkomst een vrij kleine huiskavel hebben en een relatief slechte verkaveling van de rest van het land. Voorts is veel land vaarland en is relatief weinig land onderbemalen.

De veebezetting op de bedrijven is vrij laag, evenals de totale melkproductie per bedrijf. De bedrijven bezitten slechts zelden een loopstal. Op de bedrijven met beheersovereenkomst gaan (ook vóór het afsluiten van de overeenkomst) de koeien relatief laat naar buiten (de mogelijkheid om de koeien de eerste periode alleen 's nachts op te stallen ontbreekt veelal door de slechte productie-omstandigheden). Ook wordt er wat later en minder gemaaid, en hooit men een groter deel van het ruwvoer.

Samenvattend kunnen we stellen dat de bedrijven met beheersovereenkomst worden gekenmerkt door een laag productieniveau (per bedrijf) en een wat extensiever grondgebruik. (Dit zegt overigens niet zonder meer iets over de arbeid die ermee is gemoeid. Vaarland bijvoorbeeld wordt in het algemeen extensief gebruikt, juist omdat het zo arbeidsintensief is). Wordt gelet op de bedrijfsontwikkeling in het recente verleden en (volgens plan) de nabije toekomst, dan blijken de bedrijven met beheersovereenkomst meer statisch.

Weidevogels en natuurbescherming

De boeren met beheersovereenkomst noemen relatief veel maatregelen die in hun ogen gunstig zijn voor weidevogels. Deze groep blijkt ook uit eigen beweging al wat meer te doen aan weidevogelbeheer.

Het eigen beheer van natuurbeschermingsorganisaties wordt door hen minder negatief beoordeeld, evenals het uitgiftebeleid van éénjarige grond door de natuurbescherming.

Overheid en beleid

Boeren met beheersovereenkomst verwachten voor hun bedrijf relatief weinig van de ruilverkaveling. Misschien ook daarom menen zij vaker dat de ruilverkaveling geen invloed zal hebben op de mate waarin beheersovereenkomsten zullen worden afgesloten. Ze staan minder negatief tegenover de aanwijzing van Relatienotagebieden. Beheersovereenkomsten worden door hen dan ook relatief vaak genoemd als goede manier om weidevogels te

behouden. Door relatief veel van hen wordt dit instrument (i.c. de hierin opgenomen beheersbepalingen) gezien als effectief voor weidevogelbeheer.

De groep met beheersovereenkomst is relatief goed bekend met het beheersplan en beoordeelt dit minder negatief. Ook zijn deze boeren iets meer betrokken geweest bij de inspraak op het beheersplan en oordelen zij relatief positief over de invloed van de inspraak op het plan.

In de komende paragrafen worden de motieven om al dan niet te tekenen behandeld en wordt geprobeerd verbanden te leggen met bedrijfsgegevens. Wellicht zijn deze beter leesbaar tegen de achtergrond van bovenstaande kenschets.

7.3 Overwegingen

7.3.1 Algemeen

In het voorgaande is aangegeven wat bedrijven met beheersovereenkomst onderscheidt van bedrijven zonder beheersovereenkomst. Hiermee is strikt genomen nog niets gezegd over de motieven voor het bedrijfshoofd om al dan niet een beheersovereenkomst af te sluiten. Welke motieven worden door de bedrijfshoofden genoemd?

In de enquête is deze vraag op verschillende manieren aan de orde gekomen:

1. In het begin van de vragenlijst: "Waarom heeft u (g)een beheersovereenkomst afgesloten?". Deze vraag is gesteld aan het begin van het interview, zonder voorgestructureerde antwoorden. Zo geeft het bedrijfshoofd zijn eigen antwoord, zonder door de vragenlijst te zijn beïnvloed.
2. Bij de vragen over grond en gebouwen zijn stellingen opgenomen waarmee men het sterk, een beetje of niet eens kan zijn. Zo is onderzocht wat grond en gebouwen te maken hebben met het afsluiten van een beheersovereenkomst.
3. Aan het eind van het interview is gevraagd wat de doorslaggevende overweging was om al dan niet een beheersovereenkomst af te sluiten.

Tijdens de interviews bleken er belangrijke verschillen te bestaan in de "mate van overwegen" van het afsluiten van een beheersovereenkomst. Enkele bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst wisten niet van de mogelijkheid zo'n overeenkomst aan te gaan, andere besloten pas na een uitgebreide financiële afweging geen beheersovereenkomst af te sluiten. Dit besluitvormingsproces wordt eerst behandeld. Daarna komen de overwegingen van degenen met beheersovereenkomst aan de orde en tenslotte de overwegingen van degenen zonder beheersovereenkomst.

7.3.2 Besluitvormingsproces

Alle gebruikers en eigenaren van grond in Relatienotagebied zijn door het BBL schriftelijk op de hoogte gesteld van vaststelling en inhoud van het beheersplan voor Waterland.

- In december 1982, vóór de vaststelling van het plan door de PCBL (24 december 1982) en de CBL (12 februari 1983), werd in een schrijven aangegeven wat de verschillen waren ten opzichte van het plan dat ter visie had gelegen. Verder werden in het kort de inhoud van het plan en de vergoedingen aangegeven.
- In februari 1983 ontvingen de veehouders een brochure, getiteld Beheersregelingen, opgesteld per deelgebied. Hierin stonden telefoonnummers voor geïnteresseerden.

Van deze schriftelijke informatie mag worden aangenomen dat ze een belangrijke rol heeft gespeeld bij het overwegen van het afsluiten van een beheersovereenkomst. Een enkele respondent zei zelfs, alleen op grond van deze informatie te hebben getekend. In de enquête is hier niet rechtstreeks naar gevraagd. Wel antwoordde, op de vraag waarom geen beheersovereenkomst was afgesloten, 10% van degenen zonder beheersovereenkomst dat zij niet hadden geweten dat het afsluiten van zo'n overeenkomst mogelijk was (2 van deze 5 noemden eerder echter een andere reden).

Naast deze schriftelijke informatie is de inspraak en tervisielegging van het plan van belang geweest voor de bekendheid van de Waterlandse boeren met het beheersplan (6.5).

Uitgaande van een redelijk goede bekendheid met de mogelijkheid om een beheersovereenkomst af te sluiten in februari 1983, kan men zich de vraag stellen: hoe is uiteindelijk de beslissing tot stand gekomen om al dan niet te tekenen? In de vragenlijst is deze vraag op twee manieren aan de orde gekomen:

- Is men benaderd door BBL, een natuurbeschermingsorganisatie of anderen om een beheersovereenkomst af te sluiten?
- Met wie heeft men gepraat over het afsluiten van een beheersovereenkomst?

Uiteindelijk kan men zo tot een "mate van overwegen" komen. Modelmatig kunnen drie groepen worden onderscheiden:

1. Bedrijfshoofden die er niet over hebben gepraktiseerd om een beheersovereenkomst te tekenen.
2. Degenen die het wel hebben overwogen, maar niet gedaan.
3. Degenen die het na overweging wel hebben gedaan.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat de beslissing om een beheersovereenkomst af te sluiten soms gemakkelijk is genomen; het proefjaar maakte dit mogelijk.

Achtereenvolgens zullen nu worden behandeld:

- het benaderen;
- de besluitvorming in gezin, buurt etc.;
- de "mate van overwegen".

Het benaderen

Een belangrijke factor bij het serieus in overweging nemen van het afsluiten van een beheersovereenkomst lijkt de persoonlijke benadering te zijn. In tabel 76 is aangegeven in welke mate verschillende instanties respondenten hebben benaderd.

Tabel 76. *Instanties die bedrijfshoofden hebben benaderd voor het afsluiten van een beheersovereenkomst.*

%	totaal n=88	met b.o. n=37	zonder b.o. n=51
Bureau Beheer Landbouwgronden	28	54	10
natuurbeschermingsorganisatie	9	14	6
BBL en n.b.-organisatie	2	5	0
overig	1	0	2
totaal benaderd	40	73	18

De tabel geeft aan dat van de bedrijfshoofden met beheersovereenkomst 73% is benaderd, van degenen zonder slechts 18%. Dit verschil is significant. Er blijkt dus een sterk (statistisch) verband tussen het benaderen en het afsluiten van een beheersovereenkomst. Dit verband kan op twee manieren worden verklaard:

- vooral degenen van wie men wist dat ze belangstelling hadden zijn benaderd;
- bedrijfshoofden die zijn benaderd hebben het afsluiten van een beheersovereenkomst serieuzer overwogen.

Door BBL is bevestigd dat men namen had verzameld van bedrijfshoofden die de afgelopen jaren belangstelling hadden getoond voor een beheersovereenkomst.

Het is mogelijk dat naast dit selectie criterium bij het benaderen andere criteria een rol hebben gespeeld, hoewel BBL die niet heeft genoemd. In het Samenwerkingsverband is het vermoeden geuit dat is getracht enke-

le jongere bedrijfshoofden over de streep te halen, om zo aan te tonen dat beheersovereenkomsten niet slechts aantrekkelijk zijn voor beëindigende bedrijven. Dit blijkt echter niet uit de enquête (zie verderop).

Uit tabel 76 blijkt dat niet alleen BBL, maar ook de natuurbeschermingsorganisaties een actief benaderingsbeleid hebben gevoerd. Formeel gesproken hebben zij daartoe geen recht. De enige rol die zij horen te spelen is die van grondeigenaar die toestemming moet verlenen als de pachter een beheersovereenkomst wil afsluiten. De doelen van deze actieve benadering zouden kunnen zijn:

- pachters met beperkingen in het pachtcontract erop wijzen dat zij voor de desbetreffende gronden gemakkelijk een beheersovereenkomst kunnen afsluiten;
- als grondeigenaar extra druk uitoefenen op de pachter om een beheersovereenkomst af te sluiten.

In enkele gevallen is geconstateerd dat SBB-ambtenaren zelfs degenen waren die in plaats van BBL-ambtenaren het contract afsloten.

De bedrijfshoofden die zijn benaderd door een natuurbeschermingsorganisatie blijken relatief vaak beperkingen te hebben in het pachtcontract en éénjarige grond van natuurbescherming te gebruiken (dit kan door de natuurbescherming als drukmiddel zijn gebruikt, of door bedrijfshoofden als drukmiddel zijn gevoeld, omdat de boeren geen zekerheid hebben over het langdurig gebruik van deze grond; zie ook 6.4).

Welke bedrijven zijn benaderd?

Om te onderzoeken welke selectiecriteria verder een rol hebben gespeeld bij het benaderen van bedrijfshoofden, kan een onderscheid worden gemaakt in 4 groepen bedrijfshoofden (tabel 77):

- degenen die zijn benaderd en hebben getekend (1);
- degenen die zijn benaderd, maar niet hebben getekend (2);
- degenen die niet zijn benaderd, maar wel hebben getekend (3);
- degenen die niet zijn benaderd en niet hebben getekend (4).

In 6.3 is uitgebreid beschreven op welke bedrijfskenmerken de groepen 1 en 3 (met beheersovereenkomst) zich onderscheiden van de groepen 2 en 4 (zonder beheersovereenkomst). Nu wordt nagegaan in hoeverre de groepen 1 en 2 (wel benaderd) zich op dezelfde bedrijfskenmerken onderscheiden van de groepen 3 en 4 (niet benaderd). Vervolgens wordt bekeken of

Tabel 77. Verband tussen benaderen van bedrijfshoofden en afsluiten van beheersovereenkomsten. De nummers tussen haakjes verwijzen naar de in de tekst gehanteerde indeling.

%	totaal n=88	met b.o. n=37	zonder b.o. n=51
wel benaderd	41	75 (1)	19 (2)
niet benaderd	59	25 (3)	81 (4)
totaal	100	100	100

de groepen 2 en 3, die immers niet handelen conform de "verwachting", worden gekenmerkt door bijzondere overwegingen. Bij deze analyse wordt geen onderscheid gemaakt naar benaderende instantie.

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de benaderde bedrijven is 24 ha, van de niet benaderde 28 ha. Hoewel dit verschil groter is dan het verschil tussen de groepen met en zonder beheersovereenkomst, is het niet significant.

Voor wat betreft de kenmerken:

- percentage grond in eigendom;
- percentage pacht van natuurbescherming;
- percentage pacht van particulieren;
- percentage grond in Relatienotagebied;
- maaipercentage;
- hoeveelheid vee bij anderen in de kost,

zijn de verschillen tussen degenen met en zonder beheersovereenkomst groter dan die tussen degenen die wel en niet zijn benaderd. Voor wat betreft een aantal andere kenmerken is echter het omgekeerde het geval. Zo wordt de groep die is benaderd in sterkere mate gekenmerkt door:

- kleine huiskavel (NB: deze is niet onderscheidend voor de groepen met en zonder beheersovereenkomst);
- veel vaarland op veel plaatsen;
- weinig stalplaatsen voor melkkoeien;
- weinig melkkoeien;
- veel schapen;
- hoog hooipercentage;
- lage stikstofgift;
- late eerste maaidatum;
- lage melkproductie per hectare en per bedrijf;

- geringe productie-omvang (aantal s.b.e.).

Wat betreft de bedrijfsgegevens kan worden geconcludeerd dat het bedrijfstype dat is benaderd wordt gekenmerkt door een extensief grondgebruik, veel vaarland, weinig huiskavel en een hoog hooipercentage. Omdat de groep zich op deze kenmerken ook onderscheidt van de groep met beheersovereenkomst, kan worden aangenomen dat deze kenmerken mede bepalend zijn geweest voor het benaderen. Men is er kennelijk van uitgegaan dat bedrijven die aldus worden gekenmerkt, makkelijk een beheersovereenkomst zullen aangaan. Waarschijnlijk hebben hieraan financiële redeneringen ten grondslag gelegen: het gaat om bedrijven met lage opbrengsten (extensief grondgebruik, lage melkgift) en hoge kosten (versnipperde grond, veel vaarland). Ook inpasbaarheidsoverwegingen zullen een rol hebben gespeeld (er wordt toch al laat gemaaid).

Een vergissing lijkt te zijn gemaakt met de huiskavel: de groep met kleine huiskavel is veel benaderd, maar heeft desondanks niet vaker getekend. Dit is niet zo verwonderlijk. Bedrijven met een kleine huiskavel zullen het financieel wel vaak moeilijk hebben, maar hebben ook vaak moeite met de inpasbaarheid van een beheersovereenkomst in de bedrijfsvoering: in het voorjaar is het niet mogelijk de melkkoeien bij huis te houden, voor het gras moeten zij naar de veldkavels. Daar kan men zich dan ook vaak geen beweidingsbeperkingen permitteren.

De genoemde verschillen zouden ten dele kunnen worden verklaard als de benaderde groep relatief veel nevenberoepers zou bevatten (met als argument dat voor deze boeren een beheersovereenkomst makkelijk inpasbaar zou zijn). Dit blijkt echter niet het geval. In tegenstelling tot hetgeen het Samenwerkingsverband verwachtte blijkt er ook geen verband tussen het benaderen en de leeftijd van het bedrijfshoofd.

Wel blijkt er een sterke samenhang tussen de eerder genoemde bedrijfskenmerken en het deelgebied waar relatief de meeste bedrijfshoofden zijn benaderd: het Wormer- en Jisperveld. De reden om zich bij het benaderen met name te richten op het Wormer- en Jisperveld is niet bekend. Is men op een willekeurige plaats begonnen met benaderen en heeft men niet het hele gebied kunnen afwerken? Speelt hierbij de geringe activiteit van de Werkgroep in dit deelgebied een rol? Of is de financiële noodzaak tot tekenen hier het hoogst ingeschat?

Het is interessant om wat langer stil te staan bij de groepen 2 (wel benaderd, niet getekend) en 3 (niet benaderd, wel getekend). Wat betreft de bedrijfskenmerken veroorzaken deze groepen namelijk het onderscheid tussen de groepen wel/niet benaderd en de groepen wel/geen beheersovereenkomst. Naast de bedrijfsgegevens zijn juist van deze groepen ook de overwegingen interessant omdat zij relatief krachtig zullen zijn. Het lijkt immers niet voor de hand te liggen om afwijkend van de benadering te beslissen.

Van de 9 bedrijfshoofden die wel zijn benaderd, maar niet hebben getekend, blijken er 6 het afsluiten wel serieus te hebben overwogen. Dit is relatief veel (zie 7.3.4). Van de 10 bedrijfshoofden die uit eigen beweging hebben getekend, gaven er 4 als reden op al beperkingen in het pachtcontract te hebben, 3 zeiden niet veel in hun bedrijfsvoering te hoeven veranderen, 2 werden er financieel beter van en één tekende omdat hij natuurliefhebber is. Bestaande beperkingen in het pachtcontract lijken dus een belangrijke reden om uit eigen beweging te tekenen. In tabel 78 is aangegeven in welke mate de 4 groepen zijn vertegenwoordigd in verschillende leeftijdscategorieën.

Tabel 78. *Groepen wel/niet benaderd en wel/geen beheersovereenkomst naar leeftijd.*

leeftijd (jaar)	totaal n=88	wel benaderd		niet benaderd	
		met b.o. n=27	zonder b.o. n=9	met b.o. n=10	zonder b.o. n=42
t/m 35	19	16	20	9	23
36 - 50	33	35	50	27	29
51 - 64	37	29	30	64	38
65 ⁺	11	19	0	0	10
totaal	100	100	100	100	100

Opvallend is dat in de leeftijdsgroep van 51 tot 64 jaar relatief veel bedrijfshoofden uit eigen beweging een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Boven de 65 jaar wordt geheel conform de benadering afgesloten.

Met wie is gepraat?

Om inzicht te krijgen in de manier waarop de beslissing om te tekenen tot stand is gekomen, is de respondenten gevraagd met wie ze erover heb-

ben gepraat. Voorgestructureerde antwoorden waren:

- binnen het gezin, de familie;
- met andere boeren;
- met een voorlichter van de Dienst Bedrijfsontwikkeling (DBO);
- met iemand van de standsorganisaties (3 HLO's);
- met iemand van de WJBW;
- met anderen.

De beantwoording is weergegeven in tabel 79.

Tabel 79. *Beantwoording van de vraag: "Met wie hebt u gepraat over het afsluiten van een beheersovereenkomst?". De antwoorden sluiten elkaar niet uit.*

<u>%</u>	totaal n=88	met b.o. n=37	zonder b.o. n=51
<u>gepraat met:</u>			
gezinsleden/familie	55	87	33
andere boeren	30	35	26
DBO	16	19	13
3 HLO's	2	0	4
WJBW	2	3	2
overigen	12	27	2
totaal	127	171	80

Gemiddeld blijken degenen met beheersovereenkomst met 2x zoveel personen of groepen of instanties te hebben gepraat als degenen zonder beheersovereenkomst. Er is een significant verband tussen praten binnen het gezin en het afsluiten van een beheersovereenkomst. Dit verband is er niet voor praten met andere boeren of DBO. Praten met anderen kan dus ook resulteren in het afzien van een beheersovereenkomst. Het lijkt erop dat men binnen het gezin praat in een stadium van overweging dat dicht ligt bij een positieve beslissing.

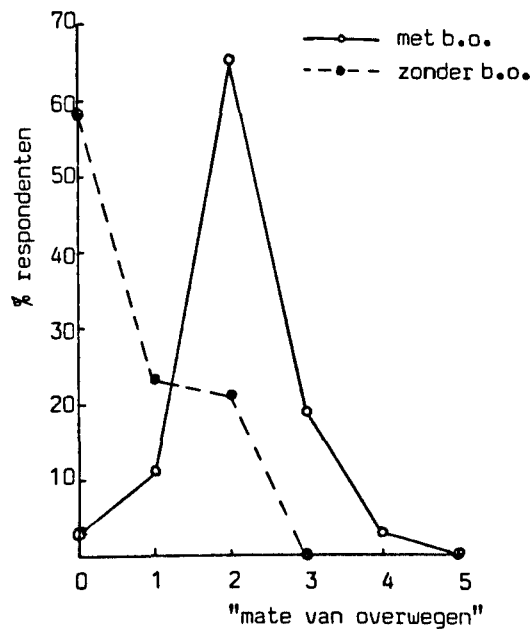
Opmerkelijk is ook dat er weinig is gepraat met DBO, de 3 HLO's en de Werkgroep. Tijdens de interviews is een aantal keren gezegd dat er niet zo uitgebreid behoefde te worden gepraat, omdat men niet voor 6 jaar aan de overeenkomst vastzit (proefjaar).

"Mate van overwegen"

Bij het overwegen van een beheersovereenkomst zijn zowel het benaderd zijn als het op eigen initiatief praten met personen van belang. Daarom is een combinatie van deze beide gemaakt, die kan worden beschouwd als een maat voor de "sterkte" van het overwegen. Deze maat is verkregen door optelling per respondent zonder weging van:

- benaderd door BBL;
- benaderd door een natuurbeschermingsorganisatie;
- gepraat met gezin;
- gepraat met DBO;
- gepraat met anderen.

In figuur 48 wordt deze "mate van overwegen" aangegeven voor de groepen met en zonder beheersovereenkomst.

Figuur 48. *Verdeling van de respondenten naar "mate van overwegen".*

Uit de figuur blijkt een groot verschil in de "mate van overwegen" tussen de twee groepen. Van de bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst behaalt maar liefst 58% een score van 0, van de groep met beheersovereenkomst is dit slechts 3%.

7.3.3 Overwegingen om wel te tekenen

Eerste ronde

De vraag: "Waarom heeft u een beheersovereenkomst afgesloten?" is in het begin van het interview gesteld om een zo min mogelijk beïnvloed antwoord te krijgen. De antwoorden van de 37 respondenten met beheersovereenkomst zijn pas naderhand ingedeeld in categorieën. Werd meer dan één reden gegeven, dan is steeds de eerstgenoemde gebruikt. De beantwoording is weergegeven in tabel 80.

Tabel 80. *Beantwoording van de vraag: "Waarom heeft u een beheersovereenkomst afgesloten?" door bedrijven met beheersovereenkomst.*

<u>%</u>	<u>n=37</u>
Hoefde niet zoveel te veranderen in bedrijfsvoering	32
Had al beperkingen in het pachtcontract	24
Financieel aantrekkelijk	16
Natuurlijkhebbber	8
Noodzakelijk, door verplichte melktank koeien weg	5
Wil rustiger aan doen	5
Overig	8
totaal	100

Ruim de helft van de respondenten blijkt te hebben getekend vanwege de "bedrijfstechnische" inpasbaarheid van de beheersbepalingen.

Eigenlijk is er geen scherp onderscheid te maken tussen de drie meest genoemde antwoorden: als er niet veel in de bedrijfsvoering hoeft te worden veranderd, bijvoorbeeld omdat er al beperkingen waren in het contract, is een beheersovereenkomst gauw aantrekkelijk. Andersom geldt dit niet altijd: men kan zijn bedrijfsvoering vergaand omgooien (bijvoorbeeld melkkoeien afstoten) omdat dat financieel aantrekkelijk is door de beheersvergoeding.

In het geval van beperkingen in het pachtcontract lijkt de oorzaak een door de natuurbeschermingsorganisaties in het verleden opgelegde verdraging van de ontwikkeling van het grondgebruik. In de andere gevallen hoeft men om andere redenen weinig te veranderen in de bedrijfsvoering. Dit kunnen technische redenen zijn (slechte ontwatering en/of verkave-

ling) of persoonlijke redenen (leeftijd, gebouwensituatie etc.).

Twee bedrijfshoofden die op de door de melkfabriek gestelde datum (1 januari 1983) geen melktank hadden, moesten de melkkoeien wegdoen. Zij hadden de beheersvergoeding hard nodig als inkomensaanvulling.

Letten we op verschillen tussen deelgebieden, dan valt op dat beperkingen in het pachtcontract in Waterland-Oost-Zuid en het Ilperveld de meest genoemde overweging vormen om te tekenen. In het Wormer- en Jisperveld komt deze overweging niet voor (hier zijn dan ook geen beperkingen opgenomen in de zesjarige contracten).

Verschillen de motieven nu voor verschillende categorieën bedrijven? Verrassend genoeg blijken er wat dit betreft geen opmerkelijke verschillen te bestaan tussen nevenberoepers, eenmansbedrijven-min, eenmansbedrijven-plus en tweemansbedrijven. Wel blijken degenen die door middel van de beheersovereenkomst rustiger aan willen doen te vallen in de categorie eenmansbedrijf-min. Dit zijn de bedrijven waar relatief weinig arbeid beschikbaar is. Duidelijker is het verband met de melkproductie per bedrijf (tabel 81).

Tabel 81. *Overwegingen om te tekenen naar melkproductie per % bedrijf.*

	totaal n=37	geen melk- productie n=13	tot 200 ton/jaar n=15	> 200 ton/jaar n=9
niet veranderen	32	38	27	33
beperkingen in pachtcontract	24	8	20	56
financieel	16	8	33	0
natuurlijkhebbber	5	15	0	0
geen melktank	5	15	0	0
rustiger aan	5	8	7	0
overig	8	0	13	11
totaal	100	100	100	100

De meest voorkomende overweging bij de bedrijven zonder melkproductie blijkt dat er niet zoveel hoeft te worden veranderd in de bedrijfsvoering. Op de tweede plaats komen de natuurlijkhebbbers. Deze zijn niet te vinden bij de bedrijven met melkproductie. Voor bedrijven met een

lage melkproductie (tot 200 ton/jaar) is de financiële aantrekkelijkheid de belangrijkste overweging om te tekenen. Voor bedrijven met een hoge melkproductie is de belangrijkste reden om een beheersovereenkomst af te sluiten het hebben van beperkingen in het pachtcontract.

Dit laatste nu is een interessant gegeven. Het lijkt er op dat de bestaande beperkingen in pachtcontracten er voor hebben gezorgd dat ook een aantal grotere, modernere bedrijven een beheersovereenkomst hebben afgesloten.

In dat verband zijn de verschillende categorieën overwegingen ook in verband gebracht met een ander karakteristiek bedrijfsgegeven, het hooipercentage. Het blijkt dat degenen die "beperkingen in het pachtcontract" als reden opgeven gemiddeld een lager hooipercentage hebben dan degenen met andere overwegingen. Kennelijk hebben de beperkingen in het pachtcontract er niet altijd voor gezorgd dat de bedrijfsvoering stagneert; ook hier is men overgestapt op kuilvoer.

Concluderend kan worden gesteld dat een combinatie van beperkt ontwikkelingsperspectief en het niet hoeven wijzigen van de bedrijfsvoering een situatie schept waarin het geld van de beheersvergoeding simpelweg is meegenomen. "Je moet eten wat de pot schaft", hoewel de boer liever niet eet wat hij niet kent.

Tweede ronde

Aan het eind van de vragenlijst is gevraagd wat de overweging was die de doorslag gaf om een beheersovereenkomst af te sluiten. Deze vraag is gesteld aan het eind van het interview. De respondent kan dan inmiddels zijn beïnvloed door de voorgaande vragen. Hij kan van gedachten zijn veranderd of hij kan zijn eerdere redenen wat beter hebben overdacht. Van de respondenten die op de eerste en tweede vraag het zelfde antwoord geven, kan met meer zekerheid worden aangenomen dat zij de doorslaggevende reden hebben genoemd. Bij verschillende antwoorden is er òf sprake van twee (of meer) ongeveer even belangrijke redenen òf van verdoezeling van de werkelijke reden in één van beide gevallen of zelfs beide gevallen.

In tabel 82 zijn de antwoorden gegeven van de "tweede ronde", gekruist tegen die van de "eerste ronde". De voorgestructureerde antwoorden zijn niet genoemd.

De resultaten blijken het beeld van de eerste ronde te bevestigen: 74% geeft aan dat de bedrijfsvoering niet of nauwelijks hoefde te worden

Tabel 82. *Doorslaggevende reden om een beheersovereenkomst af te sluiten, gekruist tegen de antwoordcategorieën uit tabel 80.*

doorslaggevende reden	totaal n=37	hoef niet veel te veranderen	beperkingen in pachtcontract	financieel	natuurlijkhebbber	vanwege melktank	rustiger aan	overig
hoef niet aan te passen	50	19	22	3	5	0	0	0
financieel	24	8	3	8	3	3	0	0
druk BBL/NBO	5	0	0	0	0	0	5	0
beëindiger	3	3	0	0	0	0	0	0
rustiger aan	3	0	0	3	0	0	0	0
overig	16	3	0	3	0	3	0	8
totaal	100	33	25	16	8	5	5	8

- Geeft aan dat twee keer dezelfde reden is genoemd.
- Geeft aan dat er een verschuiving optreedt tussen de antwoordcategorieën "financieel", "weinig veranderen" en "beperkingen in pachtcontract".

veranderd of dat tekenen financieel aantrekkelijk was (eerste ronde: 72%). Van die groep geeft 1/3 twee maal precies dezelfde reden op. De helft verschuift tussen de drie meest genoemde antwoordcategorieën. De natuurliefhebbers uit de eerste ronde noemen nu de geringe benodigde aanpassing of de financiën; degenen die eerst zeiden, het rustiger aan te willen doen, zeggen nu dat er druk is uitgeoefend door BBL of NBO.

Derde ronde

Uit het voorgaande blijkt dat moeilijk is na te gaan wat nu precies de motieven zijn om een beheersovereenkomst af te sluiten. In de meeste gevallen lijken de opbrengsten (vergoeding) hoger dan de kosten (veranderingen in de bedrijfsvoering). Om meer inzicht te krijgen in de rol die grond en gebouwen bij de overweging spelen, is als afsluiting van de desbetreffende vragen een aantal stellingen opgenomen. Gevraagd is aan te geven of men het hiermee sterk, een beetje of niet eens is (tabel 83).

Het blijkt dat voor de helft van de respondenten het feit dat ze tóch al zo boeren sterk heeft meegespeeld. Dit resultaat bevestigt het beeld

Tabel 83. *Stellingen over grond en gebouwen en percentages van de respondenten met beheersovereenkomst die het er sterk, een beetje of niet mee eens zijn (n=37).*

%	mee eens/meegespeeld?			totaal
	sterk	beetje	niet	
Ik heb een beheersovereenkomst afgesloten, omdat:				
- ik het toch al zo deed	49	24	27	100
- ik grond genoeg heb; een paar stukken kan ik wel wat later maaien	46	24	30	100
- ik toch al beperkingen heb in het pachtcontract	35	11	54	100
- ik door het afsluiten van een beheers- overeenkomst meer grond kon krijgen	3	3	94	100
- ik tóch niet kan uitbreiden	8	16	76	100
- een deel van mijn grond slecht bereikbaar is, daar moet ik tóch later maaien	19	16	65	100
- ik niet kan bouwen	3	11	86	100

van de tweede ronde (50% hoeft weinig of niets te veranderen). Degenen met beperkingen in het pachtcontract zeggen allen het sterk of een beetje eens te zijn met de uitspraak "ik deed het toch al zo". Dit bevestigt nogmaals dat de categorieën "beperkingen in het pachtcontract" en "niet veel hoeven te veranderen" in sterke mate overlappen.

Het is interessant om na te gaan welke overwegingen degenen noemen die het niet eens zijn met de stelling "ik deed het toch al zo" (27%). Deze blijken in de eerste ronde te noemen:

- noodzaak vanwege invoering melktank (3%);
- hoef niet zoveel te veranderen (!) (5%);
- financieel aantrekkelijk (5%);
- wil rustiger aan doen (5%);
- overige redenen (8%).

De twee respondenten die eerder zeiden niet zoveel te hoeven veranderen zijn het nu niet met deze uitspraak eens. De twee respondenten voor wie het financieel gunstig is, vormen het deel van de categorie "financieel aantrekkelijk" dat géén overlap heeft met "niet zoveel hoeven veranderen".

7.3.4 Overwegingen om niet te tekenen

Eerste ronde

Aan de respondenten zonder beheersovereenkomst is in het begin van het

interview de open vraag voorgelegd: "Waarom heeft u geen beheersovereenkomst afgesloten?". De antwoorden zijn naderhand ingedeeld in categorieën. Dit is gedaan in twee stappen:

- in de eerste indeling zijn degenen onderscheiden die het afsluiten wel hebben overwogen, maar het niet hebben gedaan;
- in de tweede indeling is deze categorie uitgesplitst: wat heeft na overweging de doorslag gegeven om geen beheersovereenkomst af te sluiten?

Tabel 84 geeft de resultaten van zowel de eerste als de tweede indeling.

Tabel 84. Beantwoording van de vraag: "Waarom heeft u geen beheersovereenkomst afgesloten?"

%	n=52
<hr/>	
Wel overwogen, niet gedaan:	
- financieel onaantrekkelijk	13
- te hoge veebezetting	8
- de grond die ik wil aanbieden ligt niet in Relatienotagebied	6
- vanwege beweidingsbeperking	4
- teveel éénjarige grond (met beperkingen)	2
- verlies vrijheid	2
- overige redenen	8
<hr/>	
	42
Wil vrijheid niet kwijt	29
Kan niet, grond éénjarig	6
Wist er niets van	6
Geen nut	4
Overig	14
<hr/>	
totaal	100
<hr/>	

Bij degenen die een beheersovereenkomst hebben overwogen blijkt de hoogte van de vergoeding het belangrijkste argument om niet te tekenen. In-pasbaarheidsoverwegingen (beweidingsbeperking en te hoge veebezetting) komen op de tweede plaats. Op de derde plaats komen redenen die direct te maken hebben met het Relatienotabeleid:

- teveel éénjarige grond met beperkingen (waarover geen beheersovereenkomst kan worden afgesloten) om zich op de overige grond beperkingen te kunnen veroorloven;
- een voor het bedrijf verkeerde begrenzing van de Relatienotagebieden: daar waar het bedrijfshoofd een beheersovereenkomst wil afsluiten kan

het niet (bestemming landbouwgebied of overig), en daar waar het kan komt het niet gelegen in verband met de bedrijfsvoering.

Uit de antwoorden blijkt dat sommige bedrijfshoofden een beheersovereenkomst goed hebben overwogen: "Ik zit al krap in m'n land, ik zou voer moeten aankopen, dat kan financieel niet uit". Voor anderen is er reden tot irritatie en commentaar:

- "Ik ben in gesprek geweest, maar er zijn teveel ondeskundige mensen bij";
- "Ik zie het nut er niet van in, er zijn al vogels zat";
- "Eerst kwamen de voorlichters van DBO je vertellen hoe je je bedrijfsvoering moest moderniseren, nu komen ze om een beheersovereenkomst voor te rekenen".

Letten we op verschillen tussen deelgebieden, dan blijken deze gering. In Waterland-Oost-Zuid, waar weinig beheersovereenkomsten zijn afgesloten, heeft 40% van de bedrijfshoofden dit wel overwogen. Hier èn in het Wormer- en Jisperveld is na overweging de hoogte van de vergoeding veruit de belangrijkste reden om niet te tekenen.

Ook hier zijn de antwoordcategorieën gekruist met de melkproductie per bedrijf (tabel 85).

Tabel 85. Overwegingen om niet te tekenen naar melk-% productie per bedrijf.

	totaal n=52	geen melk- productie n=14	tot 200 ton/jaar n=19	> 200 ton/jaar n= 19
wel overwogen	42	43	37	47
verlies vrijheid	29	36	26	26
grond éénjarig	6	0	5	11
wist niet	6	14	0	5
geen nut	4	7	0	5
overig	14	0	32	5
totaal	100	100	100	100

Het niet willen verliezen van vrijheid blijkt relatief het hoogst te scoren bij de groep zonder melkproductie. Dit zijn veelal nevenberoepers die zich deze vrijheid financieel kunnen permitteren. Door de groep met een lage melkproductie worden veel verschillende redenen aangevoerd (1/3

"overig"). In dit deel van de categorie "overig" zijn voornoemde kritische uitspraken verzameld. Dat deze uitspraken in deze groep meer voorkomen dan in de groep met een hogere melkproductie, kan wellicht worden verklaard door de wat vrijere keuzesituatie van deze groep: financieel staat deze minder onder druk. Degenen die er niets van af wisten blijken overwegend geen melkproductie te hebben (ofwel vaak nevenberoeper te zijn).

Tweede ronde

Aan het eind van het interview is ook aan deze groep de doorslaggevende overweging gevraagd. De voorgestructureerde antwoorden zijn niet genoemd door de enquêteurs. In tabel 86 zijn de antwoorden van deze tweede ronde gegeven, gekruist met het resultaat van de eerste ronde.

Tabel 86. *Doorslaggevende reden om geen beheersovereenkomst af te sluiten, gekruist met de resultaten uit tabel 84.*

doorslaggevende reden:	totaal n=52	wel overwogen								
		financieel	niet inpasbaar	verlies vrijheid ⁽¹⁾	overig	verlies vrijheid	grond éénjarig	wist niet	geen nut	overig
verlies vrijheid	37	②	⑥	②	②	②①	0	0	④	②
niet inpasbaar	23	2	⑩	0	4	④	2	0	0	2
financieel	16	⑧	0	0	2	②	0	0	0	4
wist niet	10	2	0	0	0	②	0	⑥	0	0
totstandkoming plan	6	0	0	0	0	0	0	0	0	6
overig	8	0	2	0	0	②	4	0	0	0
totaal	100	13	18	2	8	29	6	6	4	14

□ Twee keer dezelfde reden genoemd.

○ Eén keer verlies vrijheid, één keer andere reden genoemd.

De tabel bevestigt grotendeels het beeld van de eerste ronde. De drie meest voorkomende antwoordcategorieën worden nu nog iets vaker genoemd. Ongeveer de helft van de respondenten blijkt twee keer dezelfde reden te noemen:

- verlies vrijheid (22%);

- niet inpasbaar (10%);
- financieel onaantrekkelijk (8%);
- wist er niets van af (6%).

Net als bij de groep met beheersovereenkomst blijken er echter ook verschuivingen op te treden. Hierbij is in het bijzonder gelet op verschuivingen waarbij de categorie "verlies vrijheid" is betrokken (zie ook tabel). Toetsing van de "hardheid" van dit argument is namelijk mede van belang voor de kansen van het beheersplan van het Samenwerkingsverband: de groep waarvoor dit argument zeer hard is, zal waarschijnlijk nooit een overeenkomst, op welk plan dan ook, tekenen.

In totaal noemt bijna de helft van de respondenten verlies aan vrijheid één of twee keer. Voor 26% van de respondenten blijken verschuivingen op te treden tussen verlies van vrijheid en andere overwegingen. Voor deze groep lijkt vrijheidsverlies dan ook geen absoluut bezwaar. Er zijn samenhangen met:

- a. inpasbaarheid: als een beheersovereenkomst maar inpasbaar zou zijn, zou vrijheidsverlies geen zwaarwegende rol spelen;
- b. financiële aantrekkelijkheid. Kennelijk heeft voor deze groep vrijheid een prijs:
 - in positieve zin: als er maar genoeg wordt geboden heb ik het er wel voor over;
 - in negatieve zin: het geld is hard nodig, praten over vrijheid is luxe.

In de tweede ronde wordt een overweging toegevoegd: het oneens zijn met de totstandkoming van het plan (6%).

Bijna een kwart van degenen zonder beheersovereenkomst blijkt inpasbaarheidsoverwegingen doorslaggevend te vinden om niet te tekenen. Aan degenen die de factor "inpasbaarheid" niet doorslaggevend vinden, is gevraagd of het beheersplan voor hen wel inpasbaar zou zijn. De interpretatie van het begrip "inpasbaar" is hierbij overgelaten aan de respondenten. Het blijkt dat 35% van de groep zonder beheersovereenkomst het beheersplan wel inpasbaar acht. Voor hen is het dus duidelijk dat andere motieven doorslaggevend zijn geweest. Een ongeveer even grote groep (33%) geeft aan dat het plan voor hen zeker niet inpasbaar is. Gecombineerd met de groep die inpasbaarheid reeds noemde als doorslaggevende overweging, blijkt het plan voor 56% van degenen zonder beheersovereenkomst niet inpasbaar.

Derde ronde

Net als voor de groep bedrijfshoofden met beheersovereenkomst zijn voor degenen zonder beheersovereenkomst stellingen in de vragenlijst opgenomen met betrekking tot grond en gebouwen. Deze zijn weergegeven in tabel 87.

Tabel 87. *Stellingen over grond en gebouwen en percentage van degenen zonder beheersovereenkomst die het er sterk, een beetje of niet mee eens zijn (n=52*).*

%	Voor mij is het niet goed mogelijk een beheersovereenkomst af te sluiten, omdat ik:	mee eens/meegespeeld?			totaal
		sterk	beetje	niet	
	- toch al zo weinig grond heb	19	4	77	100
	- mijn bedrijfsvoering zou moeten omgooien	40	20	40	100
	- niet kan werken met beperkingen op mijn bedrijf	52	8	40	100
	- mijn grond te dicht bij elkaar heb liggen	0	6	94	100
	- net heb gebouwd	6	4	90	100
	- bouwplannen heb	2	2	96	100

* Vier van de 52 respondenten kunnen formeel geen beheersovereenkomst afsluiten (zie 6.3).

Voor 60% van degenen zonder beheersovereenkomst blijkt sterk of enigszins te hebben meegespeeld dat men met een overeenkomst niet kan werken en/of de bedrijfsvoering ingrijpend moet wijzigen. Sommigen blijken meer specifieke redenen te hebben om niet te tekenen (grondgebrek, nieuwbouw). Wat betreft de deelgebieden is het enige opvallende dat de stelling "ik kan niet werken met beperkingen op m'n bedrijf" relatief vaak wordt beaamd in Waterland-Oost-Zuid.

7.4 Verband tussen overwegingen en bedrijfsgegevens

7.4.1 Algemeen

In de vorige paragraaf kwamen de motieven om al dan niet een beheersovereenkomst af te sluiten uitgebreid aan de orde. In deze paragraaf zal worden nagegaan of en hoe de onderscheiden categorieën overwegingen samenhangen met een aantal bedrijfsgegevens, zoals gepresenteerd in 6.2 en 6.3. Er is niet gezocht naar verbanden met andersoortige kenmerken, omdat de genoemde overwegingen grotendeels direct zijn terug te voeren op de bedrijfssituatie.

De hier gebruikte categorieën overwegingen zijn afkomstig uit de "eerste ronde"-antwoorden van 7.3, dat wil zeggen: afgeleid uit de directe, open vraag naar de achterliggende motieven.

7.4.2 Bedrijfshoofden (bedrijven) met beheersovereenkomst

De meest genoemde overwegingen om een beheersovereenkomst af te sluiten zijn:

1. Het niet veel hoeven veranderen in de bedrijfsvoering.
2. Het reeds hebben van beperkingen in pachtcontracten.
3. Het financieel aantrekkelijk zijn van een overeenkomst.

Van de bedrijfshoofden in deze drie antwoordcategorieën is een aantal bedrijfskenmerken weergegeven in tabel 88. De overige antwoordcategorieën omvatten te weinig respondenten om uitputtend te worden doorgelicht. Op enkele kenmerken van deze categorieën zal daarom verderop in de tekst kort aandacht worden besteed.

De bedrijven waar voor het afsluiten van een beheersovereenkomst niet veel zou hoeven veranderen blijken gemiddeld een lage melkproductie te hebben*; 5 van de 12 bedrijven produceren in het geheel geen melk. Ten opzichte van de overige groepen bedrijven met beheersovereenkomst worden ze gekenmerkt door:

- een geringe oppervlakte pacht van natuurbescherming;
- vrij weinig vaarland;
- een minder slechte verkaveling;
- veel onderbemalen land.

*Melkproductie reeds opgenomen in 7.3.

Tabel 88. Enkele bedrijfskenmerken voor de categorieën overwegingen om een beheersovereenkomst af te sluiten.

	totaal gemiddeld n=37	hoefde niet veel veranderen n=12	beperkingen in pachtcontract n=9	financieel aantrekkelijk n=6
leeftijd (jaar)	50	52	44	47
% nevenberoepers	14	17	0	17
bedrijfsopp. (ha)	25	24	25	32
opp. pacht nb. (ha)	14	9	18	25
aantal plaatsen rest van het land	8	5	8	13
opp. vaarland (ha)	12	9	8	22
% vaarland	49	41	36	67
% onderbemalen	33	46	19	13
aantal melkkoeien	24*	26	37	24
g.v.e. per ha	1,4	1,5	3,7	1,3
eerste maaidatum	2-6	2-6	29-5	3-6
maaipercentage	91	102	101	77
hooipercentage	73	70	66	82
zuivere stikstofgift (kg/ha.jr)	115	86	167	105
maat bedrijfsontw.	+0,9	+0,4	+2,4	+0,6

* Gemiddelde hier lager dan vermeld in 6.3.2, omdat nu ook bedrijven zonder melkvee zijn betrokken in de berekening.

Het grondgebruik van deze groep bedrijven is niet opvallend intensiever of extensiever dan dat van de overige groepen. Voor deze bedrijven lijken dus niet de externe productie-omstandigheden oorzaak van het niet hoeven aanpassen, maar veeleer het type bedrijfsvoering op zich: het zijn deels jongvee- en inschaarbedrijven en/of bedrijven waar het bedrijfshoofd het rustig aan doet (geringe mate bedrijfsontwikkeling).

De tweede groep heeft een beheersovereenkomst afgesloten vanwege bestaande beperkingen in de pachtcontracten van natuurbeschermingsorganisaties. Deze groep blijkt gemiddeld een relatief groot deel van de bedrijfsoppervlakte (18 ha = 72%) te pachten van (een) natuurbeschermingsorganisatie(s), waarvan een zeer groot deel (meer dan 90%) met beperkingen.

Ten opzichte van de andere groepen bedrijven met beheersovereenkomst wordt de groep met beperkingen in het pachtcontract gekenmerkt door:

- het ontbreken van nevenberoepsbedrijven;
- vrij weinig vaarland;
- weinig onderbemalen land;
- veel melkkoeien en een hoge veebezetting;
- een redelijk hoge melkproductie;
- een hoge stikstofgift;
- een hoge mate van bedrijfsontwikkeling.

Enigszins tegen de verwachting in blijken de (vaak reeds jarenlang bestaande) bepalingen in de pachtcontracten er niet toe te hebben geleid dat deze bedrijven zijn achtergebleven in ontwikkeling en/of worden gekenmerkt door een relatief extensief grondgebruik. Het feit dat ook een aantal wat intensievere bedrijven heeft getekend lijkt dus voornamelijk toe te schrijven aan reeds bestaande contractuele bepalingen. Hierdoor kunnen deze bedrijven voor (een deel van de) "beperkte" bedrijfsoppervlakte vrij gemakkelijk een overeenkomst afsluiten.

Op grond van dit resultaat is eveneens nagegaan of er eveneens bedrijven met een hoge veebezetting* hebben getekend zonder dat er sprake is van beperkingen in pachtcontracten. Dit blijkt bij drie bedrijven het geval. Overwegingen om te tekenen zijn voor de desbetreffende bedrijfshoofden vooral van financiële aard. Opvallend is dat op deze bedrijven zowel wordt gekuild als gehoid en dat er relatief weinig zwaar beheer is afgesloten (gemiddeld 26%).

De laatste (grotere) groep respondenten zegt te hebben getekend om financiële redenen. Deze groep wordt ten opzichte van andere gekenmerkt door:

- een grote bedrijfsoppervlakte;
- een grote oppervlakte in pacht van natuurbescherming (zonder beperkingen in de contracten);
- zeer veel vaarland;
- een slechte verkaveling;
- weinig onderbemalen land;
- een lage melkproductie;
- een geringe mate van bedrijfsontwikkeling.

De grotere bedrijfsomvang dient voor deze groep ter (gedeeltelijke) compensatie van het lagere productieniveau. De relatief slechte externe productie-omstandigheden lijken hier duidelijk doorslaggevend geweest voor het afsluiten van een beheersovereenkomst.

*Als norm is gehanteerd: meer dan 1,5 melkkoeien per ha.

Tot zover de in de tabel opgenomen antwoordcategorieën. Hiernaast zijn meer dan eens als overweging genoemd:

4. Natuurliefhebber (3x).

5. Noodzakelijk: door invoering melktank moesten koeien weg (2x).

6. Wil het rustiger aan doen (2x).

Voor al deze bedrijven geldt dat er sprake is van een (zeer) extensief grondgebruik en een negatieve mate van bedrijfsontwikkeling (afbouwen). De bedrijfshoofden hebben een relatief hoge leeftijd (gemiddeld 61 jaar). Verder geldt voor de genoemde categorieën (ten opzichte van de overige groepen):

Ad 4: - geen melkkoeien;
- hooien al het ruwvoer;
- zeer lage stikstofgift.

Ad 5: - veel vaarland;
- slechte verkaveling;
- veel schapen.

De desbetreffende respondenten kunnen waarschijnlijk tevens worden gerekend tot de categorie "financiële overwegingen".

Ad 6: - geringe bedrijfsoppervlakte;
- vrij goede verkaveling;
- zeer weinig melkkoeien.

7.4.3 Bedrijfshoofden (bedrijven) zonder beheersovereenkomst

De meest genoemde overwegingen om geen beheersovereenkomst af te sluiten zijn:

1. Wel overwogen, niet gedaan:
 - a. vanwege financiële onaantrekkelijkheid;
 - b. vanwege beweidingsbeperking of te hoge veebezetting;
2. Verlies vrijheid ongewenst.

Voor deze antwoordcategorieën zijn dezelfde bedrijfskenmerken als in 7.4.2 weergegeven in tabel 89. Ook hier zal verderop in de tekst nog kort worden ingegaan op de bedrijfskenmerken bij de minder frequent genoemde antwoorden.

De groep die het afsluiten wel heeft overwogen is vrij divers. Hierdoor onderscheidt deze zich qua bedrijfskenmerken niet bijzonder sterk van de overige groepen. Opvallend zijn echter:

Tabel 89. Enkele bedrijfskenmerken voor de categorieën overwegingen om geen beheersovereenkomst af te sluiten. De categorie "wel overwogen, niet getekend" is uitgesplitst in het rechter gedeelte van de tabel.

	totaal gemiddeld n=52	verlies vrijheid n=15	wel overwogen, niet getekend n=22	financiëel onaantrekkelijk n=7	beweidingsbeper- king of hoge veebezetting n=6
leeftijd (jaar)	46	51	42	41	44
% nevenberoepers	13	13	23	29	17
bedrijfsoppervlakte (ha)	27	30	26	26	28
oppervlakte pacht natuurbescherming (ha)	3	4	2	2	1
aantal plaatsen rest van het land	5	5	4	4	4
oppervlakte vaarland (ha)	6	9	4	3	2
% vaarland	31	37	27	10	23
% onderbemalen	57	42	49	59	51
aantal melkkoeien	39*	40	39	32	50
g.v.e. per ha	1,7	1,8	2,3	2,0	2,5
eerste maaidatum	28-5	28-5	26-5	21-5	23-5
maaipercentage	110	103	125	137	122
hooipercentage	55	62	47	51	37
zuivere stikstofgift (kg/ha.jr)	170	123	179	251	182
maat bedrijfsontwikkeling	+2,5	+1,3	+3,6	+4,0	+4,0

* Gemiddelde hier lager dan vermeld in 6.3.2, omdat nu ook bedrijven zonder melkvee zijn betrokken in de berekening.

- de relatief hoge veebezetting per bedrijf;
- de relatief hoge mate van bedrijfsontwikkeling.

Beide kenmerken kunnen een directe oorzaak zijn voor het (na overweging) niet tekenen van deze groep.

In de tabel is de desbetreffende groep nader onderverdeeld (zie ook 7.3, tabel 84). Van de twee meest genoemde motieven om na overweging niet te tekenen zijn ook hier weer de bijbehorende bedrijfskenmerken gegeven (N.B.: hierbij zijn de motieven "beweidingsbeperking" en "(te) hoge veebezetting" samengevoegd). Deze uitsplitsing biedt meer duidelijkheid over de relatie tussen de motieven om na overweging niet te tekenen en de bedrijfskenmerken.

De groep bedrijven waarvoor een beheersovereenkomst uiteindelijk financieel niet aantrekkelijk genoeg is, blijkt (in vergelijking met de overige groepen) te worden gekenmerkt door:

- een vrij hoog percentage nevenberoepsbedrijven;
- vrij goede productie-omstandigheden (zeer weinig vaarland, veel onderbemalen land);
- weinig melkkoeien;
- een intensief grondgebruik (vroeg eerste maaidatum, hoog maaipercen- tage, hoge stikstofgift);
- een hoge graad van bedrijfsontwikkeling.

Deze bedrijven zullen dus niet zo snel in de knoei komen met een beweidingsbeperking, maar wel met een vastgestelde maaidatum vanwege de ge- bruiksintensiteit van de grond. Kennelijk is voor deze bedrijven de be- heersvergoeding niet hoog genoeg om het productieverlies door verschui- ving van de maaidatum te compenseren.

De tweede subgroep uit de categorie "wel overwogen, niet gedaan" noemt expliciet de beweidingsbeperking of de hoge veebezetting als struikel- blok bij het aangaan van een beheersovereenkomst. In vergelijking met de overige groepen bedrijven uit dezelfde categorie zijn dit bedrijven met:

- vrij weinig vaarland;
- veel melkkoeien, hoge veebezetting;
- een redelijk intensief graslandgebruik (vroeg eerste maaidatum, laag hooipercen- tage);
- een hoge mate van bedrijfsontwikkeling.

Deze bedrijven zouden door het afsluiten van een beheersovereenkomst zowel in de knoei komen met de beweidingsbeperking (en wellicht vee moe- ten afstoten) als met het verschuiven van de maaidatum (een hoge veebe-

zetting noodzaakt dikwijls tot een intensief grondgebruik).

De hoge graad van bedrijfsontwikkeling betekent overigens voor beide beschreven subgroepen een extra hindernis om te tekenen. Ten eerste wordt tekenen veelal gezien als het stopzetten van de bedrijfsontwikkeling. Ten tweede nopen de investeringen die met deze bedrijfsontwikkeling zijn gemoeid vaak tot een vrij intensief grondgebruik (dat wil zeggen: de beheersvergoeding is niet hoog genoeg om deze investeringen in de vereiste termijn terug te verdienen).

Als tweede categorie is er de groep die niet heeft getekend vanwege het vrijheidsverlies dat dit met zich meebrengt. Dit blijken bedrijven te zijn met verhoudingsgewijs:

- vrij veel vaarland;
- een wat extensiever grondgebruik (hoger hooipercentage, lage stikstofgift);
- een geringe mate van bedrijfsontwikkeling.

Op grond van deze kenmerken is in algemene zin weinig te zeggen over de bedrijven in deze categorie. Het lijkt hier de wat minder intensieve bedrijven te betreffen, waar het extensiever grondgebruik (vaarland) wordt gecompenseerd door een wat grotere bedrijfsoppervlakte. Het zijn overwegend hoofdberoepsbedrijven zonder nevenberoep. In tegenstelling tot de intensievere bedrijven is door deze groep de inpasbaarheid van een beheersovereenkomst kennelijk niet of nauwelijks overwogen.

Naast de in de tabel opgenomen antwoordcategorieën is meer dan één maal als reden om niet te tekenen opgegeven:

3. Grond éénjarig (3x).

4. Wist er niets van (3x).

5. Heeft geen nut (2x).

Voor elk van deze groepen bedrijven geldt in vergelijking met de overige groepen:

Ad 3: - jonge bedrijfshoofden;

- grote bedrijfsoppervlakte;
- zeer weinig vaarland;
- veel melkkoeien, hoge veebezetting;
- laag hooipercentage;
- hoge mate van bedrijfsontwikkeling.

- Ad 4: - oudere bedrijfshoofden;
- geringe bedrijfsoppervlakte;
- veel vaarland;
- vaak geen melkproductie, weinig melkkoeien, lage veebezetting;
- extensief grondgebruik (late eerste maaidatum, laag maaipercen-
tage, hoog hooipercentage);
- negatieve mate van bedrijfsontwikkeling (afbouwen).
- Ad 5: Over deze categorie is in zijn algemeenheid niets te zeggen. Het gaat hier om één bedrijf zonder melkproductie en één bedrijf met vrij hoge melkproductie.

7.5 Gevolgen en mogelijkheden beheersovereenkomsten

7.5.1 Algemeen

Het afsluiten van een beheersovereenkomst heeft directe gevolgen voor de bedrijfsvoering, waaronder opschuiven van de maaidatum en verandering van het beweidingsschema. Het kan ook nodig zijn in te grijpen in de bedrijfsstructuur. Op korte termijn gaat het om aanpassen van waterpeil en veebezetting, op langere termijn van opnieuw de veebezetting, de samenstelling van de veestapel, de bedrijfsgebouwen en de bedrijfsgrootte. In dat verband proberen we in deze paragraaf de eerste ervaringen met de beheersbepalingen van het beheersplan te evalueren. Achtereenvolgens komen de volgende vragen aan de orde:

- hoe is de beheersovereenkomst bevallen?
- hoe zou een beheersovereenkomst bevallen in een "normaal" jaar?
(NB: vanwege het natte voorjaar in 1983 konden de koeien niet vroeg naar buiten en kon niet vroeg worden gemaaid, zodat een beheersovereenkomst weinig extra beperkingen met zich meebracht).
- sluiten de bedrijfshoofden volgend jaar (wederom) een beheersovereenkomst af?
- hoe aantrekkelijk is het beheersplan van het Samenwerkingsverband?

Tot slot is een beschouwing opgenomen over de rol van "inpasbaarheid in de bedrijfsvoering".

7.5.2 Effecten en waardering

Waterpeil

Op 3 van de 37 geënqueteerde bedrijven met beheersovereenkomst blijkt de waterstand te zijn aangepast aan de bepalingen in de beheersovereenkomst. Het gaat hier om bedrijven in het Wormer- en Jisperveld en Waterland-Oost-Zuid. De aanpassing houdt in dat men in het voorjaar minder diep mag bemalen dat in de voorgaande jaren. Eén bedrijf verwacht in de toekomst de onderbemaling te moeten aanpassen. Het grootste deel van de bedrijfshoofden (87%) heeft het peil niet hoeven aanpassen en verwacht niet dat dit in de toekomst nodig zal zijn.

Veestapel

De veestapel blijkt op 16% van de bedrijven aangepast aan de beheers-

overeenkomst; 11% verwacht de veestapel in de toekomst te moeten aanpassen. Van degenen met beheersovereenkomst verwacht 70% dat aanpassing van de veestapel niet nodig zal zijn.

Hoe men de veestapel heeft aangepast of denkt aan te passen verschilt sterk per bedrijf. De volgende maatregelen worden (elk één keer) genoemd:

- minder melkkoeien;
- minder schapen;
- minder melkkoeien en schapen;
- minder melkkoeien, meer jongvee;
- minder jongvee, meer schapen;
- minder pinken in de kost;
- vetweiders weg, meer vee inscharen.

Ook worden maatregelen genoemd op het niveau van de bedrijfsvoering:

- melkkoeien langer op stal houden in het voorjaar;
- een aantal melkkoeien eerder droog zetten.

Bij het aanpassen van de veestapel spelen twee beperkingen een rol:

1. de beweidingsbeperking;
2. de beperking van kwaliteit en/of kwantiteit van de ruwvoerproductie.

De reacties van nevenberoepers zonder melkvee zijn voornamelijk gebaseerd op de beweidingsbeperking. Dit heeft twee oorzaken:

- op nevenberoepsbedrijven is meestal geen sprake van melkproductie; daarom is de kwantiteit en kwaliteit van het ruwvoer hier van minder belang;
- op nevenberoepsbedrijven wordt in het algemeen weinig grasland gemaaid; een groot deel wordt beweid met jongvee en/of schapen. Wat betreft het beweidingsschema is er dan ook weinig speelruimte in de bedrijfsvoering. Een beweidingsbeperking kan hier dikwijls directe gevolgen hebben voor de omvang van de veestapel.

De reacties van de melkveehouders zijn meer gebaseerd op het tweede punt: de koeien kunnen in het voorjaar eventueel wel iets langer binnen worden gehouden, maar het is de vraag of met uitstel van de maaidatum voldoende ruwvoer van goede kwaliteit is te winnen. Daarom denkt men ruwvoer en/of krachtvoer te moeten aankopen, de veebezetting te moeten verlagen of koeien versneld droog te moeten zetten. Van de melkveehouders verwacht 33% meer krachtvoer en/of ruwvoer te moeten kopen om de melkgift op peil te houden (vgl. 6.3).

Arbeid

Op de vraag hoe het werken met de beheersovereenkomst is bevallen, antwoordt slechts één bedrijfshoofd "slecht". De helft licht toe, er dit seizoen (voorjaar '83) geen last van te hebben gehad en pas volgend seizoen te kunnen oordelen. Circa 3/4 zegt dan ook dat het werken met een beheersovereenkomst goed is bevallen, 8% is het matig bevallen en 16% heeft hierover geen mening. Uitgaande van de redenering dat door de beheersovereenkomst de arbeidspiek in het voorjaar (uitstel maaidatum) extra groot kan zijn, werd vermoed dat ander werk is blijven liggen. Gevraagd is of dit inderdaad het geval is geweest. Slechts 5% van de respondenten antwoordt bevestigend.

Ook hier zegt het antwoord niet veel: de arbeidspiek werd nu veroorzaakt door het natte voorjaar. Daarom is vervolgens gevraagd of men verwacht dat de hoeveelheid werk met een beheersovereenkomst in een normaal jaar verschilt van de hoeveelheid werk zonder beheersovereenkomst. Deze vraag is ook gesteld aan degenen zonder beheersovereenkomst (tabel 90).

Tabel 90. *Verwacht verschil in hoeveelheid werk op een bedrijf met beheersovereenkomst in een normaal jaar ten opzichte van de situatie zonder beheersovereenkomst.*

	%		
	totaal n=88	met b.o. n=37	zonder b.o. n=51
meer werk	24	24	24
even veel werk	46	68	31
minder werk	23	8	33
geen mening	7	0	12
totaal	100	100	100

Opvallend is dat aanzienlijk meer boeren zonder dan met beheersovereenkomst denken dat een beheersovereenkomst minder werk betekent. Voor dit verschil zijn de volgende verklaringen mogelijk:

- De bedrijven met en zonder beheersovereenkomst verschillen: veel bedrijven met beheersovereenkomst zijn vaarbedrijven. Voor deze bedrijven geeft de beweidingsbeperking veel extra werk, omdat het dagelijkse

tellen van schapen moet plaatsvinden op meer percelen.

- De bedrijfshoofden met beheersovereenkomst kennen het beheersplan beter en weten dus ook dat aan de beweidingsbeperking en het uitrijden of varen van organische mest (aanvullende bepaling) extra werk is verbonden.
- Enig opportunisme in de beantwoording bij boeren met beheersovereenkomst kan niet worden uitgesloten: ook al zou men minder werken, dan zou men dit om verschillende redenen (aanzien, hoogte vergoeding) wel eens kunnen verzwijgen.

Vergoeding

Naar de mening over de hoogte van de beheersvergoeding is alleen gevraagd bij degenen met beheersovereenkomst. Van deze groep blijkt 2/3 de vergoeding hoog genoeg te vinden en 14% te laag. De overigen vinden het te vroeg om te oordelen of hebben geen mening.

De algemene mening is dat op grond van 1983 niet goed kan worden geoordeeld over de hoogte van de vergoeding.

Controle

De algemene indruk is dat er veel en vrij streng is gecontroleerd op naleving van de beheersbepalingen. Enkele boeren zijn "betrapt" op een te hoge veebezetting of te vroege maaidatum. Niet iedereen kan er goed tegen om te worden gecontroleerd. Eén bedrijfshoofd zag af van het recht op vergoeding na verschillende keren te zijn geweest op een volgens het contract te hoge veebezetting.

Anderzijds lijkt de aanpassing van het slootwaterpeil, waartoe 3 bedrijfshoofden waren genoodzaakt, te zijn ingegeven door een verschil in interpretatie van de desbetreffende beheersbepaling: grondwaterstand in voorjaar 20 cm beneden maaiveld. Veel veengrond wordt echter in het voorjaar gekenmerkt door een bolle grondwaterspiegel: de grondwaterstand is in het midden van een perceel (veel) hoger dan aan de randen. Hierdoor is in het natte voorjaar van 1983 een drooglegging van 20 cm beneden maaiveld nauwelijks mogelijk geweest, zelfs bij een slootwaterpeil van 80 cm beneden maaiveld. Effectieve controle van de grondwaterstand is dan ook moeilijk.

7.5.3 Beheersovereenkomsten in 1984

Hoeveel beheersovereenkomsten zullen worden voortgezet, hoeveel zullen worden veranderd of beëindigd en hoeveel nieuwe zullen er worden afgesloten? En in hoeverre zijn de bepalingen van het beheersplan hierop van invloed?

Eerst behandelen we de groep respondenten met beheersovereenkomst. Hen is gevraagd of ze volgend jaar dezelfde overeenkomst voortzetten (tabel 91).

Tabel 91. *Sluiten bedrijfshoofden met beheersovereenkomst volgend jaar een zelfde overeenkomst af? Wat doen degenen die ontkennend antwoorden? (n=37)*

	%	aantal	
ja	57	21	
waarschijnlijk	22	8	3 andere overeenkomst op hetzelfde plan
misschien	14	5	3 misschien andere overeenkomst op hetzelfde plan
nee	3	1	2 misschien overeenkomst op een ander (gewijzigd) plan
weet nog niet/ geen mening	5	2	1 weet nog niet
totaal	100	37	9*

*Inclusief één respondent uit de categorie "waarschijnlijk".

Aan degenen die deze vraag beantwoordden met "misschien", "nee" of "weet nog niet/geen mening", is gevraagd of ze op grond van het bestaande beheersplan hun overeenkomst willen veranderen. Aan degenen die dit niet willen is gevraagd of ze zouden tekenen als het beheersplan zou veranderen. Geen enkel bedrijfshoofd zegt, hoe dan ook niet meer te tekenen. Acht respondenten (22%) geven te kennen zeker of misschien een andere overeenkomst te willen tekenen.

Onduidelijk blijft van welke bepalingen het al dan niet voortzetten van een overeenkomst precies afhangt. Voor de 3 bedrijfshoofden die op de bepalingen ingingen, was de totale oppervlakte licht beheer geen probleem. Wel waren er wensen ten aanzien van de maaidatum (vroeger), de ligging van de percelen met zwaar beheer, de hoeveelheid zwaar beheer (één wil meer, één minder) en de aanvullende bepalingen.

Aan de bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst is gevraagd of ze overwegen volgend jaar (in 1984) een beheersovereenkomst af te sluiten (tabel 92).

Tabel 92. *Overwegen bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst volgend jaar weer een overeenkomst af te sluiten?*

%	n=50
ja	6
misschien	14
nee	80
totaal	100

De meeste niet-tekenaars blijken voornemens ook in 1984 niet te tekenen. Om een schatting te krijgen van het aantal beheersovereenkomsten dat in 1984 afgesloten blijft of wordt, volgt hieronder een rekensommetje. Hiervoor wordt verondersteld dat de respons representatief is voor zowel bedrijven met als zonder beheersovereenkomst (tabel 93).

Tabel 93. *Schatting van de hoeveelheid in 1984 af te sluiten beheersovereenkomsten.*

	volgend jaar overeenkomst?			
	ja	waarschijnlijk	misschien	totaal
% van respons met beheersovereenkomst (n=37)	57	22	14	93
% van respons zonder beheersovereenkomst (n=52)	6	-	14	20
aantal van populatie met b.o. (n=52)	30	11	7	48
aantal van populatie zonder b.o. (n=132)	8	-	18	26
totaal aantal	38	11	25	74

Volgens deze extrapolatie zouden in 1984 minimaal 38 en maximaal 74 beheersovereenkomsten worden afgesloten.*

*Inmiddels is het feitelijke aantal beheersovereenkomsten per 15-4-'84 bekend: 78. Dit aantal is iets hoger dan het maximaal voorspelde aantal.

7.5.4 Plan van het Samenwerkingsverband

Uit het voorgaande blijkt dat het op dit moment en met deze enquête nauwelijks mogelijk is om een direct verband te vinden tussen bepalingen in het beheersplan en het aantal bedrijfshoofden dat zal tekenen. Een andere manier dan het rechtstreeks vragen is het voorleggen van een alternatief. Aan het eind van het interview is gevraagd naar de bekendheid met het beheersplan van het Samenwerkingsverband. Vervolgens is dit plan door de interviewer kort uitgelegd. Daarna is gevraagd of één van de pakketten van dit plan zou passen en of men hierop een beheersovereenkomst zou afsluiten als dat mogelijk zou zijn.

Deze vragen kunnen ook worden beschouwd als een methode om te zoeken naar beter inpasbare bepalingen dan zijn opgenomen in het geldende beheersplan. Het beheersplan van het Samenwerkingsverband was immers als zodanig bedoeld.

De bekendheid met het plan van het Samenwerkingsverband is weergegeven in tabel 94.

Tabel 94. *Kent u het beheersplan van het Samenwerkingsverband?*

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
goed	7	5	8
matig	20	19	21
slecht	26	27	25
niet	47	49	46
totaal	100	100	100

Vergeleken met het officiële beheersplan blijkt het plan van het Samenwerkingsverband slecht bekend. Dit kan grotendeels worden verklaard door de veel grotere aandacht die het eerstgenoemde plan heeft gekregen in de voorlichting en door het feit dat op het officiële beheersplan nu eenmaal kan worden getekend en niet op het plan van het Samenwerkingsverband. Het best bekend blijkt het SV-plan in Waterland-Oost-Noord, niet bekend is het in de Kalverpolder en slecht bekend in Oostzaan. Na een korte toelichting op het plan is vervolgens gevraagd of het plan zou passen

in de bedrijfsvoering (tabel 95).

Tabel 95. *Past één van de pakketten van het plan van het Samenwerkingsverband in Uw bedrijfsvoering?*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	56	59	54
misschien	18	19	17
nee	11	3	17
geen mening	15	19	12
totaal	100	100	100

Opvallend is dat het SV-plan voor ruim de helft van degenen zonder beheersovereenkomst zeker inpasbaar is. Eerder (7.3.4) bleek dat het officiële beheersplan voor 56% van deze groep niet inpasbaar is; bij het SV-plan is dit voor slechts 17% het geval. Het plan van het Samenwerkingsverband lijkt dus voor een grotere groep boeren inpasbaar. In het Oostzaner- en Ilperveld blijkt nog het minst positief te worden gedacht over de inpasbaarheid van het SV-plan. Waarschijnlijk speelt hierbij de geringe bekendheid van de Werkgroep in deze gebieden een rol.

Aan degenen die niet positief oordelen over de inpasbaarheid van het SV-plan is vervolgens gevraagd welk beheerspakket van dit plan men zou kiezen (tabel 96). Voor een beschrijving van de verschillende beheerspakketten zie Bijlage 2.

Relatief veel boeren zonder beheersovereenkomst blijken te kiezen voor pakket I (25%). Hoewel de pakketten II en III nog het meest overeenkomen met de keuzemogelijkheden van het geldende beheersplan, blijken degenen met en zonder beheersovereenkomst hiervoor in ongeveer gelijke mate te kiezen. Degenen met beheersovereenkomst kiezen daarentegen in sterkere mate voor een combinatie van één der pakketten met de vaarlandregeling. Op grond van het feit dat 30% van degenen met beheersovereenkomst kiest voor een gehele of gedeeltelijke vaarlandregeling, kan worden gesteld dat hieraan kennelijk grote behoefte is.

Tabel 96. Welk pakket van het plan van het Samenwerkingsverband zou U kiezen?

	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
pakket I	18	8	25
pakket II	12	11	13
pakket III	9	11	7
pakket I + vaarlandregeling	3	8	0
pakket II + vaarlandregeling	3	3	4
pakket III + vaarlandregeling	4	8	2
alleen vaarlandregeling	10	11	10
geen mening	26	38	22
SV-plan niet inpasbaar	15	3	17
totaal	100	100	100

Vermeldenswaard is ook dat degenen zonder beheersovereenkomst lang niet allemaal kiezen voor pakket I. Deze vrees is wel eens geuit door natuurbeschermers, omdat pakket I een te gemakkelijk pakket zou zijn. Letten we op de verschillen tussen deelgebieden, dan blijkt men in Waterland-Oost-Zuid relatief vaak te kiezen voor pakket I en in Waterland-Oost-Noord voor pakket II. In het Ilperveld kiest men uitsluitend voor een pakket met een vaarlandregeling, evenals in het Oostzanerveld. In het Wormer- en Jisperveld is de spreiding in keuze voor de pakketten het grootst.

Wat de verschillen in arbeidssituatie betreft valt de keuze tussen de pakketten I, II en III (de vaarlandregeling buiten beschouwing gelaten) bij het tweemansbedrijf uitsluitend op pakket I. Ook de eenmansbedrijven-plus blijken vooral te kiezen voor pakket I. Bij de eenmansbedrijven-min ligt de voorkeur bij pakket II, gevolgd door pakket III. De bedrijven met veel arbeid blijken dus in sterke mate te kiezen voor het meest "arbeidsneutrale" pakket.

Vervolgens is nagegaan in hoeverre de voorkeur voor de pakketten samenhangt met de intensiteit van het grondgebruik (tabel 97).

Ook hier blijken er verschillen in voorkeur. Geen melkproductie (= geen melkvee) gaat relatief vaak samen met een keuze voor de vaarlandregeling. Verschillen in keuze tussen de drie pakketten zonder vaarlandregeling zijn:

Tabel 97. Keuze pakket bij verschillende intensiteiten van melkproductie. Degenen die aangaven dat het SV-plan niet inpasbaar was zijn hier buiten beschouwing gelaten.

%	geen melk- productie n=26	productie tot 7500 kg/ha.jr. n=25	productie 7500 kg/ha.jr. n=25
pakket I	15	16	32
pakket II	15	20	8
pakket III	0	8	24
pakket I + vaarlandregeling	4	4	4
pakket II + vaarlandregeling	4	0	8
pakket III + vaarlandregeling	12	4	0
alleen vaarlandregeling	19	8	8
geen mening	31	40	16
totaal	100	100	100

- bij een lage melkproductie per hectare gaat de eerste voorkeur uit naar pakket II, gevolgd door pakket I;
- bij een hoge melkproductie per hectare gaat de voorkeur uit naar pakket I, gevolgd door pakket III.

Opvallend is verder dat veel van degenen met een lage melkproductie per hectare (40%) geen keuze kunnen maken.

Op grond van deze resultaten kunnen geen harde conclusies worden getrokken, omdat:

- de uitleg van het plan door de interviewers niet diepgaand was;
- is gevraagd wat zou passen en niet waarop men zou tekenen.

Vaak werd door de respondenten de vraag gesteld welke vergoedingen bij de pakketten horen. Deze zijn echter nog niet berekend.

Voorzichtig kan wel het volgende worden geconcludeerd:

1. De voorkeur is regelmatig verdeeld over de verschillende pakketten.
2. Pakket I vormt een duidelijke aanvulling op de huidige mogelijkheden, vooral voor bedrijven waar relatief veel arbeid beschikbaar is met een relatief hoge melkproductie per hectare. Voor die bedrijven was het pakket ook bedoeld.
3. Voor genoemde bedrijven vormt ook de voorbeweidingsregeling (pakket III) een reële verruiming van de mogelijkheden.

Uiteindelijk is gevraagd of men, als dat mogelijk zou zijn, zou tekenen op één van de pakketten (Tabel 98). Hierop blijkt men in het algemeen terughoudend te reageren. Vooral het ontbreken van een vergoedingenstelsel lijkt hiervan de oorzaak.

Tabel 98. *Zou U tekenen op één van de pakketten van het Samenwerkingsverband?*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	25	30	21
misschien	21	22	21
nee	37	11	56
geen mening	17	38	2
totaal	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>

Vooral degenen die al een beheersovereenkomst hebben stellen zich terughoudend op: 60% zegt misschien te tekenen of geen mening te hebben. Van de bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst zegt 42% wel of misschien te tekenen. Ruim de helft van hen zegt zeker niet te tekenen.

Relatief de meeste potentiële tekenaars bevinden zich in het Wormer- en Jisperveld, gevolgd door Waterland-Oost en de Engewormer.

Om een indruk te krijgen van het verschil in aantal toekomstige tekenaars tussen het geldende en het SV-plan, moet de 42% zonder beheersovereenkomst die wel of misschien zou tekenen op het SV-plan, worden vergeleken met de 20% van deze groep die zeker, waarschijnlijk of misschien tekent op het bestaande plan in 1984. Geëxtrapoleerd naar alle bedrijven zonder beheersovereenkomst, betekent dit een verschil van 25 bedrijven. Met andere woorden: op het plan van het Samenwerkingsverband zouden ongeveer 25 bedrijven méér kunnen tekenen dan op het geldende beheersplan. Hierbij gaat het vooral om wat intensievere bedrijven met een vrij hoge melkproductie per hectare.

Als er vergoedingen bekend zouden zijn, zou meer kunnen worden gezegd over het aantal boeren dat metterdaad zou tekenen.

7.5.5 Inpasbaarheid

Het begrip "inpasbaarheid in de bedrijfsvoering" staat centraal in veel discussies over beheersplannen. Toch is het een begrip dat eerder verwarring dan duidelijkheid schept, omdat er verschillende betekenissen aan worden toegekend. Bijvoorbeeld (zie ook 7.5.2):

1. Beheersbepalingen zijn inpasbaar als niets in de bedrijfsvoering hoeft te worden veranderd (dus ook niet het beweidingsschema).
2. Beheersbepalingen zijn inpasbaar als niets in de bedrijfsstructuur (veebezetting, waterpeil) hoeft te worden veranderd, maar wel in de bedrijfsvoering (beweidingsschema).
3. Beheersbepalingen zijn inpasbaar als de daling van de netto-opbrengst wordt vergoed (in extreme gevallen kan dit betekenen dat de vergoeding het hoofdkomen gaat vormen).
4. Of beheersbepalingen inpasbaar zijn wordt bepaald door de mate waarin ze psychische weerstanden oproepen bij boeren.

Het Samenwerkingsverband hanteert de tweede omschrijving van inpasbaarheid: wél het graslandgebruik aanpassen, maar (vrijwel) geen verandering aanbrengen in de bedrijfsstructuur. De vergoeding moet compenseren voor hogere kosten, lagere opbrengsten en extra risico's die de boer loopt door de verminderde speelruimte in het graslandgebruik.

Veel onduidelijkheid is er bij de interpretatie van het begrip "inpasbaarheid" nog over de rol van de financiën. Hoewel in de enquête niet rechtstreeks is gevraagd naar de financiële situatie van het bedrijfs­hoofd, lijkt juist deze situatie een belangrijke rol te spelen bij het afsluiten van een beheersovereenkomst. In combinatie met de rol die reeds bestaande (fysieke en/of contractuele) beperkingen hierbij spelen (zie 6.3), kan een onderscheid worden gemaakt in het financieel aantrekkelijk zijn van een beheersovereenkomst en een financiële noodzaak om te tekenen:

- als er al beperkingen zijn, maar het bedrijfsinkomen desondanks redelijk is, is een beheersovereenkomst vaak financieel voordelig;
- als er al beperkingen zijn en er sprake is van een laag bedrijfsinkomen, kan tekenen financieel niet alleen aantrekkelijk, maar zelfs noodzakelijk zijn.

Zeker in het laatste geval is de keuzevrijheid om al dan niet te tekenen zeer beperkt. Om meer duidelijkheid te krijgen over de mate van keuze-

vrijheid bij het afsluiten van een beheersovereenkomst is in de enquête de vraag opgenomen: "Zou U een beheersovereenkomst afsluiten als Uw bedrijf in Katwoude lag?" (tabel 99). De belangrijkste verschillen tussen Katwoude en de Waterlandse deelgebieden betreffen de betere verkaveling en het ontbreken van vaarland in het eerstgenoemde gebied.

Tabel 99. *Zou U, als Uw bedrijf in Katwoude was gelegen, een beheersovereenkomst afsluiten of hebben afgesloten?*

%	totaal n=89	met b.o. n=37	zonder b.o. n=52
ja	6	14	0
misschien	8	8	8
nee	65	43	81
geen mening	21	35	11
totaal	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>

Slechts 5 respondenten zeggen ook in dat geval een beheersovereenkomst te zullen afsluiten. Van deze 5 bevinden zich er 3 in Waterland-Oost-Noord, een gebied dat minder verschilt van Katwoude dan de vaargebieden van het Ilperveld, Oostzanerveld en Wormer- en Jisperveld. Uit dit resultaat blijkt eens te meer dat men vooral tekent vanwege bestaande beperkingen en (mede hierdoor) financiële voordelen.

Op grond van enquêteresultaten is het bovendien mogelijk iets te zeggen over het gewicht van elk van beide motieven in de besluitvorming. Zo bleek in 6.3.2 dat vooral veel vaarboeren een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Juist deze boeren hebben echter wel degelijk last van de extra beperkingen die de overeenkomst met zich meebrengt, zoals beweidingsbeperking en maaiplicht (het gaat hier om land dat normaal niet wordt gemaaid). Op grond van dit argument lijkt het waarschijnlijk dat vooral financiële voordelen of noodzaak bepalend zijn geweest voor het afsluiten van beheersovereenkomsten. Ook de vermogenspositie van het bedrijfshoofd speelt hierbij een rol. Van een financiële noodzaak tot tekenen kan bijvoorbeeld worden gesproken in geval van hoge kosten en lage opbrengsten per hectare en (mede hierdoor) weinig eigen vermogen, een situatie die met name bekend is van vaarbedrijven. In een dergelijke situatie is verlies van vrijheid een luxe-argument.

Op grond van het bovenstaande lijkt het aantal bedrijven dat in Waterland heeft getekend meer te zijn bepaald door een combinatie van bestaande beperkingen en financiële voordelen, dan door alleen de vraag of de beheersbepalingen goed inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering.

Ook het feit dat 18% van de bedrijfshoofden zonder beheersovereenkomst zeker en 30% misschien een beheersovereenkomst zou afsluiten als daar méér grond tegenover zou staan, zegt iets over inpasbaarheid. Met meer grond kan men immers bepalingen gemakkelijker inpassen in de bedrijfsvoering, het beweidingsschema rondzetten en voldoende ruwvoer winnen, zonder te hoeven ingrijpen in de hoeveelheid vee. De bedrijven die met meer grond zeker of misschien zouden tekenen bevinden zich vooral in Waterland-Oost-Zuid.

Het is moeilijk op dit moment iets te zeggen over de gevolgen en inpasbaarheid van beheersovereenkomsten op langere termijn. Ten eerste is hiervoor 1983 niet maatgevend geweest (nat voorjaar). Ten tweede is, deels ook hierdoor, de evaluatieperiode van te korte duur om gefundeerde voorspellingen te kunnen doen. Tenslotte is eveneens onduidelijk hoe de superheffing de inpasbaarheid van de beheersmaatregelen zal beïnvloeden (zie 8.2).

7.6 Toetsen van de veronderstellingen

In deze paragraaf zal een systematische toetsing plaatsvinden van de hypothesen zoals deze zijn geformuleerd in de projectbeschrijving (bijlage 1) en in hoofdstuk 3. Veel van deze hypothesen zijn op een meer terloopse manier al aan de orde gekomen in de verschillende onderdelen van de hoofdstukken 6 en 7. Toetsing van de hypothesen is gebeurd door:

- gebruik van statistiek: als er sprake is van een statistisch significant verschil tussen bijvoorbeeld de groepen respondenten met en zonder beheersovereenkomst (zie 6.1), kan een betrouwbare uitspraak worden gedaan over de geldigheid van de desbetreffende hypothese(n);
- logisch redeneren: als een hypothese niet statistisch toetsbaar is, kan op grond van de enquêteresultaten in veel gevallen ook door logisch redeneren een uitspraak worden gedaan over de geldigheid van hypothesen.

De 14 "overwegingen" die worden genoemd onder 1B zijn langs beide wegen niet goed toetsbaar, omdat ze niet zijn geformuleerd als hypothesen. Daarom worden ze in deze paragraaf niet behandeld. De meeste van de genoemde aspecten komen echter terug in de tekst van de hoofdstukken 6 en 7. De nummering van de hypothesen komt overeen met de nummering van de onderzoeksvragen (3.3). Op het tweede deel van de eerste onderzoeksvraag (het begrip "inpasbaarheid") zal worden ingegaan in 8.2.

1. *De bedrijven met beheersovereenkomst vormen geen willekeurig deel van de bedrijven met grond in de Relatienotagebied.*

a. *Alleen als de verwachte financiële schade wordt vergoed of meer dan vergoed worden beheersovereenkomsten afgesloten.*

Directe financiële gevolgen van het afsluiten van een beheersovereenkomst kunnen ontstaan door afname in productie (kwantitatief en kwalitatief) van ruwvoer, veroorzaakt door uitstel van de maaidatum. Dit kan resulteren in een verminderde melkgift (lagere opbrengsten) of noodzaken tot de aankoop van krachtvoer en/of ruwvoer (hogere kosten). Desgevraagd verwacht 92% van degenen met beheersovereenkomst dat de melkgift op peil is te houden. Wel tekent 33% aan dat dit slechts mogelijk zal zijn door extra voeraankoop. Van degenen zonder beheersovereenkomst verwacht 44% dat de melkgift niet op peil zal zijn te houden.

Indirect kunnen financiële gevolgen van het afsluiten van een beheersovereenkomst ontstaan door:

- aanpassen veestapel: 70% van degenen met beheersovereenkomst verwacht dat dit niet nodig zal zijn; 27% verwacht dit wel of heeft het al gedaan;
- aanpassen waterpeil: 87% van degenen met beheersovereenkomst verwacht niet dat dit nodig zal zijn; 11% verwacht dit wel of heeft het al gedaan;
- meer/minder arbeid: 33% van degenen zonder beheersovereenkomst verwacht dat tekenen minder werk met zich meebrengt. Van degenen mét is dit 8%; het grootste deel van hen verwacht even veel werk.

Het merendeel van degenen met beheersovereenkomst verwacht dus vrij weinig financiële schade (productieverlies en/of extra arbeidsaanspraken) te ondervinden door het afsluiten van de overeenkomst. De beheersvergoeding zal voor bedrijven die hebben getekend dan ook dikwijls voldoende compensatie bieden. Zo blijkt ook slechts 14% van hen de beheersvergoeding te laag te vinden. Hierbij moet echter rekening worden gehouden met het zeer natte voorjaar van 1983, waardoor niet goed kan worden geoordeeld over de hoogte van de vergoeding. In zijn algemeenheid kan de hypothese echter worden bevestigd.

Of voor alle bedrijven die niet hebben getekend de beheersvergoeding in alle gevallen ontoereikend is, blijft onduidelijk. Een deel van deze groep verwacht minder werk door het afsluiten van een overeenkomst, maar ook denkt bijna de helft dat de melkgift niet op peil is te houden. Er zijn aan deze groep wat dit betreft te weinig vragen gesteld om hiervan een goed beeld te kunnen vormen.

b. Voor sommige bedrijven is tekenen financieel noodzakelijk.

Hoewel een financiële noodzaak tot tekenen niet 'hard' aantoonbaar is, zijn er wel aanwijzingen die bevestiging van deze veronderstelling aannemelijk maken:

- er is een groep bedrijven die de bedrijfsvoering vrij sterk moet aanpassen aan de beheersovereenkomst (vooral vaarbedrijven), maar desalniettemin tekent; hier is de vergoeding, resterend na aftrek van aanpassingskosten, kennelijk hard nodig als extra inkomen (zie ook 7.5);
- de melkproductie per bedrijf (een vrij directe maat voor het arbeidsinkomen) is lager op bedrijven die hebben getekend; dit verschil is bijna significant ($p=0,08$).

c. *Verhoudingsgewijs hebben veel bedrijven met bestaande beperkingen een beheersovereenkomst afgesloten. Deze beperkingen zijn:*

I. Van cultuurtechnische aard:

- *ontwatering*: degenen met beheersovereenkomst hebben gemiddeld een significant kleiner deel van het bedrijf onderbemalen (33 tegen 44%, $p=0,04$);
- *verkaveling*: degenen met beheersovereenkomst hebben vaker geen huiskavel en de rest van hun land ligt op meer verschillende plaatsen;
- *bereikbaarheid*: degenen met beheersovereenkomst hebben een aanzienlijk hoger percentage vaarland; dit vaarland ligt op significant méér plaatsen ($p=0,02$); bovendien ligt het land van degenen met beheersovereenkomst vaker verder weg dan 1 km.

II. Bepalingen in het pachtcontract: respondenten met beheersovereenkomst hebben significant méér beperkte grond per bedrijf dan degenen zonder ($p<0,01$).

De hypothese kan dus in zijn geheel worden bevestigd.

d. *Verhoudingsgewijs hebben de volgende categorieën bedrijven vaker een beheersovereenkomst afgesloten (zie 6.2 en 6.3):*

- *bedrijven zonder opvolger*. Bedrijven die vrijwel zeker de eerstkomende jaren worden voortgezet blijken wat minder geneigd een beheersovereenkomst af te sluiten; het verschil is echter niet significant (zie 6.2). Statistisch moet de hypothese dus worden verworpen. Op grond daarvan kan het volgende worden gesteld:
 1. Opvolging is in Waterland niet gebonden aan één of enkele specifieke bedrijfstypen (bijvoorbeeld sterk ontwikkelende bedrijven).
 2. Het niet willen belasten van de opvolger met een beheersovereenkomst heeft in Waterland geen grote rol gespeeld bij het afsluiten hiervan. Integendeel, op sommige bedrijven kan de beheersvergoeding de opvolgingskansen wellicht zelfs vergroten.
- *nevenberoepsbedrijven*. Het blijkt dat relatief evenveel hoofd- als nevenberoepers een beheersovereenkomst hebben afgesloten. Omdat er sprake is van een lichte ondervertegenwoordiging van de nevenberoepsbedrijven in de groep bedrijven zonder beheersovereenkomst (hoofdstuk 5), zouden de nevenberoepers zelfs iets vaker niet hebben getekend. Verklaringen voor het verwerpen van de hypothese zouden kunnen zijn:

1. Nevenberoepers kunnen het zich financieel makkelijker veroorloven de beheersregeling te negeren.
 2. Nevenberoepers zijn minder goed op de hoogte (volgen voorlichting en inspraak slechter).
- *vetweiderij- en inschaarbedrijven*. In de respons bevinden zich geen typische vetweiderijbedrijven. De inschaarbedrijven hebben in gelijke mate wel en niet getekend. De hypothese moet zodoende worden verworpen. Een verklaring kan zijn dat deze bedrijven:
 1. vaak nevenberoepsbedrijven zijn;
 2. moeite kunnen hebben met de beweidingsbeperking.
 - *bedrijven met een laag maaipercentage*: bevestigd ($p=0,03$).
 - *bedrijven met veel hooiland*: bevestigd ($p=0,01$).
 - *bedrijven met weinig land in Relatienotagebied*: verworpen. Het omgekeerde blijkt juist het geval. Een verklaring kan zijn dat de bijbehorende vergoeding te gering is om zich zo veel rompslomp op de hals te halen (zie ook 8.2).
 - *bedrijven met éénjarige grond*: verworpen. Ook hier is een omgekeerde tendens aanwezig. Een verklaring is hier wellicht dat een deel van de éénjarige grond wordt gepacht met beperkingen, zodat voor de rest van het bedrijf extra beperkingen moeilijk inpasbaar zijn (NB: voor éénjarige grond is geen beheersovereenkomst mogelijk).
 - *bedrijven met weinig nieuwe gebouwen*. Degenen met beheersovereenkomst blijken in het recente verleden minder vaak te hebben gebouwd dan degenen zonder ($p=0,05$). Ook hebben zij aanzienlijk minder vaak een ligboxenstal. De hypothese kan dus worden bevestigd.

e. Boeren die niet hebben getekend staan negatiever ten opzichte van overheidsplannen dan boeren die wel hebben getekend.

Deze hypothese is niet statistisch te toetsen, omdat bij het desbetreffende onderdeel de statistiek niet kan worden gebruikt (zie 6.1). Toch kan wel iets worden gezegd over verschillen in houding ten opzichte van overheidsplannen:

- de ruilverkaveling wordt door beide groepen even positief beoordeeld;
- de aanwijzing van Relatienotagebied wordt door degenen zonder beheersovereenkomst aanzienlijk negatiever beoordeeld;
- het beheersplan wordt door degenen zonder beheersovereenkomst aanzienlijk negatiever beoordeeld.

Zodra het gaat om overheidsplannen met betrekking tot de relatie landbouw-natuur, ofwel plannen die een beperking van het agrarisch gebruik mogelijk maken, blijkt de hypothese te kunnen worden bevestigd (zie ook 6.5).

f. Een positieve houding en een positief gedrag ten aanzien van weidevogels hebben geen invloed op het al dan niet afsluiten van beheersovereenkomsten.

Houding en gedrag ten aanzien van weidevogels komen onder meer tot uiting in:

- de (grote) bereidheid tot het meewerken aan twee specifieke maatregelen: het (laten) plaatsen van nestbeschermers en het (laten) plaatsen van stokken met plastic zak;
- het feit dat een groot deel van de boeren uit eigen beweging al "iets" doet voor weidevogels.

Degenen met en zonder beheersovereenkomst vertonen op deze punten nauwelijks verschil in houding en gedrag, zodat de hypothese kan worden bevestigd (zie ook 6.4).

g. De beslissing om te tekenen komt binnen het gezin tot stand.

Deze hypothese kan op grond van de enquêteresultaten moeilijk worden getoetst. Wel zijn er sterke aanwijzingen dat er binnen het gezin wordt gepraat in een stadium van besluitvorming dat dicht ligt bij een positieve beslissing (wel tekenen) (zie 7.3).

2. *a. Zwaar beheer is vooral afgesloten op slecht bereikbare percelen.*

Zwaar beheer blijkt voor 62% afgesloten op vaarland (degenen met beheersovereenkomst hebben gemiddeld 49% vaarland). Er van uitgaande dat vaarland per definitie slecht bereikbaar land is, kan de hypothese worden bevestigd.

b. Bedrijven met meer dan 30% zwaar beheer hadden al beperkingen.

Deze veronderstelling klopt wel, maar bewijst niets: van degenen met beperkingen in het pachtcontract heeft 62% meer dan 30% zwaar beheer afgesloten, van degenen zonder beperkingen in het contract 69%. Hierbij moet worden opgemerkt dat er door een onverwacht grote groep meer dan 30% zwaar beheer is afgesloten. In de categorie "meer dan 40% zwaar beheer"

is wel de tendens aanwezig dat vooral bedrijven met reeds bestaande contractuele beperkingen veel zwaar beheer hebben afgesloten (zie 6.6).

3. a. *De meeste boeren kunnen weinig zeggen over hun ervaringen met de beheersovereenkomst na één seizoen, omdat het weer een grotere invloed had op de bedrijfsvoering dan de bepalingen in de overeenkomst.*

Deze hypothese kan worden bevestigd. De overeenkomst is 73% van de desbetreffende boeren goed bevallen; 16% heeft hierover geen mening. Bij beide antwoorden wordt zeer frequent het natte voorjaar genoemd als voornaamste oorzaak.

- b. *Boeren met een beheersovereenkomst zullen grotendeels pas op het laatste moment (voorjaar 1984) beslissen hun overeenkomst al dan niet voort te zetten, omdat:*

- *dan pas bekend is wat de invloed is van de kwaliteit van het ruwvoer op de melkgift;*
- *dan bekend is of het beheersplan al dan niet wordt aangepast.*

Uit de enquête blijkt dat veel boeren met beheersovereenkomst al in een vroeg stadium (enquêteperiode aug./sept. 1983) hebben besloten de overeenkomst zeker (57%) of waarschijnlijk (22%) voort te zetten. De hypothese moet dan ook worden verworpen. Hoewel het proefjaar toch zeker niet representatief was (zie 3a), of misschien juist daardoor, blijkt men vrij gemakkelijk de stap te wagen zich voor 6 jaar te binden. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk van financiële aard.

4. a. *Inpasbaarheid kan worden vergroot door maaidata te vervroegen, bewei- ding toe te staan of het percentage zwaar beheer te verlagen.*

Over deze hypothese is op grond van de enquêteresultaten vrij weinig te zeggen. Door het geringe aantal directe uitspraken over de beheersbepalingen is nauwelijks een samenhang te vinden tussen deze bepalingen en het aantal boeren dat zal tekenen. Alleen met betrekking tot het zwaar beheer kan worden opgemerkt dat dit voor een groep bedrijven moeilijk inpasbaar lijkt (zie 6.6). Verlaging van de 30%-drempel zou voor een deel van deze bedrijven de inpasbaarheid van een overeenkomst kunnen verhogen.

b. Het plan van het SV is voor de meeste boeren beter inpasbaar dan het officiële plan, vooral voor de wat intensievere bedrijven.

Het officiële plan blijkt voor 56% van degenen zonder beheersovereenkomst niet inpasbaar (7.3), het SV-plan voor 17% (7.5). Vooral pakket I en de vaarlandregeling uit het SV-plan blijken een aanvulling te vormen op de bestaande keuzemogelijkheden. Voor pakket I kiezen vooral bedrijven met een hoge melkproductie per hectare. Afgaande op deze gegevens kan de hypothese worden bevestigd.

c. Er zouden meer beheersovereenkomsten worden getekend op het SV-plan dan op het huidige plan.

Deze veronderstelling kan met de nodige voorzichtigheid worden bevestigd. Door extrapolatie kan aannemelijk worden gemaakt dat er op het SV-plan ca. 25 boeren méér zouden tekenen (als dit mogelijk zou zijn). Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat bij het SV-plan geen vergoedingen zijn berekend (zie 7.5).

5. Bij een betere verkaveling, ontwatering en ontsluiting neemt de bereidheid tot het afsluiten van beheersovereenkomsten af.

Eénderde van de respondenten denkt dat er door de ruilverkaveling minder beheersovereenkomsten zullen worden afgesloten, 7% méér en 28% denkt dat de ruilverkaveling hierop niet van invloed zal zijn (zie 6.5). Als deze stemmenverhouding in de praktijk zou worden bewaarheid, en uitgaande van de veronderstelling dat ruilverkaveling bijdraagt aan verbetering van de genoemde aspecten, zou de hypothese kunnen worden bevestigd.

6. Veel boeren doen uit eigen beweging "iets" voor weidevogels.

De helft van de boeren blijkt altijd al "iets" te doen voor weidevogels en slechts 11% nooit. Hiermee is de veronderstelling royaal bevestigd.

8 conclusies en discussie

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek gepresenteerd. Hierbij zijn de conclusies uit de hoofdstukken 6 en 7 gerangschikt naar thema, aangevuld en waar mogelijk uitgediept. Deze rangschikking brengt een zekere mate van overlap met zich mee.

De uitkomsten van het onderzoek zijn beïnvloed door enkele methodologische keuzen. Hierover is al het een en ander gezegd in hoofdstuk 5. Ook bij het trekken van conclusies moet met deze invloed rekening worden gehouden. Daarom vooraf enkele onderzoeksmethodologische kanttekeningen. Waar nodig zal worden ingegaan op de consequenties van genoemde keuzen.

1. Keuze (steekproef-)populatie: alleen bedrijven met 3 of meer ha in Relatienotagebied. Hier is sprake van twee keuzen:

- a. Alleen bedrijven met grond in Relatienotagebied. Dit betekent dat de bedrijven met alleen grond in landbouwgebied buiten beschouwing zijn gelaten. Dit zijn vaak bedrijven die minder of niet zijn belemmerd wat betreft fysieke omstandigheden en/of planologische en pachtsituatie. De enquêteresultaten kunnen dus zeker niet worden gegeneraliseerd voor alle Waterlandse bedrijven.
- b. Bedrijven met 3 of meer ha in Relatienotagebied. Bedrijven met "snippers" grond in Relatienotagebied zijn niet opgenomen in de populatie. De beheersbedrijven in de respons blijken echter representatief voor alle beheersbedrijven in Waterland. Bovendien bleek bij de inventarisatie van bedrijven ten behoeve van de steekproeftrekking (4.6) dat er nauwelijks bedrijven zijn met "snippers" grond in Relatienotagebied. De resultaten kunnen wat dit betreft worden gegeneraliseerd voor alle bedrijven met grond in Relatienotagebied.

2. Steekproefverhouding: van de groepen bedrijven waarvan op voorhand werd verwacht dat ze al dan niet een beheersovereenkomst zouden hebben, zijn steekproeven getrokken van verschillende omvang (100% resp. 60%). Zoals verwacht bleken ook in de respons de beheersbedrijven oververtegenwoordigd (100 : 71). Dit betekent dat gemiddelde waarden voor de hele groep respondenten niet kunnen worden gegeneraliseerd voor alle bedrijven met grond in Relatienotagebied. Wel kunnen gemiddelde waarden worden vergeleken voor beide subgroepen.

3. Berekeningswijze bedrijfsgegevens: in alle berekeningen in par. 6.3 is ook de éénjarige grond betrokken. In 'officiële' berekeningen gebeurt dit meestal niet, vooral omdat éénjarig land niet altijd wordt opgegeven bij de metellingen. Dit heeft tot gevolg dat alle in 6.3 genoemde oppervlakten relatief hoog uitvallen en andere variabelen (veebezetting, stikstofgift) relatief laag. Dit betekent ten eerste dat de bedrijfsgegevens niet zonder meer kunnen worden vergeleken met bedrijfsgegevens die door anderen zijn verzameld. Daar komt bij dat bedrijven met beheersovereenkomst minder éénjarig land hebben dan bedrijven zonder. Daardoor blijven bijvoorbeeld veebezetting en stikstofgift van de bedrijven met beheersovereenkomst minder verder achter bij die van de bedrijven zonder. Enkele verschillen zijn op deze wijze verkleind.

Voorts moet rekening worden gehouden met enkele andere invloeden. Zo kan het feit dat de enquête is gehouden namens het Samenwerkingsverband (met name de Werkgroep) en mondeling is afgenomen invloed hebben gehad op de beantwoording van met name de meningsvragen.

Waar mogelijk zullen we de conclusies vergelijken met hetgeen is gevonden in soortgelijk onderzoek elders. Hierbij is gebruik gemaakt van 4 publicaties. Doel en opzet van deze onderzoeken worden zeer beknopt samengevat in bijgaand kader.

Bij de presentatie van de conclusies is gekozen voor een mengvorm van conclusies en discussie. Behalve dat af en toe wordt gerefereerd aan de invloed van methodologische keuzen en de resultaten van ander onderzoek, wordt tevens getracht een deel van de conclusies meer algemene geldigheid te geven.

VERGELIJKBAAR ONDERZOEK ELDERS

1. Katteler en Kropman (1982) hebben voor een aantal "beheers"-maatregelen nagegaan welke daarvan inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering en welke bespreekbaar. Hiertoe zijn 107 boeren in Twente geïnterviewd, is een aanvullende schriftelijke enquête gehouden en zijn achteraf enkele dieptegesprekken gevoerd. Het gaat om een gebied dat qua natuur en landschap wel wordt aangeduid als waardevol, maar waar boeren (nog) niet de mogelijkheid hebben beheers- of onderhoudsovereenkomsten af te sluiten.
2. Kerstens en Steenhuis (1982) hebben onderzocht hoe in het gebied Vijfheerenlanden de voorlichting met betrekking tot beheerslandbouw functioneert en of boeren bereid zijn een beheersovereenkomst af te sluiten en welke factoren daarop van invloed zijn. Begin 1981 zijn er 119 mondelinge vraaggesprekken gehouden met boeren met grond in Relatienotagebied. Voorjaar 1981 kon men hier voor het eerst overeenkomsten tekenen.
3. Van de Laak (1982) heeft geprobeerd meer duidelijkheid te krijgen over de motieven om een beheersovereenkomst te tekenen, de invloed van beheersbepalingen op de bedrijfsvoering en de inpasbaarheid ervan in de bedrijfsvoering. Hiertoe heeft hij voorjaar 1982 in de Eilandspolder en Uitgeest 36 van de circa 40 boeren geïnterviewd die daar een jaar tevoren een beheersovereenkomst hadden afgesloten.
4. De Studiegroep Weidevogelbeheer (1983) tenslotte stelde zich mede ten doel om uit te zoeken op welke punten boeren moeite hebben met het instrumentarium van de Relatienota en hoe men staat tegenover het instrument 'nazorg' en enkele door de studiegroep voorgestelde maatregelen. Daartoe heeft men 20 boeren geïnterviewd in verschillende veenweidegebieden in Nederland en in verschillende uitgangssituaties.

8.2 Conclusies en discussie

Bij het rangschikken van de conclusies is gekozen voor de achtereenvolgende thema's:

- bedrijfsgegevens;
- overwegingen;
- vrijwilligheid;
- inpasbaarheid;
- keuze beheersbepalingen;

- beheersplan en beleid;
- effectiviteit;
- vrijwillig weidevogelbeheer;
- beheersplan Samenwerkingsverband;
- toekomstperspectief.

Bedrijfsgegevens

1. Bedrijven met beheersovereenkomst blijken geen willekeurig deel te vormen van de bedrijven met grond in Relatienotagebied. Ten opzichte van de bedrijven zonder beheersovereenkomst worden ze gekenmerkt door:

- een lagere melkproductie (per bedrijf);
- een extensiever graslandgebruik;
- een geringe mate van bedrijfsontwikkeling.

Deze verschillen zijn voor een klein deel terug te voeren op de lichte oververtegenwoordiging van nevenberoepers onder de bedrijven met beheersovereenkomst in de respons. Niet verrekenen van de éénjarige grond zou enkele verschillen echter juist vergroten.

2. Bedrijven met resp. zonder beheersovereenkomst verschillen nauwelijks voor wat betreft gemiddelde bedrijfsoppervlakte. Mede hierdoor verschilt het gemiddeld aantal s.b.e. (productie-omvang) niet veel voor beide groepen.

Ook Katteler en Kropman (1982) concluderen dat inpasbaarheid en bespreekbaarheid van beheersmaatregelen niet samenhangt met kenmerken als bedrijfsgrootte en productie-omvang.

Wel vertoont de spreiding in bedrijfsgrootte en productie-omvang grote verschillen. Bedrijven met beheersovereenkomst zijn veelal min of meer 'modale' bedrijven (geringe spreiding rond het gemiddelde), terwijl onder de bedrijven zonder beheersovereenkomst relatief veel grote en kleine bedrijven voorkomen. Houden we ook hier rekening met een zekere ondervertegenwoordiging van nevenberoepsbedrijven zonder beheersovereenkomst in de respons, dan wordt het genoemd verschijnsel alleen maar versterkt.

3. In een notitie van het BBL (1983) wordt gesteld dat de bedrijven met beheersovereenkomst wat betreft leeftijdsopbouw en productieomvang repre-

sentatief zijn voor alle bedrijven in Waterland. Hoewel in ons onderzoek geen gegevens beschikbaar zijn van deze laatste groep, blijken de bedrijven met en zonder beheersovereenkomst op deze punten inderdaad sterk overeen te komen. Maar dit zijn dan ook vrijwel de enige kenmerken waarvoor dit geldt. Op een twintigtal andere kenmerken treden (soms aanzienlijke) verschillen op tussen bedrijven met en zonder beheersovereenkomst. Toevoeging van de door ons niet in de steekproef betrokken groep (bedrijven met alleen grond in landbouwgebied) zal veel van deze verschillen vermoedelijk alleen maar vergroten.

4. De verschillen tussen de bedrijven met en zonder beheersovereenkomst hebben vooral betrekking op:

- de fysieke (productie-)omstandigheden: bedrijven met beheersovereenkomst hebben gemiddeld veel vaarland en een slechte verkaveling en ontwatering;
- de pachtsituatie: bedrijven met beheersovereenkomst pachten gemiddeld veel land van de natuurbescherming (deels met, deels zonder beperkingen);
- de ruimtelijke planning: bedrijven met beheersovereenkomst hebben gemiddeld veel land in reservaat- en/of beheersgebied.

Door deze omstandigheden verkeren vooral bedrijven in reservaatgebieden in een relatief nadelige situatie. Deze situatie wordt bestendigd door de sterke wisselwerking tussen genoemde kenmerken.

5. Bedrijven met weinig (niet: snippers) grond in Relatienotagegebied blijken minder geneigd een beheersovereenkomst af te sluiten.

Dit komt overeen met de bevindingen van Kerstens en Steenhuis (1982) in de Vijfheerenlanden.

Dit verschijnsel lijkt grotendeels te verklaren uit rendementsoverwegingen:

- voor de boer is het niet aantrekkelijk om zich zo veel rompslomp op de hals te halen voor een geringe vergoeding;
- voor BBL is het minder belangrijk een dergelijk bedrijf te benaderen, omdat het slechts weinig grond inbrengt.

Bij dit laatste punt zal meespelen dat 1983 het eerste jaar was waarin kon worden getekend, en dat wat betreft het benaderen de 'capaciteit' van BBL beperkt is.

Overwegingen

6. De beslissing van de boer om al dan niet een beheersovereenkomst af te sluiten blijkt sterk samen te hangen met de vraag of men hiervoor al dan niet persoonlijk is benaderd (door iemand van BBL of een natuurbeschermingsorganisatie). Hierbij speelt uiteraard mee dat vooral bedrijfshoofden zijn benaderd waarvan men wist of vermoedde dat ze een beheersovereenkomst konden en/of wilden afsluiten. Dit betekent dat het gevoerde benaderingsbeleid juist door zijn selectiviteit vrij effectief is geweest.
7. Bij de besluitvorming is in opvallend geringe mate advies ingewonnen van derden. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn:
 - men wil niet graag bekend laten worden dat men van plan is een beheersovereenkomst af te sluiten;
 - voor veel bedrijven ligt de zaak duidelijk na (in veel gevallen) een gesprek met BBL of natuurbescherming;
 - de beslissing vergt weinig overleg omdat 1983 een proefjaar is.Binnen het gezin is vooral gepraat in een besluitvormingsfase die dicht aanligt tegen de beslissing om te tekenen.
8. Het is opvallend dat enkele boeren zijn benaderd door vertegenwoordigers van natuurbeschermingsorganisaties, hoewel deze geen contract kunnen aanbieden. De positie van verpachter die deze organisaties hebben, zou gemakkelijk kunnen resulteren in een hoger percentage tekenaars. Dit blijkt echter niet het geval. Er lijkt wat dit betreft geen sprake van oneigenlijke beïnvloeding.

Daar staat tegenover dat er wel een sterke samenhang is met de oppervlakte pacht van natuurbescherming. Op deze wijze speelt de mate van afhankelijkheid dus wel een rol.
9. Boeren die een beheersovereenkomst hebben getekend noemen hiervoor met name de volgende argumenten:
 - a. ik hoefde niet zo veel te veranderen in de bedrijfsvoering;
 - b. ik had al beperkingen in het pachtcontract;
 - c. een beheersovereenkomst was financieel aantrekkelijk.

Deze motieven komen sterk overeen met de bevindingen van Van de Laak (1982) in de Eilandspolder en Uitgeest.

De argumenten hangen sterk samen met de onder 4 genoemde nadelige situatie. Mede hierdoor is er een grote mate van overlap tussen de drie meest genoemde redenen. Het derde argument geldt echter ook voor bedrijven die de bedrijfsvoering wél (hebben) moeten veranderen. Dit blijken onder andere bedrijven te zijn met zeer veel vaarland, waar beweidingsbeperking en maaiplicht niet zonder meer inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering. In dat geval acht men de beheersvergoeding echter hoog genoeg om de benodigde veranderingen te bekostigen (zie ook 15).

10. Ook van de boeren met een intensief bedrijf blijkt een niet onbelangrijk percentage te hebben getekend. Deze boeren noemen vaak de bestaande beperkingen in het pachtcontract als motief. Vergeleken met boeren die andere motieven noemen worden hun bedrijven bovendien gekenmerkt door een sterke mate van bedrijfsontwikkeling. Kennelijk bewerkstelligen de pachtbepalingen niet zonder meer een extensiever grondgebruik en een stagnatie in de bedrijfsontwikkeling. Voor het "beperkte" gedeelte van het bedrijf kan men echter vrij gemakkelijk een beheersovereenkomst afsluiten.

Er hebben echter ook enkele boeren getekend met een hoge veebezetting zonder beperkingen in het pachtcontract. De motieven zijn hier vooral van financiële aard. Opvallend is dat deze boeren zowel hooien als kuitlen en dat ze relatief weinig zwaar beheer hebben afgesloten (gemiddeld 26%).

11. Veel boeren die niet hebben getekend, hebben dit:

- a. wel overwogen, maar uiteindelijk niet gedaan, of:
- b. niet overwogen, omdat ze geen vrijheid wilden verliezen.

De productie-omstandigheden van degenen die niet hebben getekend zijn minder nadelig dan die van de tekenaars (betere verkaveling en ontsluiting, gunstiger planologische en pachtsituatie). De niet-tekenaars hebben vaak een reëlere keuzemogelijkheid gehad.

Vrijwilligheid

12. Formeel is het afsluiten van een beheersovereenkomst een vrijwillige zaak. Wel moet worden bedacht dat het besluitvormingsproces hiertoe

sterk vanbuiten af wordt beïnvloed. In de tijd gezien is er sprake van een zekere 'rijping' van gebiedsdelen, bedrijven en boeren voor het afsluiten van een beheersovereenkomst:

1. relatief slechte productie-omstandigheden (verkaveling, vaarland, ontwatering);
 2. geringe kans op agrarische verbeteringen (moeilijk, te kostbaar);
 3. vastleggen van deze toestand door middel van:
 - grondaankoop door natuurbeschermingsorganisaties en verpachten van een deel van deze grond met beperkingen in de contracten;
 - bestuurlijke en planologische beslissingen: aanwijzing van Relatienotagebieden, opnemen van bepalingen in bestemmingsplannen buitengebied;
 4. persoonlijke benadering door iemand van BBL en/of natuurbescherming.
- Onder invloed van deze factoren zal voor een aantal boeren de keuze om al dan niet te tekenen snel zijn gemaakt.

Inpasbaarheid

13. Gezien het afwijkende karakter van de beheersbedrijven (conclusie 1), is het feit dat in 1983 52 van de ruim 200 bedrijfshoofden met grond in Relatienotagebied een beheersovereenkomst hebben afgesloten géén bewijs van de inpasbaarheid van het beheersplan voor de Waterlandse bedrijven. Het aantal afgesloten beheersovereenkomsten is bovendien slechts ten dele een gevolg van goede bedrijfstechnische inpasbaarheid voor die bedrijven die hebben getekend. Het afsluiten van een beheersovereenkomst lijkt namelijk ook sterk te zijn bepaald door de financiële situatie van de desbetreffende bedrijven. Bij de financiële situatie van bedrijven moet onderscheid worden gemaakt tussen het bedrijfsinkomen (besteedbaar inkomen) en de vermogenspositie (hoeveelheid eigen en vreemd vermogen, al dan niet geïnvesteerd in grond, vee, machines of gebouwen). Hierbij moet worden bedacht dat er in de Nederlandse landbouw de laatste jaren sprake is van negatieve besparingen op het besteedbaar inkomen van kleine en middelgrote bedrijven en van negatieve investeringen op kleine bedrijven (interen op het eigen vermogen door verkoop van met name grond en vee). Als zich dan een gelegenheid voordoet het inkomen te verbeteren, is het logisch dat deze wordt benut.

14. Bij het enquêteren is niet rechtstreeks gevraagd naar de financiële situatie. Toch hebben we op grond van de verkregen informatie een vrij goed beeld kunnen vormen van de rol van bedrijfstechnische inpasbaarheid en van 'vrijheid' resp. financiën.

Globaal gesproken lijkt de rol van de financiën als volgt:

- gaat men er financieel op achteruit, dan tekent men niet;
- gaat men er financieel op vooruit, dan tekent men vaak wel, tenzij men zich financieel kan veroorloven niet te tekenen om geen vrijheid te verliezen;
- werkt een beheersovereenkomst financieel neutraal uit, dan zal men meestal niet tekenen, tenzij men bijvoorbeeld rustiger aan wil gaan doen.

Voor de tekenaars compenseert de beheersvergoeding dus méér dan alleen het productieverlies. Ook verlies van vrijheid lijkt een prijs te hebben. De keuzemarge lijkt echter zeer gering. Deze wordt enerzijds bepaald door fysieke beperkingen (conclusie 12), anderzijds door de financiële situatie van de bedrijven. Een situatie van vrije keuze zal zich zelden voordoen.

15. Als verdere precisering van het voorafgaande kan de volgende indeling dienen. De geënquêteerde bedrijven zijn hiertoe onderverdeeld in 5 typen. Ten eerste zijn er 2 groepen bedrijven waar niet of nauwelijks aanpassing nodig is aan een beheersovereenkomst:

1. Bedrijven met beperkingen in het pachtcontract. Dit blijken vaak grotere, intensievere (!) bedrijven te zijn, waar voor het toch al beperkte deel van het bedrijf vrij gemakkelijk een beheersovereenkomst kan worden afgesloten. De beheersvergoeding betekent op deze bedrijven dan ook grotendeels extra inkomen. Boeren met een dergelijk bedrijf zullen snel geneigd zijn te tekenen.

2. Nevenberoepsbedrijven met een extensief grondgebruik. Ook op deze bedrijven zou weinig hoeven veranderen; de beheersvergoeding betekent ook hier voornamelijk extra inkomen. Toch blijken van deze bedrijven er slechts weinig te hebben getekend. Hiervoor zijn twee verklaringen mogelijk:

- Op grond van het hoofdberoep is de financiële situatie zodanig dat men zich kan permitteren de beheersregeling te negeren, òf is tekenen financieel nauwelijks aantrekkelijk om belastingtechnische redenen (zie conclusie 17). Deze groep zal dus ook in de toekomst

niet snel geneigd zijn te tekenen.

- Er is sprake van een naijl-effect. Nevenberoepers blijken voorlichting en inspraak relatief slecht te hebben gevolgd, mogelijk kijken ze eerst de kat uit de boom. Er lijkt een goede kans aanwezig dat een aantal van deze nevenberoepers alsnog zal tekenen.

Dan zijn er 3 groepen bedrijven waar wel aanpassing nodig is aan een beheersovereenkomst:

3. Bedrijven met veel vaarland en een (mede daardoor) extensief grondgebruik. Juist deze bedrijven hebben moeite met de beweidingsbeperking en maaiplicht (vaarland wordt gewoonlijk niet gemaaid). Toch zal hier, door het al extensieve grondgebruik, de vergoeding meer dan hoog genoeg zijn om de aanpassing van de bedrijfsvoering te bekostigen. Te meer daar vaarbedrijven per hectare vaak hoge kosten en lage opbrengsten hebben, zullen vaarboeren dan ook overwegend wel tekenen.
4. Bedrijven zonder melkvee die niet maaien, maar alleen (jongvee en schapen) weiden. Deze zouden de bedrijfsopzet veelal ingrijpend moeten wijzigen om te kunnen voldoen aan de beweidingsbeperking. Het is onduidelijk in welke gevallen de beheersvergoeding al dan niet hoog genoeg is om de gevolgen hiervan te compenseren. Uit de enquête blijkt dat de helft van deze bedrijven niet tekent.
5. Intensieve bedrijven met een relatief hoge melkproductie per bedrijf. Deze zouden bedrijf en bedrijfsvoering vrij sterk moeten aanpassen om te voldoen aan de bepalingen in de beheersovereenkomst.* Ook hier zijn verschillende varianten mogelijk:
 - De vergoeding is wel hoog genoeg om de benodigde aanpassing te compenseren, maar de financiële situatie is zodanig dat men zich kan permitteren geen gebruik te maken van de beheersregeling. Deze bedrijven zullen over het algemeen niet tekenen.
 - De opbrengsten zijn weliswaar hoog, maar de kosten ook (bijvoorbeeld door recente investeringen). Deze bedrijven zijn financieel erg gevoelig. Uit de enquête blijkt dat boeren die fors hebben geïnvesteerd (bijv. in nieuwbouw) overwegend niet tekenen.

* Hierbij moet worden opgemerkt dat ten tijde van de enquête de discussie over de superheffing nog maar net op gang was gekomen (zie 32).

16. Op grond van het voorgaande kan "bedrijfstechnische" inpasbaarheid op verschillende manieren worden gedefinieerd:
- a. inpasbaarheid = het niet hoeven aanpassen van bedrijf en bedrijfsvoering;
 - b. inpasbaarheid = het niet hoeven aanpassen van het bedrijf, maar wel van de bedrijfsvoering (bijvoorbeeld ander graslandgebruiksplan, voer aankopen);
 - c. inpasbaarheid = een acceptabele (of niet te grote of beperkte) aanpassing van zowel bedrijf als bedrijfsvoering (bijvoorbeeld ook vee afstoten).

De rol van de financiën hierbij is tweeledig. Enerzijds is een volledige vergoeding voorwaarde om zinvol over bedrijfstechnische inpasbaarheid te kunnen praten. Anderzijds is de vergoeding een zelfstandige factor náást bedrijfstechnische inpasbaarheid. In enkele gevallen lijkt "financiële inpasbaarheid" veruit de doorslag te hebben gegeven (financiële noodzaak tot tekenen).

17. Los van de enquêteresultaten kan worden gesteld dat voor boeren die al een relatief hoog belastbaar inkomen hebben, toevoeging van de beheersvergoeding aan dit inkomen kan resulteren in een nauwelijks hoger netto-inkomen. Dit effect geldt in het bijzonder nevenberoepers, maar bijvoorbeeld ook bedrijven met hoge melkproductie en niet al te hoge kosten. Dit kan voor dergelijke bedrijven een belangrijke reden zijn om geen beheersovereenkomst af te sluiten.

18. Uit de conclusies 15 en 16 zou men licht kunnen concluderen dat de hoogte van de beheersvergoeding richtinggevend is voor het afsluiten van een beheersovereenkomst. Dit blijkt slechts ten dele het geval.

Een verhoging van de beheersvergoeding zou wel kunnen bewerkstelligen dat meer bedrijven over de streep worden getrokken. Maar vooral voor de intensievere bedrijven zou de verhoging vrij fors moeten zijn. Dit lijkt dan ook niet de aangewezen weg.

Bovendien spelen bij de bedrijven die niet tekenen ook andere factoren een rol. Achter motieven als het niet willen verliezen van vrijheid kunnen schuilgaan ideeën met betrekking tot 'goed' ondernemerschap, traditiegetrouwheid etc. Het financiële aspect zal hier niet snel doorslaggevend zijn om alsnog te tekenen.

Ook uit onderzoeken in Twente (Katteler en Kropman, 1982) en de

Vijfheerenlanden (Kerstens en Steenhuis, 1982) blijkt dat de hoogte van de vergoeding slechts in beperkte mate bepalend is voor de bereidheid van boeren om een beheers- of onderhoudsovereenkomst af te sluiten.

Keuze beheersbepalingen

19. Het afsluiten van een beheersovereenkomst blijkt een alles-of-niets-gedrag: of men tekent niet, of men tekent voor (bijna) de gehele oppervlakte waarvoor dit mogelijk is. Afschaffing van de "alles-of-niets"-regel door de CBL per 1-1-1983 heeft dus voor Waterland nauwelijks betekenis gehad, of het moest zijn in psychologische zin (drempelverlaging).
20. Zwaar beheer lijkt voor ongeveer 1/3 van de beheersbedrijven zeer beperkt inpasbaar. Ondanks het hoge percentage van de bedrijfsoppervlakte waarvoor is getekend, is door onverwacht veel bedrijven minder dan of rond 30% zwaar beheer afgesloten.
21. Licht beheer daarentegen blijkt voor veel bedrijven goed inpasbaar: als men tekent, vult men zwaar beheer aan met licht beheer tot de gehele of bijna de gehele oppervlakte waarvoor dit mogelijk is.

Dit gegeven lijkt in tegenspraak met de bevindingen van de Studiegroep Weidevogelbeheer (1983), die constateert dat er door boeren geen onderscheid wordt gemaakt tussen licht en zwaar beheer; beide worden gezien als negatief. Het gaat hier echter om boeren die (nog) geen beheersovereenkomst hebben afgesloten. Ook voor Waterland is het mogelijk dat degenen die niet hebben getekend geen onderscheid maken.

Beheersplan en beleid

22. Boeren met beheersovereenkomst blijken over het algemeen positiever te staan tegenover de planning (aanwijzing Relatienotagebieden, beheersplan) dan boeren zonder. Ook de inspraak op het beheersplan wordt door hen positiever beoordeeld, al is men hierbij niet sterker betrokken geweest dan degenen zonder beheersovereenkomst. Ook denkt de eerste groep positiever over het effect van de beheersbepalingen op weidevogels.

23. De houding ten opzichte van overheid en beleid vertoont dus wel een samenhang met het al dan niet hebben van een beheersovereenkomst, maar het is onduidelijk wat hier oorzaak en wat gevolg is. Gezien eerdere conclusies lijkt deze houding slechts een geringe invloed te hebben gehad op de beslissing om al dan niet een beheersovereenkomst af te sluiten. Blijft het feit dat circa 1/3 van de niet-tekenaars behoud van vrijheid (de keerzijde van de overheidsmedaille) aanvoert als (doorslaggevend) argument om niet te tekenen. In hoeverre dit argument daadwerkelijk voortkomt uit anti-overheidsgevoelens, is onduidelijk.
24. Door het uitzonderlijk natte voorjaar van 1983 hebben degenen die een beheersovereenkomst hebben afgesloten nauwelijks ervaring kunnen opdoen met de beheersovereenkomst. Hierdoor is de (beperkte) evaluatie van het proefjaar niet richtinggevend voor de komende jaren. Dit relativeert overigens de betekenis van het (vroeg) tijdstip van de interviews: ook al was er pas voorjaar '84 geïnterviewd, dan nog had men weinig uitspraken kunnen doen over de gevolgen van de overeenkomst.

Effectiviteit

25. Het instrumentarium van de Relatienota wordt door veel boeren niet beschouwd als zijnde het meest geëigend voor weidevogelbeheer door boeren. Dit gegeven komt overeen met wat is gevonden door Katteler en Kropman in Twente (1982) en door de Studiegroep Weidevogelbeheer (1983). Deze boeren zien méér in vormen van vrijwillig weidevogelbeheer.
26. Een groot aantal boeren is van mening dat er door middel van beheersovereenkomsten wel erg veel geld wordt besteed aan weidevogelbeheer. Door veel boeren worden vraagtekens gezet bij de effectiviteit van deze bestedingen. Op het ogenblik geldt voor veel Waterlandse tekenaars dat de beheersvergoeding het productieverlies overcompenseert. Ook als we bedenken dat de beheersvergoeding tevens compenseert voor het niet meegaan met de bedrijfsontwikkeling in het vergelijkingsgebied, lijkt deze in veel gevallen méér te vergoeden. De vergoeding fungeert zo als inkomensaanvulling ter verlichting van de relatief nadelige positie van deze bedrijven door onder andere planologische belemmeringen. Op deze wijze krijgt het instrument beheersovereenkomst mede het karakter van een sociale regeling

(inkomen, werkgelegenheid).

Op zich is het zeker verdedigbaar om dergelijke bedrijven financieel tegemoet te komen. Dit zou dan echter wel ondubbelzinnig moeten worden gepresenteerd als inkomensmaatregel en niet louter als natuurbeschermingsmaatregel.

27. Hiermee komen we terecht in de discussie over de "reële beheersprestatie". Wat Waterland betreft kan worden gesteld dat er een groep bedrijven is die door het afsluiten van een beheersovereenkomst niet of nauwelijks een extra bijdrage aan het beheer is gaan leveren (met name de groepen 1 en 2 uit conclusie 15). Voor een klein aantal bedrijven geldt zelfs dat er een vergoeding wordt verstrekt om een reeds extensief beheer nog verder te extensiveren, hetgeen zeer wel een negatieve invloed kan hebben op de weidevogelstand.

Betekent dit nu dat voor dergelijke bedrijven de beheersvergoeding onevenredig hoog is? Het antwoord op deze vraag hangt af van de doelstelling die men hanteert. Tegenover de geringe extra bijdrage aan het beheer staat immers dat de ontwikkeling van deze bedrijven reeds in het verleden is afgeremd of stopgezet door fysieke, planologische en/of contractuele beperkingen, in het gunstigste geval financieel gecompenseerd door een lage pacht.

28. Bij de vorige twee conclusies is ook de positie van de reservaten in het geding. Zoals bekend is het de bedoeling dat deze op den duur in eigen beheer komen van natuurbeschermingsorganisaties. Gezien het conserverende karakter van het huidige type beheersovereenkomsten, zullen de beheersbedrijven hier wellicht langer kunnen overleven dan bedrijven zonder beheersovereenkomst, maar daarbij weinig of geen ontwikkelingsmogelijkheden hebben of krijgen. Bij ongewijzigd beleid zal dan òf de beheersvergoeding steeds hoger moeten worden (verschil met ontwikkelende landbouwbedrijven steeds groter) òf verpaupering optreden bij gebrek aan voldoende overheidsmiddelen.

Vrijwillig weidevogelbeheer

29. Veel boeren blijken reeds uit eigen beweging "iets" te doen aan weidevogelbeheer. Een groot deel van de boeren is van mening dat er daarnaast

nog iets aan weidevogelbeheer kan worden gedaan, bijvoorbeeld in samenwerking met vogelwachters, en is bereid onbetaald mee te werken aan twee specifieke maatregelen: het (laten) plaatsen van nestbeschermers en het (laten) plaatsen van stokken met plastic zak.

Ook Katteler en Kropman (1982) en de Studiegroep Weidevogelbeheer (1983) constateren dat veel boeren al "iets" doen en dat er een grote mate van bereidheid is mee te werken aan (dergelijke) maatregelen.

Er lijken dus duidelijke perspectieven te zijn voor vormen van vrijwillig weidevogelbeheer. Benutting hiervan kan een waardevolle aanvulling leveren op het instrument beheersovereenkomst. Weliswaar zijn bij de enquête geen Waterlandse boeren met alleen grond in landbouwgebied geïnterviewd (juist daar zou vrijwillig weidevogelbeheer belangrijk kunnen zijn). Maar de bevindingen in beide andere onderzoeken stemmen positief.

Beheersplan Samenwerkingsverband

30. Door middel van extrapolatie is aannemelijk gemaakt dat er een grotere groep boeren (circa 25 méér) zou tekenen op het beheersplan van het Samenwerkingsverband dan op dat van de PCBL. Deze conclusie kan echter slechts met de nodige voorzichtigheid worden getrokken, omdat:
 - bij het eerstgenoemde plan geen vergoedingen zijn berekend;
 - vooral hier de beantwoording kan zijn beïnvloed door het feit dat het ging om een enquête van het Samenwerkingsverband.
31. De extra belangstelling voor het plan van het Samenwerkingsverband betreft vooral beheerspakket I (50% maaiplicht zonder vastgestelde maaidatum) en de aparte vaarlandregeling. Door de keuzemogelijkheid voor pakket I wordt duidelijk een nieuwe groep bedrijven aangeboord: die met een hogere melkproductie per hectare (en dus in veel gevallen een intensiever grondgebruik).

Toekomstperspectief

32. De mogelijkheid om op grond van de enquêteresultaten iets te zeggen over de toekomst van beheersovereenkomsten in Waterland wordt gedeeltelijk doorkruist door de recente ontwikkelingen met betrekking tot de super-

heffing. De invloed hiervan op het afsluiten van beheersovereenkomsten is (nog) niet duidelijk. Zeer globaal zijn er twee typen reacties denkbaar:

- Door de superheffing wordt de melkproductie van bedrijven voor de komende jaren vastgelegd op of onder het huidige niveau. Veel boeren zullen melkvee afstoten. Door deze beperking in ontwikkelingsmogelijkheden kan het voor een aantal bedrijven aantrekkelijker worden om een beheersovereenkomst af te sluiten. Nu men de bedrijfsopbrengst niet meer kan verhogen via de melkproductie, kan men dit wel door een overeenkomst te tekenen.
- De afgelopen jaren hebben veel bedrijven zich sterk gericht op verhoging van de melkproductie. Dit streven heeft nu weinig zin meer. Daarentegen kan men zich nog wel toeleggen op een intensiever graslandgebruik. Zo kan men de ruwvoerproductie kwalitatief en kwantitatief verbeteren en de bedrijfskosten verminderen (gedeeltelijke vervanging krachtvoer). Bij een intensiever grondgebruik is een beheersovereenkomst echter moeilijk inpasbaar (maaidatum).

Het netto-effect van de superheffing op het afsluiten van beheersovereenkomsten is derhalve moeilijk in te schatten. In de komende conclusies is hiermee dan ook geen rekening gehouden.

33. Wat betreft het aantal ná 1983 af te sluiten beheersovereenkomsten lijkt het volgende waarschijnlijk (zie conclusie 15):

- bedrijven uit groep 2 (nevenberoepers met extensief grondgebruik) zouden kunnen tekenen op het huidige plan voor zover er sprake is van een naijl-effect. Deze voorspelling lijkt inmiddels uitgekomen.
- bedrijven uit groep 5 (intensieve bedrijven) zullen voor een groot deel niet tekenen op het huidige beheersplan.

Tenzij het beheersplan wordt aangepast, zal een belangrijke groep bedrijven dus niet deelnemen aan (vormen van) beheerslandbouw.

34. Het toekomstperspectief van de beheerslandbouw in Waterland hangt sterk samen met de effectiviteit van het instrument beheersovereenkomst. Er zijn in dit verband twee typen "effectiviteit":

- Wat levert het per hectare op aan (met name kritische) weidevogels?
- Hoeveel hectaren/bedrijven kunnen bij de beheerslandbouw worden betrokken?

Op grond hiervan zijn er twee scenario's denkbaar met betrekking tot

de toekomst van de beheerslandbouw (deze zijn deels ook al geschetst in 1.3):

1. Boeren worden voorlopig ingeschakeld voor het weidevogelbeheer in reservaten, maar de natuurbescherming ontmoedigt verdere ontwikkeling van deze bedrijven en neemt het beheer geleidelijk in eigen hand. Het Relatienotabeleid ten aanzien van beheersgebieden komt slecht van de grond: een deel van de bedrijven raakt ook hier steeds verder achterop, een ander deel intensiveert (segregatiebeleid).

Is dit het doel, dan is men op de goede weg en behoeft het beleid ten aanzien van beheersovereenkomsten nauwelijks of geen bijstelling.

2. Boeren blijven ook op de lange termijn zorg dragen voor het weidevogelbeheer in reservaten. In reservats- en beheersgebieden wordt een levensvatbare landbouw nagestreefd en/of in stand gehouden. Dit door invoering van ook voor intensieve bedrijven inpasbare beheersovereenkomsten en door het mogelijk maken van gerichte investeringen.

Is dit het doel, dan is men op de verkeerde weg en zal er nog veel moeten veranderen aan het beleid ten aanzien van beheersovereenkomsten.

Wát er zoal zou kunnen veranderen geven we aan in het volgende hoofdstuk.

9 aanbevelingen

Dit hoofdstuk bevat de aanbevelingen die het Samenwerkingsverband doet naar aanleiding van de enquêteresultaten en conclusies. Evenals in het vorige hoofdstuk is gekozen voor een thematische rangschikking. We beginnen met aanbevelingen die kunnen worden gerealiseerd binnen de huidige landelijke regelingen. Deze zijn met name gericht aan de PCBL. Vervolgens komen aanbevelingen aan de orde die een beleidswijziging vergen op landelijk niveau. Aandachtspunten zijn zodoende:

- Beheersplan Waterland: inhoudelijk;
- Beheersplan Waterland: procedureel;
- landelijk beleid beheersovereenkomsten;
- andere instrumenten;
- onderzoek.

Beheersplan Waterland: inhoudelijk

1. De bepalingen in het huidige beheersplan blijken voor een grote groep boeren, waaronder ook een deel van de tekenaars, bedrijfstechnisch moeilijk inpasbaar. Dit probleem is maar zeer ten dele oplosbaar door verhoging van de vergoedingen. Eerder zal het moeten gaan om aanpassing en uitbreiding van het bestaande maatregelenpakket.
 - a. Het licht beheer blijkt niet, het zwaar beheer wel moeilijk inpasbaar. Het BBL blijkt dit probleem op te lossen door de norm van 30% zwaar beheer soepel te hanteren. Is deze oplossing bevredigend en moet de norm worden verlaagd?

Verlaging of afschaffing van de norm kan vrijwel zeker meer tekenaars opleveren, maar zou tegelijk een uitholling betekenen van de beheerslandbouw uit natuurbeheersoogpunt (kleinere oppervlakte met zwaar

beheer). Hier zou weliswaar een grotere oppervlakte licht beheer tegenover staan ("opvullen"), maar daaraan is niet een voor het weidevogelbeheer zo belangrijke beweidingsbeperking verbonden. Door het soepel hanteren van de norm is de genoemde uitholling eigenlijk al een feit: ca. 1/3 van de tekenaars heeft 25% of minder zwaar beheer afgesloten.

Een dergelijke oplossing wijzen we ook om een andere reden van de hand. Het moet niet zo zijn dat intensieve bedrijven een veel zwaardere inspanning moeten leveren om een beheersovereenkomst te kunnen afsluiten, maar ook niet een veel lichtere. Dit laatste zou het geval zijn als de norm dicht bij 0% wordt gelegd. Veeleer moet worden gestreefd naar verschillende pakketten van ongeveer gelijke 'zwaarte'. Dit vergt een overbrugging van het 'gat' tussen licht en zwaar beheer. Juist nu blijkt dat veel bedrijven minder dan 30% zwaar beheer (willen) afsluiten, zou het BBL moeten zoeken naar effectieve én beter inpasbare beheerspakketten, met name voor intensieve bedrijven. Wat dit betreft kan pakket I van het Samenwerkingsverband (50% maaiplicht zonder vastgestelde maaidatum) een waardevolle aanvulling vormen. Dit pakket beslaat een aanzienlijk deel van het bedrijf, kent een beweidingsverbod voor het maailand en lijkt onder meer geschikt voor die bedrijven die (hiertoe veelal genoodzaakt door een relatief hoge veebezetting!) minder dan 30% zwaar beheer hebben afgesloten.

- b. Enkele boeren noemen met name de beweidingsbeperking als reden om niet te tekenen. Verlichting van de beweidingsbeperking zou dan voor de hand liggen. Ook dit lijkt ons echter niet de aangewezen weg. Uit recent weidevogelonderzoek (Beintema e.a. 1982) blijkt namelijk dat intensieve beweiding zeer schadelijk is voor het broedsucces. Wel kan voor deze bedrijven worden gedacht aan een soepeler voorbeweidingsregeling. Met name verkorting van de rustperiode lijkt in aanmerking te komen. Dit geeft boeren meer speelruimte (eerder maaien), zonder dat het broedresultaat noemenswaardig hoeft terug te lopen. Dit laatste blijkt uit onderzoek van het Samenwerkingsverband (Van Kessel en Parmentier 1984).

Voor boeren die niet tekenen vanwege het negatieve effect van de beweidingsbeperking op de ruwvoedervervoorziening, kan ook pakket I van het Samenwerkingsverband uitkomst bieden, omdat dan eerder kan worden gemaaid (zie ook c).

- c. Vooral bedrijven met een (relatief) hoge veebezetting blijken niet te tekenen op het huidige plan. Voor deze groep bedrijven kan, behalve aan genoemde wijziging van de voorbeweidingsregeling, vooral worden gedacht aan introductie van een beheerspakket dat zich richt op in-pasbare verschuivingen in het maai- en weideschema (bijv. jongvee langer op stal houden). De beweiding zou dan moeten plaatsvinden op de minder, en het maaien op de meer vogelrijke percelen, zonder dat het maaien wordt gebonden aan een datum (vgl. het 50%-pakket uit het beheersplan van het Samenwerkingsverband). Hierbij blijft de voor deze bedrijven benodigde ruimte om in te spelen op de weersomstandigheden in stand.
- d. Juist voor veel vaarbedrijven brengen de beweidingsbeperking en maai-plicht extra arbeid met zich mee. Deze arbeid wordt onvoldoende vergoed. Voor deze bedrijven is een aparte regeling gewenst, met minder arbeidsintensieve beheersvormen.

De vaarlandregeling uit het plan van het Samenwerkingsverband lijkt hiertoe goede mogelijkheden te bieden. In vergelijking met het geldende plan (wel direct vee inscharen, maar met zeer beperkte dichtheid) kan men hier pas wat later vee inscharen, maar in wat grotere dichtheden, zodat het vee de grasgroei kan bijhouden en verruiging wordt tegengegaan.

Beheersplan Waterland: procedureel

2. Uit de enquête blijkt een zeer matige betrokkenheid van boeren bij de voorlichting over en de inspraak op het beheersplan.

Deze houding lijkt grotendeels te verklaren uit de gebleken geringe beïnvloedingsmogelijkheden tijdens de inspraak in voorafgaande jaren. Een bijkomende factor is de onbekendheid met de PCBL (te grote afstand), mede veroorzaakt door de samenstelling van de PCBL (de streek is niet vertegenwoordigd). Hierdoor functioneert het overleg met de streek slecht.

Bij planwijziging en hernieuwde vaststelling van het beheersplan is meer betrokkenheid en zeggenschap vanuit de streek nodig. Het instellen van een sub-PCBL voor Waterland (zoals in verschillende andere Relatienotagebieden al het geval is) kan hieraan bijdragen, mits er sprake is van een sterke vertegenwoordiging van boeren en natuurbeschermers uit de

streek. Bovendien dient zo'n commissie te beschikken over méér dan alleen adviserende bevoegdheden.

3. Het persoonlijk benaderen van bedrijfshoofden door BBL en/of natuurbescherming fungeert als een soort privé-voorlichting. Er blijkt een sterke samenhang tussen deze benadering en het tekenen van een beheersovereenkomst. De manier van benaderen in 1982/83 heeft als nadeel dat er sprake kan zijn van neveneffecten (druk uitoefenen, aanpraten, overreden) die het besluitvormingsproces op ongewenste wijze geïnvloeden. De kans hierop wordt vergroot door het feit dat het benaderen gebeurt door een instantie die direct belang heeft bij het afsluiten van beheersovereenkomsten. Tijdens het enquêteren bleek verscheidene keren sprake van dergelijke neveneffecten.

In de eerste plaats is het dan ook gewenst dat het benaderen door BBL-ambtenaren vooral is gericht op informatieverstrekking en niet op het afsluiten van een contract. Bovendien zou BBL prioriteit moeten geven aan informatieverstrekking op verzoek van boeren in plaats van (dikwijls) ongevraagd. Pas in tweede instantie zou BBL op eigen initiatief informatie moeten verstrekken aan (groepen) boeren.

Bovendien is de kwaliteit van de informatieverstrekking te verbeteren, en daarmee het besluitvormingsproces van boeren. Hiertoe zou het BBL kunnen worden verplicht om, vòòr het afsluiten van een contract twee adviezen in te winnen:

- a. van de desbetreffende natuurbeschermingsorganisaties voor wat betreft de aanwezige natuurwaarden;
- b. van de DBO voor wat betreft de bedrijfstechnische en financiële consequenties van het afsluiten van een beheersovereenkomst.

Indien nodig zal hiertoe het consulentenschap moeten worden versterkt.

4. In een tiental gevallen blijkt de boer niet te zijn benaderd door het BBL, maar door een ambtenaar van het Staatsbosbeheer.

Deze handelwijze is riskant, omdat Staatsbosbeheer in al deze gevallen grondeigenaar was en alleen al daardoor een relatieve machtspositie heeft. Deze rolvermenging van enerzijds grondeigenaar en anderzijds instantie voor het afsluiten van een contract moet worden beëindigd.

Landelijk beleid beheersovereenkomsten

5. Door het natte voorjaar van 1983 hebben degenen die een beheersovereenkomst hebben afgesloten niet goed kunnen oordelen over:
- het werken met een beheersovereenkomst en de eventueel benodigde aanpassing van de bedrijfsvoering aan de overeenkomst;
 - de mate waarin de beheersvergoeding de financiële gevolgen van de overeenkomst compenseert.

Het instellen van een extra proefjaar voor Waterland zou dan ook gewenst zijn geweest.

Over een desbetreffend PCBL-voorstel is voorjaar '84 door de CBL helaas negatief beslist. Een dergelijke starheid moet in zulke uitzonderlijke omstandigheden worden vermeden.

6. Enkele boeren bleken (ook) andere grond dan in Relatienotagebied te willen aanbieden. Een enkele maal kon men vanwege de starre begrenzing van de Relatienotagebieden geen beheersovereenkomst afsluiten. Ook boeren met weinig grond in Relatienotagebied blijken overwegend niet te tekenen (zie conclusie 5), terwijl al deze boeren het recht hebben op het afsluiten van een beheersovereenkomst.

Het Samenwerkingsverband is er voorstander van om onder bepaalde omstandigheden ook buiten Relatienotagebieden mogelijkheden te scheppen voor het afsluiten van beheersovereenkomsten, mits;

- het gebieden/percelen betreft die perspectief bieden uit een oogpunt van natuurbeheer;
- omliggende bedrijven in het landbouwgebied hiervan geen schade ondervinden (verslechtering cultuurtechnische omstandigheden).

Dit vergt een landelijke beleidswijziging. Maar ook nu al kan enige soepelheid worden betracht waar het de begrenzing van de Relatienotagebieden betreft. Ook het Uitwerkingsplan van het Streekplan voor Waterland (1980) biedt reeds deze mogelijkheid.

Overigens zijn de oppervlakenormen in het geldende beheersplan (30%) en het plan van het SV (50%) gebaseerd op de gehele bedrijfsoppervlakte, dus niet alleen op de grond in Relatienotagebied. Ook dit vereist verruimde mogelijkheden voor het afsluiten van een beheersovereenkomst.

7. Volgens de Relatienota is het afsluiten van beheersovereenkomsten in reservaatgebieden niet meer dan een overgangsmaatregel naar eigen be-

heer door natuurbeschermingsorganisaties.

Het Samenwerkingsverband pleit voor behoud en zo mogelijk stimulering van agrarische bedrijvigheid in de Waterlandse beheers- én reservaatgebieden. Hiertoe is het onder meer belangrijk dat het afsluiten van beheersovereenkomsten ook in reservaatgebieden blijvend mogelijk is. Dit betekent dat het afsluiten van een contract mogelijk moet blijven bij veranderingen in de eigendoms- en pachtsituatie van zesjarig gepachte grond, en mogelijk moet worden voor de weinige grond waarvoor na 1 december 1977 nog een zesjarig pachtcontract is afgesloten.

8. Dit laatste brengt ons bij de problematiek van de éénjarige reservaatgrond. Deze grond is zeer belangrijk voor het behoud van de landbouw in reservaten. Momenteel heerst er over het gebruik grote onzekerheid onder boeren. Het is zaak dat er voor deze grond voor boeren op korte termijn meer gebruikszekerheid komt.

Hierbij zou een gebruiksrecht moeten worden gekoppeld aan een beheersplicht. Dat wil zeggen dat juist ook voor deze gronden het afsluiten van zgn. pachtbeheersovereenkomsten mogelijk moet worden gemaakt. De eerste stap hiertoe hoeft niet te wachten op wijziging van de Pachtwet. Nu reeds staat de grondkamer Noord-Holland-Utrecht bepalingen toe in zesjarige contracten. Deze mogelijkheden dienen veel beter te worden benut.

9. Volgens de Relatienota is het de bedoeling dat de beheersvergoeding compenseert voor:

- a. financiële schade door de noodzakelijke aanpassing van de bedrijfsvoering;
- b. het achterblijven bij de bedrijfsontwikkeling in het vergelijkingsgebied.

Afgaande op het type bedrijven dat heeft getekend en op de motieven om te tekenen, en uitgaande van het feit dat de beheersvergoeding is gebaseerd op een "gemiddeld" bedrijf, komt de vergoeding in een aantal gevallen daarenboven neer op:

- c. compensatie voor in de loop der jaren opgelopen achterstand in bedrijfsontwikkeling;
- d. directe inkomensaanvulling ("extraatje").

Een "gemiddeld" bedrijf als vergoedingsbasis houdt echter tegelijk in dat de vergoeding voor een aantal bedrijven juist ontoereikend is. Deze zullen overwegend niet tekenen.

Op korte termijn is het zeer wel verdedigbaar dat de beheersvergoeding ook een meer directe inkomensondersteunende werking heeft. Op dit moment is er immers, afgezien van de beperkt toepasbare en financieel vrij marginale Bergboerenregeling, geen alternatief inkomensinstrument voorhanden. De financiële middelen in het kader van het Nationaal Landschap staan op losse schroeven.

Toch is het op langere termijn gewenst op beleidsniveau een duidelijker onderscheid te maken tussen specifieke beheersmaatregelen en inkomensmaatregelen (zie conclusies 26 en 27). Als het alleen gaat om inkomensdoelen, kan men zich afvragen waarom deze alleen betrekking zouden hebben op Relatienotagegebieden of, beperkter nog, op boeren die een beheersovereenkomst afsluiten. Bovendien kan men twijfelen aan de wenselijkheid en haalbaarheid van permanente inkomensstoeslagen. Er is niets tegen maatregelen met een dubbele doelstelling, maar dan is meer te zeggen voor een investeringsregeling, en wel voor alle (Waterlandse) bedrijven (zie onder 11).

Daarnaast is een speciale regeling op zijn plaats voor gebieden waar de landbouw dreigt te verdwijnen, met name vaargebieden. Hierbij kan worden gedacht aan een verzwaarde Bergboerenregeling.

De beheersvergoeding kan dan zijn oorspronkelijke karakter behouden.

Andere instrumenten

10. De perspectieven van particulier weidevogelbeheer (d.w.z. los van de overheid) zijn voor Waterland nooit systematisch nagegaan en misschien wel onderschat. Hierbij zou het (ook buiten Relatienotagegebieden) kunnen gaan om:

- a. het in samenwerking met vrijwilligers plaatsen van nestbeschermers en/of stokken met plastic zak (om pullen te verjagen in maailand) en het markeren van nesten vóór het maaien, rollen, slepen, uitrijden van kunst- en drijfmest;
- b. marges in de bedrijfsvoering (met name maai- en weideschema) die van belang kunnen zijn voor het weidevogelbeheer. Bijvoorbeeld: de minst vogelrijke percelen beweiden (vertrapping), de meest vogelrijke maaien, (meer) gespreid maaien, vogelrijke percelen het laatst maaien.

Hier liggen mogelijkheden voor zowel de particuliere (regionale) vogelbescherming, de terreinbeherende natuurbescherming in Waterland als de

landbouworganisaties. Overleg hierover tussen boeren en natuurbeschermers lijkt de moeite waard.

11. Voor een niet gering aantal Waterlandse boeren (en niet alleen in Relatienotagebieden) lijkt de bedrijfsuitoefening een aflopende zaak. Het afsluiten van beheersovereenkomsten kan dit proces in eerste instantie vertragen. Maar op lange termijn dreigt, gezien het conserverende karakter van de huidige beheersovereenkomsten, ook voor de tekenaars verpaupering.

Omdat een dergelijke ontwikkeling ongunstig is voor boeren én weidevogels, pleiten we voor het opzetten van een investeringsregeling voor bedrijven in en buiten Relatienotagebieden. Doel hiervan is stagnatie van de bedrijfsontwikkeling tegen te gaan door het betaalbaar maken van geïntegreerde investeringen. Voor Waterland zou het bijvoorbeeld kunnen gaan om aanschaf van mestboten en -kranen en aanleg van dammen en pontons.

Ook een speciale vaarlandregeling en het omzetten van éénjarige in zesjarige pachtcontracten kunnen verpaupering helpen voorkomen.

Onderzoek

12. Voor verbetering van de beheersregeling is onderzoek van groot belang:
 - a. Er is relatief weinig bekend over de precieze effecten van verschillende beheersvormen op de verschillende soorten weidevogels en onder verschillende omstandigheden. We pleiten dan ook voor voortzetting en uitbreiding van het huidige onderzoek hiernaar. Dit kan immers een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van effectieve beheersbepalingen (zie b).
 - b. Het is nuttig verder te zoeken naar beheersmaatregelen die doelmatig zijn en aanzien van (groepen van) weidevogels én inpasbaar zijn voor de verschillende Waterlandse bedrijfstypen. Het weidevogelonderzoek van het Samenwerkingsverband is hierop gericht.
 - c. Gezien de verwachte ontwikkeling van de bedrijven met beheersovereenkomst (zie 11), is het zinvol de ontwikkeling van enkele Waterlandse beheersbedrijven nauwlettend te volgen. Dit zou kunnen gebeuren door bijv. een enquête zoals deze of aan de hand van de gegevens van metellingen en/of boekhouding.

- d. Bij het beheersplan van het Samenwerkingsverband zijn nog geen vergoedingen berekend. Dit vergt nog nadere studie naar de precieze effecten van de verschillende pakketten op bedrijfsvoering en weidevogels (broedsucces). Door de CBL was onderzoek naar pakket I toegezegd. Dit is wel uitgevoerd, maar op een andere wijze dan het Samenwerkingsverband voor ogen had. Met name voor pakket I zou een vergoedingstelsel zeer welkom zijn, omdat met dit pakket een nieuwe groep bedrijven blijkt te kunnen worden bereikt.
- e. De discussie en het onderzoek in Waterland zijn sterk gericht op weidevogelbeheer. Maar ook de botanische waarden van Waterland verdienen aandacht. Onderzoek naar inpasbaar én doelmatig botanisch beheer (gras- en rietlanden, slootkanten, watervegetaties) kan openingen bieden voor discussie.
- f. Er is nog weinig te zeggen over het netto-effect van de superheffing op het afsluiten van beheersovereenkomsten (zie conclusie 32). Onderzoek hierover voor verschillende bedrijfstypen is van belang. Zulk onderzoek kan nieuw licht werpen op de bedrijfstechnische en financiële inpasbaarheid van beheersovereenkomsten.

literatuur

- BEINTEMA, A.J., T.F. DE BOER e.a. (1982) Verstoring van weidevogellegels door weidend vee, Directie Beheer Landbouwgronden/Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Utrecht/Leersum.
- BUREAU BEHEER LANDBOUWGRONDEN NOORD-HOLLAND (1983) Vergelijking van bedrijven met een beheersovereenkomst in Waterland met alle bedrijven in Waterland en alle bedrijven in Nederland, Bijlage bij vergaderstukken PCBL.
- BURO MAAS (1983) Beheers- en ontwikkelingsprogramma voor het Proefgebied Nationaal Landschap Waterland, Breda/Zeist.
- CENTRALE CULTUURTECHNISCHE COMMISSIE (1981) Rapport voor de ruilverkaveling Waterland, Utrecht.
- COMMISSIE BEHEER LANDBOUWGRONDEN (1983) Beheersplan voor de reservaat- en beheersgebieden Waterland, Utrecht.
- COOTEN, A. van (1983) Scriptie Waterland (concept), Vakgroepen Cultuurtechniek en Planologie LH Wageningen.
- KATTELER, H. en J. KROPMAN (1982) 'Te praot'n valt'r altied', Twentse boeren over de inpassing van natuur- en landschapszorg in hun bedrijfsvoering, Instituut voor Toegepaste Sociologie, Nijmegen.
- KERSTENS, A.P.C. en G. STEENHUIS (1982) Beheerslandbouw in de Vijfheerenlanden. Sociologisch onderzoek naar het gebruik van informatie over, bekendheid met en houding t.o.v. beheerslandbouw, Directie Beheer Landbouwgronden, Utrecht.
- LAAK, P. van de (1982) Beheersovereenkomsten in de Eilandspolder en Uitgeest. Een evaluatie-onderzoek. Drie Hollandse Landbouworganisaties, Den Haag.
- LANDINRICHTINGSCOMMISSIE WATERLAND (1977) Voorbereidingsrapport, Haarlem.
- LOHUIZEN, Th.K. van, en P. de WOLF (1953) Het landelijk gebied van Amsterdam-Noord, Rapport Gemeente Amsterdam.
- MULDER, J.R., H.K.N.M. HELMICH en J.A. van den HURK (1978) Ruilverkavelingsgebied Waterland-West, de Wijde Wormer en het Wormer- en Jisperveld, Stiboka-rapport nr. 1351, Wageningen.
- PROVINCIALE COMMISSIE BEHEER LANDBOUWGRONDEN NOORD-HOLLAND (1983) Evaluatie 1 jaar beheersplan voor de reservaat- en beheersgebieden Waterland.
- PROVINCIE NOORD-HOLLAND (1974) Streekplan voor Waterland (deel 1 t/m 4), Haarlem.

- SAMENWERKINGSVERBAND van Werkgroep Jonge Boeren Waterland, Contact Milieubescherming Noord-Holland en Centrum Landbouw en Milieu (1983) Beheersplan voor Waterland.
- SCHRÖDER, R.R.G. (1983) Samenwerking tussen boeren en milieubeschermers rond het beheersplan Waterland, Wageningen.
- SEGRS, J.H.G. (1977) Sociologische onderzoeksmethoden. Inleiding tot de structuur van het onderzoeksproces etc., Amsterdam.
- STOFFELSEN, G.H., J.R. MULDER en J.A. van den HURK (1977) Ruilverkavelingsgebied Waterland-Oost, Stiboka-rapport nr. 1271, Wageningen.
- STUDIEGROEP WEIDEVOGELBEHEER (1983) 'Ik zal handhaven'. Een vergelijkend onderzoek naar vormen van weidevogelbeheer in Nederland, Centrum voor Milieukunde RU Leiden.
- VORM, D. van der (1981) Waterland, in: Kongresmap Landbouw-Natuur, Temagroep Regionale Ontwikkeling/Studium Generale paper nr. 48, LH Wageningen.
- VRIEND, H. de, en G. van der WOUDE (1981) Landbouw en natuur in Waterland. Eindverslag leeronderzoek en praktijktijd, LH Wageningen.
- WERKGROEP JONGE BOEREN WATERLAND (1980) Uitslag van de enquête van de WJBW (en de achterliggende gegevens).
- WERKGROEP JONGE BOEREN WATERLAND (1980) Toedelings- en beheersplan.
- WERKGROEP JONGE BOEREN WATERLAND, CONTACT MILIEUBESCHERMING NOORD-HOLLAND en CENTRUM LANDBOUW EN MILIEU (1983) Brief aan de Commissie Beheer Landbouwgronden te Utrecht d.d. 28-1-1983.

bijlagen

BIJLAGE 1

Projectbeschrijving

BEHEERSOVEREENKOMSTEN IN WATERLAND

Opzet voor een enquête

Juni 1983

Lilian van den Aarsen
Riny Bus
Paul Terwan

Contact Milieubescherming Noord-Holland
Werkgroep Jonge Boeren Waterland
Centrum Landbouw en Milieu

INHOUD

	blz.
1 INLEIDING	1
2 ACHTERGROND	3
2.1 Algemeen	3
2.2 Beheersplan	3
2.3 De drie groeperingen	4
2.4 Huidige situatie	5
3 DOELSTELLINGEN	6
4 VRAAGSTELLING EN VERONDERSTELLINGEN	7
5 METHODE	11
5.1 Algemeen	11
5.2 Gefaseerde opzet	11
5.3 Overwegingen methode	12
5.4 Voorlopige konklusies toe te passen methode	13
5.5 Kanttekeningen bij deze konklusies	14
6 TIJDPLANNING	15
7 ORGANISATIE	16
7.1 De drie groeperingen	16
7.2 De studenten	16
7.3 De begeleiders	17
7.4 Rapportering	17
7.5 Voorzieningen en begroting	17
LITERATUUR	19

1 INLEIDING

10 februari 1983 stelde de Commissie Beheer Landbouwgronden het Beheersplan Waterland vast. Deze vaststelling sloot een periode af waarin voorstellen voor beheersplannen werden bediscussieerd zonder in de praktijk te worden toegepast.

Hoewel het beheersplan in het jaar voorafgaand aan de vaststelling is gewijzigd, vragen Contact Milieubescherming Noord-Holland (CMN), Werkgroep Jonge Boeren Waterland (WJBW) en Centrum Landbouw en Milieu (CLM) zich af voor welke typen bedrijven het plan inpasbaar is. Inmiddels hebben 52 van de 209 bedrijfshoofden een beheersovereenkomst afgesloten.

Het Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL) probeert inpasbaarheid van de bedrijfsvoering van het huidige beheersplan aan te tonen met de volgende argumenten:

- het grote aantal bedrijfshoofden dat heeft getekend;
- het niet afwijken van deze bedrijven in grootte en leeftijd van het bedrijfshoofd van de spreiding in de regio.

Naar het oordeel van de drie groeperingen is dit beheersplan voor veel bedrijven niet inpasbaar in de bedrijfsvoering. De argumenten van BBL lijken aanvechtbaar:

- 52 van de 209 bedrijven is een relatief gering aantal, in aanmerking nemend dat veel bedrijven reeds beperkt zijn in de bedrijfsvoering door pachtcontract en natuurlijke omstandigheden (vaarland);
- Daar de 'tekenlobby' van BBL-ambtenaren zich vooral heeft gericht op grote bedrijven met jonge bedrijfshoofden, is het feit dat de bedrijven met contract overeenkomen met de "spreiding in de regio" geen bewijs voor inpasbaarheid van het plan.

Bij de drie groeperingen bestaat het vermoeden dat bijvoorbeeld financiële noodzaak en het onvoldoende hebben van toekomstperspectief, belang-

rijke overwegingen zijn geweest bij het afsluiten van beheersovereenkomsten.

In deze projektbeschrijving wordt de opzet van een onderzoek beschreven dat duidelijkheid moet verschaffen over de overwegingen die een rol hebben gespeeld bij het afsluiten van beheersovereenkomsten. Door tevens de tot nu toe opgedane ervaringen te evalueren wordt het mogelijk wat meer te zeggen over het toekomstperspectief van beheersovereenkomsten in Waterland.

Achtereenvolgens worden uiteengezet:

- achtergrond;
- doelstellingen;
- vraagstelling;
- veronderstellingen;
- methode;
- tijdplanning;
- organisatie.

Wat betreft de inhoud en de organisatie van het onderzoek heeft deze projektbeschrijving de functie van contract voor de deelnemers en begeleiders aan het onderzoek.

2 ACHTERGROND

2.1 Algemeen

Waterland is een veenweidegebied ten noorden van Amsterdam. In 1975 werd het, tesamen met 4 andere gebieden in Nederland, aangewezen als Proefgebied Nationaal Landschap, gelijk met het in werking treden van het streekplan voor Waterland. In dit kader werden sindsdien de wat betreft weidevogels onder andere meest waardevolle delen van Waterland onder de werking van de Relatienota gebracht. Hiermee wordt op den duur een deel van de grond uit agrarisch gebruik genomen (reservaten), op een deel van de grond poogt men de agrarische bedrijfsvoering mede af te stemmen op het behoud van weidevogels, zowel de meer algemene (scholekster, kievit, grutto) als de kritische (tureluur, watersnip, kempfaan)(beheersgebieden). Het huidige beheersplan voor Waterland regelt het beheer van deze relatienotagebieden:

- overgangsbeheer voor reservaten (zolang deze nog niet pachtvrij in de handen van natuurbeschermingsorganisaties zijn);
- beheer voor beheersgebieden.

Het omvat 3745 ha, waarvan 2980 ha reservaat en 765 ha beheersgebied. De begrenzing van de relatienotagebieden is weergegeven op het bijgevoegde kaartje.

2.2 Beheersplan

Een beheersplan is een plan dat bepalingen voor agrarische bedrijfsvoering bevat, bijvoorbeeld grondwaterstand en maaidatum. Op grond van dit plan kunnen boeren met de overheid een overeenkomst aangaan, waarin ze vastleggen zich tegen een financiële vergoeding aan de bepalingen te houden.

Het beheersplan voor Waterland van 10-2-1983 is op moeizame wijze tot stand gekomen. Het was oorspronkelijk de bedoeling dat het beheersplan in het voorjaar van 1982 van kracht zou worden. Na de inspraakprocedure op het ontwerp-beheersplan in de winter van 1980/1981 hebben de compromissen die werden gesloten tot grote bezwaren geleid bij de direkt betrokken boeren en natuurbeschermers. Door de felle afwijzing door de streek en de bezwaarschriften van CMN en WJBW, begin 1982, besloot de Adviescommissie (AC) vaststelling van het beheersplan een jaar uit te stellen.

Voor de definitieve vaststelling in 1983 is het beheersplan alsnog gewijzigd. Deze laatste wijziging in de richting van een betere inpasbaarheid in de bedrijfsvoering was mogelijk door:

1. Versoepelde opstelling van de Stichting Beheer Landbouwgronden (SBL), uitmondend in de SBL-brief aan de Adviescommissies d.d. 29-12-1982: "een meer flexibele uitvoering van de beheersbepalingen".
2. Weidevogelonderzoeken door COAL (Coördinatie Onderzoek Aangepaste Landbouw) en door CMN, WJBW en CLM.
3. Druk vanuit de streek, mede verwoord door WJBW, CMN en CLM.

2.3 De drie groeperingen

Het CMN is het overkoepelend orgaan van Noordhollandse milieugroeperingen. De WJBW bestaat uit 5 jonge boeren van wie de bedrijven in Waterland liggen. De Werkgroep is actief sedert 1979.

Het CLM is een stichting die zich mede ten doel stelt samenwerking tussen boeren en natuurbeschermers te bevorderen.

De drie groeperingen werken sinds februari 1982 samen. Vanwege de grote bezwaren tegen het beheersplan van de Adviescommissie besloot dit Samenwerkingsverband (SV) voorjaar 1982 een eigen onderzoek op te zetten naar de relatie tussen graslandgebruik en weidevogels, mede om een aantal veronderstellingen van de WJBW te toetsen. In de nazomer werd besloten de resultaten hiervan te verwerken in een eigen beheersplan. Mede op grond van het eigen beheersplan heeft het SV in de winter van 1982/1983 gepleit voor een verdere aanpassing van het AC-beheersplan. Doordat dit maar ten dele lukte bestaan er grote verschillen tussen het beheersplan van de drie groeperingen en het officieel vastgestelde beheersplan. De drie groeperingen vonden het echter niet verantwoord nog een keer te pleiten voor

uitstel van vaststelling van het beheersplan. Wel werd in een brief aan de Commissie Beheer Landbouwgronden verzocht om vaststelling te koppelen aan een beluit tot herziening van het plan. Reden om vaststelling van het plan niet langer te willen uitstellen was de financiële noodzaak voor sommige bedrijven een overeenkomst af te sluiten.

Hoewel deze bedrijven nu beheersovereenkomsten hebben kunnen afsluiten, is naar de mening van het Samenwerkingsverband het huidige beheersplan voor veel bedrijven niet inpasbaar in de bedrijfsvoering. Het SV wijst onder andere op de volgende verschillen tussen de twee plannen:

- de mogelijkheid de helft van het bedrijf in het voorjaar te maaien zonder vastgestelde maaidatum, ontbreekt in het plan van de Provinciale Commissie Beheer Landbouwgronden (PCBL). Uit onderzoek is gebleken dat maailand beter geschikt is als broedplaats voor weidevogels dan land dat in het voorjaar wordt beweid. Bovendien is gebleken dat een maaidatum van eind mei op relatief vroeg land een goede overlevingskans voor pullen van weidevogels biedt. Dat, samen met het feit dat dit beheerspakket boeren niet achter een maaidatum opsluit en dus geen onnodig produktieverlies veroorzaakt, maakt deze "50% maaiplicht" inpasbaar voor een groep bedrijven die zonder deze mogelijkheid geen beheersovereenkomst kan tekenen;
- de PCBL vereist een onnodig lange rustperiode na voorweiden;
- het plan van het SV biedt veel meer aanvullende bepalingen dan het PCBL-plan;
- het PCBL-plan kent geen vaarlandregeling.

Hierdoor vreest het SV dat een groot aantal bedrijven niet, of slechts voor een zeer klein deel (snippers) zal kunnen meedoen aan het AC-plan. Het is voor het Samenwerkingsverband van groot belang deze mening te toetsen aan de mening en ervaring van de betrokken boeren in Waterland.

2.4 Huidige situatie

Van de in totaal 209 hoofd- en nevenberoepsbedrijven met grond in relatienotagebied, zijn 52 een beheersovereenkomst aangegaan. Zowel bij de bedrijven die een kontrakt hebben afgesloten als bij degene die dat niet hebben gedaan kan worden gevraagd naar de overwegingen ter zake. Bij de bedrijven met kontrakt kan tevens worden gevraagd naar de tot dusver opgedane ervaringen.

3 DOELSTELLINGEN

Zowel CMN, WJBW en CLM als de drie aan het onderzoek meewerkende studenten willen een beter samengaan van landbouw en natuur bevorderen dan nu het geval is.

Zij staan dan ook zeer kritisch tegenover het "relatienotabeleid" waar het gaat om de reservaten; de boeren dreigen hier in de toekomst immers te verdwijnen. In het instrument beheersovereenkomst zien zij echter een mogelijkheid om, indien goed gebruikt, het samengaan van landbouw en natuur te bevorderen. Onder een goed gebruik wordt verstaan dat het beheersplan is opgesteld door de betrokkenen zelf en zowel inpasbaar is in de agrarische bedrijfsvoering als doelmatig voor de bescherming van weidevogels.

Het onderzoek heeft de volgende doelstellingen:

1. Meer inzicht krijgen in wat er bij de betrokken boeren in Waterland leeft ten aanzien van beheerslandbouw;
2. Inzicht krijgen in de toekomstmogelijkheden van beheersovereenkomsten in Waterland;
3. Met deze inzichten een bijdrage leveren aan het beter samengaan van landbouw en natuur in Waterland;
4. Het bevorderen van de ontwikkeling van beheersplannen door direkt betrokkenen.

4 VRAAGSTELLING EN VERONDERSTELLINGEN

Uit de hiervoor genoemde doelstellingen vloeien de in dit hoofdstuk te noemen onderzoeksvragen voort. Bij elke onderzoeksvraag worden veronderstellingen genoemd die door middel van het onderzoek getoetst zullen worden.

1. Welke factoren en overwegingen hebben bepaald of boeren al dan niet een beheerskontraat hebben afgesloten?

Wat is daarbij de invloed geweest van "inpasbaarheid in de bedrijfsvoering"?

Veronderstellingen

A. De bedrijven met beheersovereenkomsten vormen geen willekeurig deel van de bedrijven met grond in relatienotagebied.

a. Alleen als de verwachte financiële schade wordt vergoed of meer dan vergoed, worden beheersovereenkomsten afgesloten.

b. Voor sommige bedrijven is tekenen financieel noodzakelijk.

c. Verhoudingsgewijs hebben veel bedrijven met reeds bestaande beperkingen een beheersovereenkomst afgesloten. Deze beperkingen zijn:

I. Van cultuurtechnische aard:

- slechte ontwatering
- slechte verkaveling
- slechte bereikbaarheid (bijvoorbeeld vaarland).

II. Bepalingen in het pachtkontraat.

d. Verhoudingsgewijs hebben de volgende categorieën bedrijven meer beheersovereenkomsten afgesloten:

- bedrijven zonder opvolger;
- nevenberoepsbedrijven;
- vetweiderij en inschaarbedrijven (vergeleken met melkveebedrijven);

- bedrijven met een laag maaipercentage;
- bedrijven met relatief veel hooiland;
- bedrijven met relatief weinig land in relatienotagebied;
- bedrijven met 1-jarige grond;
- bedrijven met weinig nieuwe gebouwen.

e. Boeren die niet getekend hebben staan negatiever ten opzichte van overheidsplannen dan boeren die wel hebben getekend.

f. Een positieve houding en gedrag ten aanzien van weidevogels heeft geen invloed op het al dan niet afsluiten van beheersovereenkomsten.

g. De beslissing om te tekenen komt binnen het gezin tot stand.

B. Bij het al dan niet afsluiten van beheersovereenkomsten spelen verder de volgende overwegingen een rol:

- arbeidsverdeling en arbeidspiek,
- bekendheid met het beheersplan;
- verlies aan vrijheid van ondernemerschap;
- beperkte ontwikkelingsmogelijkheden door aanwijzing relatienotagebieden;
- twijfel over de vergoedingen in de toekomst;
- houding ten aanzien van natuur, weidevogels;
- de manier waarop het plan tot stand is gekomen;
- de besluitvorming in buurt en gezin;
- de machtspositie van verpachters van éénjarige grond;
- verhouding tussen boeren en natuurbeschermingsinstanties;
- de mening ten aanzien van de overheid in het algemeen en de BBL-ambtenaren in het bijzonder;
- het niet willen belasten van de (eventuele) opvolger met een beheersovereenkomst;
- andere reactie van de bank bij het verstrekken van kredieten;
- gezagsgetrouwheid.

2. Wat voor soort beheersovereenkomsten zijn er afgesloten (bijvoorbeeld welke oppervlakten zwaar en licht beheer, welke maaidatum?).

Veronderstellingen

a. Zwaar beheer is vooral afgesloten op slecht bereikbare percelen.

b. Bedrijven met meer dan 30% zwaar beheer hadden al beperkingen.

weide-